

Glasnik

Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

ISSN 1512-6609

5-6

Sarajevo

maj-juni 2023.

VOL. LXXXV • Str. 417-558

U ovom broju pišu:

Meho Šljivo • Almir Fatić • Muzaffar • Iqbal • Fathi Osman • Gabriel
Said Reynolds • Salem Dedović • Ifet Mustafić • Meho Manjgo

Sadržaj

RIJEČ UREDNIKA

- 423-424 Zašto nema kritičkog pristupa?
Mustafa Prljača

HUTBA

- 425-428 Vrijednost i ispravnost su odlike našeg puta
Meho Šljivo

TEFSIR

- 429-446 Sura El-Murselāt Istinitost proživljenja
Almir Fatić

ESEJI

- 447-468 Abdullah Yūsuf ‘Alī i Muḥammad Asad: Dva pristupa prevođenju
Kur’ana na engleski
Muzaḥfar Iqbal

- 469-482 Ljudsko dostojanstvo
Fathi Osman

POGLEDI

- 483-492 Čitanje Kur’ana kao propovijedi: Slučaj Sarinog smijeha
Gabriel Said Reynolds

493-500 Hutba u aktuelnom kontekstu
Salem-ef. Dedović

OSVRTI

501-510 Islamski pristup radu sa žrtvama ratnog zločina silovanja i drugih
oblika torture
Ifet Mustafić

NAŠI UGLEDNICI

511-534 Foto-dokumentarna reportaža o Husein-ef. Đozi: Đozo kao student,
roditelj, suprug, djed, domaćin
Meho Manjgo

SLUŽBENI DIO

537-548 Aktivnosti Sabora

549-550 Aktivnosti Vijeća muftija

551-556 Aktivnosti Rijaseta

البلاغ

مجلة المشيخة الإسلامية
في البوسنة والهرسك

٦-٥

سرايفو

مايو - يونيو عام ٢٠٢٣

السنة ٨٥ - الصفحات ٤١٧ - ٥٥٨

فهرست

كلمة المحرر

٤٢٣-٤٢٤
اين المقاربة النقدية؟
مصطفى برلياتشا

خطبة الجمعة

٤٢٥-٤٢٨
اعمالنا مرهونة بالاخلاص و الاحسان
ميهو شليفو

موضوعات تفسيرية

٤٢٩-٤٤٦
سورة المربسلات: حقيقة البعث بعد الموت
آلمي فاتيتش

مقالات

٤٤٧-٤٦٨
عبد الله يوسف علي ومحمد أسد: أسلوبيان في ترجمة القرآن إلى الإنجليزية
مظفر إقبال

٤٦٩-٤٨٢
الكرامة الإنسانية
علمة دليتش

نظرات

٤٩٢-٤٨٣	قراءة القرآن بمثابته الموعظة: مثل ضحك زوجة إبراهيم عليه السلام غريال سعيد رينولدس
٥٠٠-٤٩٣	خطبة يوم الجمعة في السياق الراهن سالم أفندي ديدوفيتش، مفتي موستار

لمحات

٥١٠-٥٠١	الأسلوب الإسلامي في معاملة ضحايا جريمة الاغتصاب وغيرها من أشكال التعذيب عفت مصطفيتش
---------	--

وجهاء قومنا

٥٣٤-٥١١	عرض وثائقي مصور عن حسين أفندي جوزو: جوزو كطالب ووالد وزوج وجد ورب البيت ميهو مانينغو
---------	---

رسميات

٥٤٨-٥٣٧	نشاطات المجلس الاعلى
٥٥٠-٥٤٩	لجنة المفتين للمشيخة الإسلامية
٥٥٦-٥٥١	نشاطات الرئاسة

Contents

WORD OF THE EDITOR

- 423-424 Why is There no Critical Approach?
Mustafa Prljaca

KHUDBA

- 425-428 Value and Correctness are the Characteristics of Our Way
Meho Sljivo

TAFSIR

- 429-446 Surah Al-Mursalāt: The Truth of Resurrection
Almir Fatic

ESSAYS

- 447-468 Abdullah Yūsuf ‘Alī and Muhammad Asad:
Two Approaches to Translating the Qur’ān into English
Muzaffar Iqbal
- 469-482 Human dignity
Fethi Osman

VIEWS

- 483-492 Reading the Qur’an as a Sermon: The Case of Sarah’s Laughter
Gabriel Said Reynolds

493-500 Sermon in the Current Social Context
Salem ef. Dedovic, Mufti of Mostar

REVIEWS

501-510 An Islamic Approach to Working with Victims of the War Crime of Rape
and Other Forms of Torture
Ifet Mustafic

OUR DIGNITARIES

511-534 Photo-Documentary Report on Husein-ef. Djozo: Djozo as a Student,
Parent, Husband, Grandfather, Householder
Meho Manjgo

THE OFFICIAL PART

537-548 The Activities of Sabor

549-550 Activities of the Council of Muftis

551-556 The Activities of Riyasat

RIJEČ UREDNIKA

ZAŠTO NEMA KRITIČKOG PRISTUPA?

Primjer nametanja homoseksualnosti silom imali smo na Svjetskom prvenstvu u Kataru (od 20. novembra do 18. decembra) 2022. godine, kada su zapadne zemlje: Engleska, Njemačka, Amerika, Belgija, Švicarska, Nizozemska, Danska i dr. izvršile ogroman politički i medijski pritisak na Državu Katar da povuče svoje protivljenje pružanju podrške homoseksualcima na sportskim igralištima

■ spratili smo i četvrtu po redu “Povorku ponosa” u našem glavnom gradu – samo četiri dana prije velikog muslimanskog mubarek-dana — Kurban-bajrama. Događaj je danima najavljivan, s publicitetom koji teško da može imati konkurenciju. Na svim javnim sarajevskim emite-rima, listovima i časopisima dobivao je udarne termine, a mnoge javne ličnosti su se natjecale u izražavanju podrške “Povorci ponosa”. Angažiran je velik broj policajaca kako bi “Povorka” mogla mirno marširati ulicama Sarajeva te promovirati svoje vrijednosti i svoju orijentaciju. Događaj se prenosio uživo, a organizatori su postali glavni likovi predstave. Stvarana je atmosfera slavlja i od svih se očekivala podrška i veličanje “aktera”.

O čemu se, zapravo, radi? Čemu to treba da se divimo i šta da slavimo? Koju to vrijednost društvenoj zajednici nudi “Povorka ponosa”, kakvom boljitku pridonosi? Koja “vrata dobra” otvara svojim nastupima i odakle joj tolika medijska

podrška? Zašto nam se tako agresivno nameće i zašto se ta pojava kritički ne valorizira? Zašto se ne sagledavaju posljedice tog trenda?

Umni ljudi naše društvene zajednice: vjerski učenjaci, intelektualci, stručnjaci iz antropologije, psihologije, sociologije i drugih nauka trebali bi izučiti i ispitati bit onoga što nam se promovira i nameće kao ne samo nesporna, već i vrhunska vrijednost savremene civilizacije. Da li je, doista, posrijedi “borba za ljudska prava”, ili se radi o nečemu drugom?

Primjer nametanja homoseksualnosti silom imali smo na Svjetskom prvenstvu u Kataru (od 20. novembra do 18. decembra) 2022. godine, kada su zapadne zemlje: Engleska, Njemačka, Amerika, Belgija, Švicarska, Nizozemska, Danska i dr. izvršile ogroman politički i medijski pritisak na Državu Katar da povuče svoje protivljenje pružanju podrške homoseksualcima na sportskim igralištima. Njemačka ministrica unutrašnjih poslova ispod sakoa je prokrijumčarila vezicu podrške i unutar stadiona je otkrila pred kamerama; belgijska ministrica (alžirskog porijekla) vanjskih poslova također je stavila na ruku takvu vezicu i javno izrazila svoju podršku... Sva ta silna borba odvijala se u blizini Palestine, u kojoj su sva “ljudska prava” potučena do nogu i u kojoj su agresivnost i nasilje davno prešli svaku mjeru! Savremena civilizacija nije pokazala i ne pokazuje spremnost da brani “ta ljudska prava”.

Stvar, dakle, s promoviranjem i nametanjem homoseksualizma nije tako jednostavna i bezopasna. Jedan saudijski istraživač (Abdullah el-Burejdi) početkom ove godine objavio je istraživanje o fenomenu širenja homoseksualizma, naslovivši ga: “Imperijalizam homoseksualizma”. Prema njegovim rezultatima, taj pokret se, pored ostalog, karakterizira agresivnim nametanjem (imperijalnošću) i buntovnošću. Buntovnošću protiv svega što su ljudi naslijedili iz ranijih vremena i što je uobičajeno, što znači da su na udaru sve vjerske vrijednosti. Kada i sami postanu nešto uobičajeno, kaže on, bunit će se i zahtijevati novo područje za osvajanje, navodeći primjer francuskog filozofa Michela Foucaulta, velikog pobornika homoseksualizma, koji je branio pravo na seks s djecom, ako bi ona pristala na to, i pozivao na legalizaciju tog čina!

Ovom pitanju, dakle, treba pristupiti ozbiljno i prepustiti ga struci. Struci koja nije u službi politike ili velikih korporacija. Očekujemo snažan glas struke.

Mustafa Prljača

HUTBA

Vrijednost i ispravnost su odlike našeg puta

“Bojim se da će doći vrijeme kada će se narodi sa svih strana okupiti protiv vas kao što se gladni ljudi okupljaju oko sofre. Neko od prisutnih je upitao: ‘Allahov Poslaniče, hoće li se to desiti zbog toga što će muslimani tada biti malobrojni?’ Odgovorio je: ‘Naprotiv, tada će muslimani biti mnogobrojni, ali će ličiti na mulj koji bujica nosi. Allah će iz srca njihovih neprijatelja odstraniti strah, a u srca muslimana će ubaciti vehn’. Na pitanje šta je to vehn, Allahov Poslanik, sallallahu alejhi ve sellem, odgovorio je: ‘Ljubav prema dunjaluku i preziranje smrti.’”

Piše

**MEHO-EF.
ŠLJIVO**

Hvala Allahu, Svemilostivom Stvoritelju, Održavatelju i Odgajatelju svih svjetova! Allahov blagoslov, salavat i selam donosimo na Njegova odabranika i miljenika Muhammeda, a.s., njegove čestite ashabe i njegovu časnu porodicu.

Mudri Kur'an insistira na univerzalnoj i neupitnoj vrijednosti dobra. Neprolaznost “dobra”, kao univerzalne kategorije ispravnog i moralnog ljudskog djelovanja, ne može biti historijski i civilizacijski “prevaziđeno”. Kur'ansko definiranje ontološke i etičke punovažnosti dobra je eksplicitno i nedvosmisleno: *Dobro i zlo nisu isto!* (Fussilet, 34)

Dobro i loše u stvarnom životu često stoje u stanovitom kontrastu i nesrazmjeru. Ono što je dobro i vrijedno obično je rijetko i deficitarno, a

ono što je loše i beznačajno nalazi se u velikom broju i obimu. Zlato i dragulji u prirodnom svijetu nalaze se u mnogo manjoj količini nego obično kamenje i rude, a plemenita pasmina i vrsta kod svake životinje i biljke obično je malobrojna i rijetka. Istu pojavu nalazimo u ljudskom društvu. Pametni, dobri, čestiti, ispravni i pobožni ljudi čine manjinu u svakom društvu, a onih drugih je mnogo više.

Prenosi Abdullah ibn Omer, r.a., da je Poslanik, a.s., rekao: "Ljudi su kao stotinu deva, jedva među njima nađeš jednu jahaću!"

Iz iskustva znamo da različiti ljudi posjeduju razne sposobnosti, vještine, moći i sklonosti. Sam Poslanik, a.s., svojim je drugovima, ashabima, povjeravao različite konkretne i stručne zadatke i zaduženja shodno njihovim sposobnostima i talentima. Alija, r.a., bio je zadužen za norme i zakone, Muaz, r.a., za poučavanje i nauku, Ubejj, r.a., i Zejd, r.a., za obligacije, Halid, r.a., za vojnu strategiju, borbu i vojevanje, Hasan, r.a., za pjesništvo i Kajs ibn Sabit, r.a., za govorništvo.

Kada se pojedinačna znanja, kompetencije i vještine posmatraju iz ovog ugla, svaka vrsta neselektivnog oponašanja drugoga je besmislena i štetna. Stapanje u ličnost nekog drugog i zatiranje vlastite osobnosti, predstavlja nasilje, prvenstveno, spram samog sebe, ali u konačnici nanosi štetu i zajednici. Slijepim slijedenjem i nerazumnim

imitiranjem drugih potkopavamo i uništavamo kreativne potencijale koji ne samo da neće biti ostvareni, već u pravilu neće biti ni otkriveni i na vrijeme prepoznati. Istovremeno, nekritičkim oponašanjem drugih, amnestiramo sebe za greške i propuste, a odgovornost prebacujemo na druge.

Različitost među ljudima i njihovim sklonostima, te raznovrsnost jezika i boja kod ljudi spada u Božije ajete/znakove. Pogledamo li u biografije ashaba, vidjet ćemo kako je Ebu Bekr, r.a., svojom blagošću i samilošću u mnogome obogatio ummet odmjerenim i promišljenim postupcima i rješenjima, dok je Omer, r.a., s druge strane, svojom odlučnošću, postojanošću i čvrstinom pomogao islam i njegove sljedbenike donoseći pravovremene i hrabre odluke. Iako su bili potpuno različitih karaktera, njihov pozitivni učinak za zajednicu muslimana bio je neporeciv. Međutim, ono što je sve ashabe činilo međusobno sličnim bile su njihove moralne vrline koje su se, neovisno od njihovih ličnih talenata i preokupacija, prepoznavale i poštovale u javnosti. Svjestan moralnih vrijednosti ashaba, Vjerovjesnik, a.s., kazao je: "Moji ashabi su kao zvijezde, koga god od njih budete slijedili naći ćete Pravi put."

Stoga, svaki čovjek ponaosob prije javnog angažiranja i preuzimanja uloge u društvu, mora upoznati vlastitu prirodu u kojoj je stvoren, poznavati

njene mogućnosti i ograničenja, te biti svjestan temperamenta i karaktera koji nosi i kojim ga je Svemilosni Gospodar obdario. Te potencijale treba racionalno poznavati, te ih razvijati, njegovati, unapređivati. Pri vršenju pojedinačnih i društvenih dužnosti i prihvatanju odgovornosti, nikada ne treba smetnuti s uma *da Allah nikoga preko mogućnosti njegovih ne opterećuje*. (El-Bekare, 286)

Samo su dobri ljudi sposobni činiti dobra djela, dok kompetentni ljudi bez moralnih vrlina čine korisna, ali i štetna djela. Za društvenu dobrobit i koheziju zajednice najbolju sintezu predstavljaju pojedinci i ljudske grupe koje teže i promoviraju činjenje dobra i koji ne podliježu zahtjevima i kriterijima mase.

Ako bi se mnoštvo u nečemu i pretpostavljalo nad vrijednošću, u vjerskom i moralnom pogledu, dolazi u obzir samo vrijednost i ispravnost. Jedno dobro djelo, pa makar i malehno, bolje je od mnogo beznačajnih ili loših djela; jedan dobar čovjek bolji je od mnogo loših, a pošteno stečen ime-tak, pa makar bio i skroman, bolji je od blaga nepošteno stečenog. Isto tako,

autentična vjera, ispravno i utemeljeno učenje, bolje je i važnije, pa makar imalo i sasvim mali broj sljedbenika, nego krivo učenje i neistina, pa makar ih ispovijedao cijeli svijet. Islam jasno ističe ovo načelo "ispravnosti" i odabire taj put, a ne pristaje na neutemeljena rezonovanja masa, psihologiju gomile, volju ili diktaturu većine.

Reci: Nije isto ono što je zabranjeno i ono što je dozvoljeno, makar te iznenađivalo mnoštvo onoga što je zabranjeno. Zato se Allaha bojte, o vi koji ste razumom obdareni, da biste ono što želite postigli. (El-Maide, 100)

Ovo načelo "ispravnosti", princip svjesnog i slobodnog odabiranja dobra u vremenima svuda prisutnog populizma,

častohleplja, žudnje za popularnošću postaje iznimno važnim moralnim su-dom. Teorijski, mnogi se ljudi slažu s ovim načelom i usvajaju ga, ali u praktičnom životu malo je onih koji ga se dosljedno pridržavaju.

Valja se, uprkos trendovima, anketa, popularnosti, top listama, kojekakvim rejtinzima i standardima skrojenim po mjerilima i ukusima masa, držati istine i ispravnosti, pa makar

Svevišnji nas opominje da nas ni bogatstva naša ni djeca naša neće učiniti Njemu bliskim: Samo one koji budu vjerovali i dobra djela činili čeka višestruka nagrada za ono što su radili, i oni će u visokim odajama biti sigurni. (Saba, 37)

čovjek na tom putu ostao u manjini. Ostati privržen principima dobra, vjerovati u snagu i vrijednost dobra, ustrajati u dobročinstvu, skrivenom i vidljivom, ne odustajati od dobra, društveno neprepoznatog i nerealiziranog, danas znači pomiriti se sa anonimnošću i društvenim bojkotom te se zadovoljiti statusom manjine.

Stanje čovjeka ovakve životne orijentacije neodoljivo podsjeća na bezizlazno stanje Poslanika Muhammeda, a.s., u Taifu. Poslanikove, a.s., riječi, sadržane u čuvenoj taifskoj dovi, razjašnjavaju sa kakvim će sve iskušenjima biti izloženi njegovi sljedbenici, usamljenici u dobru: "Allahu, Tebi se obraćam zbog slabosti snage svoje, zbog nemoći u djelovanju i zbog slabog utjecaja među ljudima..."

U jednom hadisu naglašava se da muslimanima ne prijeti opasnost od malobrojnosti, nego od slabosti koju će zamaskirati mnoštvenost.

"Bojim se da će doći vrijeme kada će se narodi sa svih strana okupiti protiv vas kao što se gladni ljudi okupljaju oko sofre. Neko od prisutnih je upitao: 'Allahov Poslaniče, hoće li se to desiti zbog toga što će muslimani tada biti malobrojni?' Odgovorio je: 'Naprotiv, tada će muslimani biti mnogo-brojni, ali će ličiti na mulj koji bujica nosi. Allah će iz srca njihovih neprijatelja odstraniti strah, a u srca muslimana će ubaciti vehn'. Na pitanje šta je to vehn, Allahov Poslanik, sallallahu

alejhi ve sellem, odgovorio je: 'Ljubav prema dunjaluku i preziranje smrti.'»

Tradicionalna islamska ulema znala je naglasiti: "Važno je kakvi smo, pa tek onda koliko nas ima." Vrijednost i ispravnost moraju biti naš put, bez obzira koliko nas je i koliko nas tim putem ide. Idući *Siratul-mustekimom*, Pravim putem, valja biti spreman doživjeti i pokoju nepriliku, prezir, pa možda i izrugivanje neukog svijeta. Ustežući se od loših navika, grijeha i populizma današnjeg vremena, čovjek može biti usamljen, prezren i ismijan. No, iskreni vjernik dostojanstveno i stoički prelazi preko svega toga, sažaljevajući neznalice koji ga preziru i koji ga žele svojim putem povući. Musliman mora biti svjestan da se ispravnost ne žrtvuje za popularnost i prihvatanje drugih. On mora ostati vjeran vrijednostima i ispravnosti sebe, svoje porodice i društva. On živi vrijednosti vjere i ostvaruje ih bez obzira na broj onih koji ga zbog toga vole ili preziru.

Svevišnji nas opominje da nas ni bogatstva naša ni djeca naša neće učiniti Njemu bliskim: *Samo one koji budu vjerovali i dobra djela činili čeka višestruka nagrada za ono što su radili, i oni će u visokim odajama biti sigurni.* (Saba, 37)

Molimo Svemogućeg Boga da nas obaspe Svojom neizmjernom milošću, da se nadahnjujemo imanom, uputom

Sura El-Murselāt

Istinitost proživljenja

ALMIR FATIĆ

redovni profesor tefsirskih predmeta na fakultetu
islamskih nauka univerziteta u sarajevu
almirfatic75@gmail.com

Sažetak: Rad predstavlja tumačenje 77. kur’anske sure El-Murselāt, koja ima 50 ajeta, metodom ajet po ajet. Sura El-Murselāt objavljena je u Mekki u ranom periodu poslanstva Muhammeda, a.s. Glavna tema ove sure jeste Proživljenje i Božije upozorenje na posljedice koje će na kraju uslijediti za one koji budu porekli, odnosno potvrdili tu istinu. Ova sura karakteristična je po tome što se u njoj deset puta ponavlja ajet: ***Teško toga Dana poricateljima!*** Također, zanimljivo je da je ovo posljednja sura koju je Muhammed, a.s., proučio prije svoje smrti na akšam-namazu, svome posljednjem namazu na ovome svijetu.

Ključne riječi: El-Murselāt, 77. sura, tumačenje, vjetrovi, Sudnji dan, Proživljenje

UVOD

Sura El-Murselāt je sedamdeset i sedma sura u kur'anskom rasporedu, sastoji se od pedeset ajeta. Naziv je dobila po riječi *el-murselāt* (الْمُرْسَلَات), kojom sura otpočinje. Objavljena je u Mekki u ranom periodu poslanstva Muhammeda, a.s. Objavljena je, prema svjedočenju Ibn Mes'ūda, na Mini: "Dok smo sjedili s Allahovim Poslanikom, a.s., u pećini na Mini, objavljena mu je sura El-Murselāt. Ja sam je pamtio dok ju je učio..."¹

Istom periodu objavljivanja pripadaju i sure El-Kijāme i Ed-Dehr (ili: El-In-sān), koje prethode suri El-Murselāt, te sure En-Nebe' i En-Nāzi'āt, koje dolaze poslije sure El-Murselāt. Ove sure dijele i sličan sadržaj, tj. imaju zajedničku glavnu temu "koja je na različite načine utisnuta ljudima u Mekki" (Mevdūdī). I ovo govori o kontekstualnoj povezanosti spomenutih sura. Ta zajednička tema je Proživljenje i Božije upozorenje na posljedice koje će na kraju uslijediti za one koji budu porekli, odnosno potvrdili tu istinu. Ova tema u suri El-Murselāt predočava se kroz sljedeće cjeline: 1. potvrđivanje dolaska Sudnjega dana; 2. prijetnja poricateljima Istine; 3. prijekor onih koji svjesno poriču Božije blagodati u njima samima i kosmičkim prostranstvima; 4. opis kazne poricatelja Istine na Sudnjem danu; 5. opis blagodati bogobojažnih na Sudnjem danu.

Ova sura karakteristična je u tome što se u njoj deset puta ponavlja ajet: وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ – *Teško toga Dana poricateljima!* "Ova prijetnja, ili ponavljanje, podsjeća nas na odgovarajuće ponavljanje u suri Er-Rahmān poslije iznošenja svake Allahove blagodati učinjene ljudima, a koja glasi: *Pa, koju blagodat Gospodara svoga poričete!* Isto ponavljanje javlja se i u suri El-Kamer poslije svake dionice o kazni, a glasi: *I kakve su bile kazne Moje i opomene Moje!* Ponavljanje ajeta na ovaj način daje ovoj suri posebno obilježje, odliku i oštrinu."² Također, zanimljivo je da je ovo posljednja sura koju je Vjerovjesnik, a.s., proučio prije svoje smrti na akšam-namazu, svome posljednjem namazu na ovome svijetu (Buhārī i Muslim).

VEL-MURSELĀTI 'URFĀ (وَالْمُرْسَلَاتُ عُرْفًا)

Tako mi onih koji se šalju jedan za drugim... – Sura započinje zakletvom (*ve*), što ukazuje na važnost onoga što je predmet zakletve. Svrha zakletvi u Kur'anu jeste i ta da se onima koji sumnjaju ili poriču Nevidljivo predstavi argument da je ono na šta se ukazuje istinito. Predmet zakletve ovdje su *el-murselāt* (الْمُرْسَلَات).

1 Al-Qurṭubī, *al-Ġāmi' li aḥkām al-Qur'ān*, 19/148; Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm*, 1/589.

2 Qutb, *U okrilju Kur'ana*, 30/289.

Gramatički, riječ *el-murselāt* je particip pasivni glagola *er-sele* – أُرسِلَ *poslati*; *mursel* – مُرسَل – *onaj koji je poslan*. O ovoj riječi u klasičnim tefsirima dominantna su tri mišljenja: 1. meleki (*melā'ike*), 2. vjetrovi (*er-rijāh*), 3. poslanici (*er-rusul*).³

“Ako se radi o melekima, nazvani su onima koji se šalju (*murselāt*) jer ih Uzvišeni Allah šalje s Objavom i drugim zadaćama. A ako se misli na vjetrove, nazvani su *murselāt* zato što ih Allah, dž.š., šalje.”⁴ Ako se, pak, misli na Božije poslanike, onda se misli na to da su se oni slali jedni iza drugih.

Urfeṇ (عُرْفًا) znači *jedan za drugim, uzastopno* (*mutetābi'a*).

Ukoliko se fokusiramo na vjetrove, za koje se u Kur'anu na više mjesta kaže da ih On, Svevišnji, šalje, znamo da su vjetrovi važan i moćan faktor u sistemu fizičkog svijeta. Kur'an na njih ukazuje kao na: 1. vjesnike blagoslova kiše i plodnosti (El-E'arāf, 57; El-Hidžr, 22; Er-Rūm, 48); 2. vjesnike nesreće u vidu silovitih tornada, ciklona, kada i zakleti ateist ponekad počne sa strahopoštovanjem zazivati Boga (Ez-Zārijāt, 41-42); 3. snagu koja rasipa sjeme nadaleko i naširoko (El-Hidžr, 22); 4. snagu koja odvaja pljevu od zrna ili pročišćava zrak, i 5. snagu koja nosi zvuk.

Svi ovi procesi povezani s vjetrom ukazuju na Božiju moć i milost. On je Taj koji ih šalje i kontrolira. Pojava vjetrova u različitom obliku ne nestaje sama od sebe, nasumično, već htijenjem i vođenjem Svevišnjega. Život na Zemlji duboko je povezan s funkcijom vjetrova. Vjetrovi su, dakle, dokaz istinitosti Proživljenja.

FEL-'ĀSIFĀTI 'ASFĀ (فَالْعَاصِفَاتِ عَصْفًا)

Pa silovito pušu... – *El-'Āsifāt* (الْعَاصِفَاتِ) množina je od *el-'āsife* (العاصفة), *žestoki vjetar, oluja, bura, orkan*; *'asf* (عَصْف), *silno puhanje vjetra*.⁵ S obzirom na to da vjetrovi svojim puhanjem prave buku, nazvani su *el-'āsifāt*. A ako ove riječi primijenimo na meleke, to znači da oni brzo i snažno izvršavaju Božije naredbe: prenose Objave poslanicima, kažnjavaju nepokorne (v. El-Hidžr, 57-66), dijele Božiju milost, kao što i vjetrovi dijele dobro sjeme... Ako ih primijenimo na poslanike, onda bi, metaforički, značilo da su oni *silovito uzdrмали* poredak i narod kojem su bili poslani...

3 Ibn al-Čawzī, *Zād al-masīr fī 'ilm al-tafsīr*, 8/91; Al-Qurtūbī, *al-Ġāmi' li aḥkām al-Qur'ān*, 19/149; Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm*, 4/589.

4 Ibn Džuzejj, *Olakšani komentar Kur'ana*, 6/285.

5 Teufik Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, 1117.

VEN-NĀŠIRĀTI NEŠRĀ (وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا)

I onih koji raspršuju... – En-Nāširāt (تَارِشَاتِ) dolazi od nešere (رَشَن) s infinitivom nešr (رَشَن) – razastrijeti, raširiti, razviti, razmotati, razglasiti, raznijeti, objaviti..., ali i – oživiti.⁶ En-Nāširāt su vjetrovi koji raspršuju oblake u zraku; ili: meleki koji raspršuju Božije Knjige i raznose Božije naredbe; ili: poslanici koji šire Istinu nadaleko.

4. FEL-FĀRIKATI FERKĀ (فَالْفَارِقَاتِ فَرْقًا)

Pa ih razdvajaju jasno... – El-Fārik (الفارق), onaj koji razdvaja i koji se izdvaja, a ferk je (فَرْق) razdvajanje; tj. vjetrovi razdvajaju oblake; ili: meleki jasno razdvajaju Istinu od neistine, Uputu od zablude, dozvoljeno od nedozvoljenog; kroz djelovanje poslanika izdvojili su se ljudi koji su prihvatili Istinu i oni koji je nisu prihvatili...

U 48. ajetu sure Er-Rūm, Svevišnji kaže: اللَّهُ الَّذِي يُرْسِلُ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَيَبْسُطُهُ Allah je Taj koji vjetrove šalje, pa oni oblake tjeraju i On ih po nebu, kako On hoće, rasprostire i na komade dijeli.

5. FEL-MULKIJĀTI ZIKRĀ (فَالْمُلْكِيَّاتِ ذِكْرًا)

Pa sjećanje nadahnjuju... – Riječ el-mulkijāt (الْمُلْكِيَّاتِ) particip aktivni glagola elkā (أَلَقَى), koji ima veoma široko značenje, između ostalih, i ova (s prijedlogom ‘alā – عَلَى): podnijeti, postaviti (pitanje), naložiti, narediti, obavezati, ukazati (milost), nadahnuti, inspirirati itd.⁷ Riječ zikr (ذَكَرَ) znači sjećanje, podsjećanje. Shodno navedenom, vjetrovi ulijevaju sjećanje na Stvoritelja; meleki nadahnjuju Objavu poslanicima – u ovom slučaju riječ zikrā (ذِكْرًا) razumijeva se u značenju Objave; poslanici podsjećaju ljude na Svevišnjeg Allaha.

Već smo istaknuli da su klasični mufessiri različito razumijevali ovih pet ajeta, tj. na koga se ovi ajeti odnose. Jedni su kazali da se svih pet ajeta odnosi na vjetar; drugi da se odnosi na meleke; treći da se odnosi na poslanike; četvrti: prva tri ajeta podrazumijevaju vjetrove, a preostala dva meleke; peti kažu da prva dva ajeta impliciraju vjetrove, a druga tri meleke itd.⁸

Budući da su svi ovi ajeti značenjski povezani i navode se u jednom slijedu, kontinuitetu i kontekstu, mi dajemo prednost mišljenju da se ajetima

⁶ Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, 1724.

⁷ V. *Ibid.*, 1571.

⁸ V. Al-Ṭabarī, *Ġāmi‘ al-bayān ‘an ta’wīl āy al-Qur‘ān*, 10/8387-8392; Al-Rāzī, *Mafātīḥ al-ğayb*, 30/264-268; Al-Qurṭubī, *Al-Ġāmi‘ li ahkām al-Qur‘ān*, 19/149-150; Ibn al-Ğawzī, *Zād al-masīr*, 8/91-92; Al-Šābūnī, *Šafwa al-tafāsīr*, 3/499-500.

karakteriziraju vjetrovi. Shodno tome, u ovih pet ajeta naveden je redoslijed onoga što donose vjetrovi: prvo, počinju uzastopno puhati; drugo: poprimaju razmjere oluje; treće: podižu oblake i šire ih; četvrto: razdvajaju oblake; peto: ulijevaju srca sjećanjem na Svevišnjeg Allaha, ito:

6. 'UZREN EV NUZRĀ (عُذْرًا أَوْ نُذْرًا)

Kao izgovor ili upozorenje... – Nekada vjetrovi ne donesu kišu kakvu ljudi očekuju za njihovo sjeme ili sjetvu, pa se uznemire od mogućnosti gladi te se obraćaju Svevišnjem za pomoć i oprost grijeha. Nekada, pak, vjetrovi donesu mnogo kiše i ljudi se obraćaju Svevišnjem u znak zahvalnosti. Nekada, opet, snažno puhanje vjetra izaziva strah u srcima ljudi i oni se obraćaju Svevišnjem zbog straha od uništenja. Sve ove situacije bivaju ili *kao izgovor* ('uzr) ili *kao upozorenje* (nuzr). To su situacije u kojima se čovjek usljed straha sjeća Svevišnjeg, ili priznaje svoje grijeha i poziva Ga da ga spasi i blagoslovi kišom. Čak i najtvrdokorniji ateisti, u situacijama kada kiša nije dugo padala i kada prijeti prirodna katastrofa, znaju zazivati Božije ime. Taj čin ne mora biti verbalan, ali vjerovatno u svojim srcima osjećaju kajanje i mole Boga. I ovo bi bilo ulijevanje Božijeg sjećanja u srce *kao izgovor*.

Što se tiče *upozorenja*, ono se ostvaruje onda kada se vjetar razvije u ciklon koji sve pred sobom uništava i ruši, ili pada tako jaka kiša koja izaziva ogroman potop. Tada ne vrijede naučna objašnjenja ovih pojava, odnosno u umovima ljudi, pa i ateista, javlja se strah pa se mole Bogu.

Ovim *kao izgovor* ili *upozorenje* čovjek se podsjeća da pojave u prirodi nisu pod njegovom kontrolom, već da postoji Moć koja je daleko iznad čovjeka.

Kako je sada sistem vjetrova argument za Proživljenje? Kod čovjeka se u vezi s tim javlja više pitanja, a dva su ključna: Je li Proživljenje moguće i koja je njegova svrha? Zaveden i zbunjen ovim pitanjima, čovjek počinje sumnjati u mogućnost samog tog čina. U Kur'anu na više mjesta postoji, između ostalog, navođenje zakletvi koje nas u to uvjeravaju, kao i tvrdnje da će se Proživljenje sigurno dogoditi. Te zakletve služe kao argument za njegovu mogućnost, kao i argument za njegovu svrsishodnost.

U ovoj suri imamo pojavu vjetrova kao sistem koji ukazuje na njegova Stvoritelja. Vjetrovi nisu slučajna pojava, nisu nasumično odaslati, iza njih stoji neko ko im je dao njihovu prirodnu funkciju. I zato se nikada nije dogodilo, od početka svijeta, da taj sistem zakaže, da vjetrovi prestanu puhati, ili da prestane padati kiša, ili da prestane gomilanje oblaka. Isti ti zakoni djeluju milionima

godina i da ih nije, život na Zemlji bio bi nemoguć. Dakle, taj sistem ima svoju svrhu.

Život na ovoj planeti duboko je povezan s vjetrovima i padavinama. Otkrivanjem tih zakonitosti koje vladaju u prirodi, čovjek je unaprijedio svoju civilizaciju. I sada, kada znamo da sve na ovome svijetu ima svoju funkciju i svrhu te da sve djeluje sa savršenom pravilnošću milionima godina, samo tvrdoglava osoba odbit će činjenicu da je sve to stvorio i u funkciju stavio Sveznajući Stvoritelj. A još tvrdoglavija osoba može pretpostaviti da Onaj koji je sve to dao nije u stanju da to stavi “van snage”, ili dâ u nekom drugom obliku.

Mnogi su u prošlosti, upućeni i neupućeni, vjerovali da je materija neuništiva, ali danas, napretkom nauke, znamo da je to neodrživa teorija, odnosno došlo se do spoznaje da se materija može pretvoriti u energiju, a energija u materiju. Prema tome, ovaj materijalni svijet trajat će sve dok ga Vječni Stvoritelj održava i kada On htjedne da ga promijeni u drugu energiju, On će ga i promijeniti Svojom naredbom.

Shodno navedenome, mogućnost Proživljenja je ustanovljena i ne može se osporiti nikakvim naučnim ili racionalnim argumentom. A što se tiče pitanja njegove svrhe, potrebno je podsjetiti da na ovom svijetu ne postoji zakon koji može kazniti svaki zločin i nagraditi svako dobro djelo. Čovjek doboku u sebi želi i zahtijeva pravdu, ali na ovome svijetu savršena pravda jednostavno nije moguća. Moguća je samo na onom svijetu – ahiretu. Poricanje tog svijeta zapravo bi značilo poricanje potrebe za pravdom.⁹

7. INNEMĀ TU'ADŪNE LE VĀKĪ' (إِنَّمَا تُوعَدُونَ لَوَاقِعٌ)

Zaista ono što vam se obećava sigurno će biti / Zaista ono čime vam prijeti sigurno će biti... – glagol ev'ade (أُوعِدُ = تُوعَدُونَ) može značiti i obećati i nečim zaprijetiti; vāki' (وَاقِعٌ) – k. se događa, k. će biti (kā'in).

Objava, dakle, otkriva da će Proživljenje sigurno doći, zapravo, ono se mora dogoditi.¹⁰ Ovaj ajet je dogovor na navedene zakletve (*dževābul-kasem*), tj. glavna poenta prethodnih ajeta, kao i glavna teme ove sure.¹¹

9 Usp. Al-Rāzī, *Mafātīḥ al-ġayb*, 30/ 265-266; Maududi, *Tafḥīm al-Qur'an – The Meaning of the Qur'an*, <http://www.englishtafsir.com/Quran/77/index.html>.

10 Usp. Ibn 'Aṭīyya, *al-Muḥarrar al-waḡīz fī tafsīr Kitāb al-'azīz*, 5/417; al-Baġawī, *Ma'ālīm al-Tanzīl*, 8/304.

11 Usp. Al-Bayḍāwī, *Anwār al-Tanzīl wa asrār al-ta'wīl*, 3/483; Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm*, 4/590; Al-Šābūnī, *Šafwa al-tafsīr*, 3/500.

Naprijed spomenute zakletve jesu argument da je ono što će uslijediti istina. Ono što se vidi, tj. vjetrovi su argument za ono što se ne vidi – Proživljenje. Već smo ukazali na ulogu vjetrova u procesu života na Zemlji. Postoje različite vrste vjetrova: nekada puše blagi povjetarac, nekada vjetar donosi oblake, nekada ih tjera, nekada nastanu snažne oluje itd. I svaka od ovih vrsta služi svojoj svrsi i svome cilju. Čovjek je tu toliko nemoćan da nije u stanju izazvati ni najmanji povjetarac niti spriječiti razorni ciklon. Taj i takav sistem vjetrova dokaz je Vrhunske mudrosti *koja iza njega stoji* i Moći koja nad njima vlada i upravlja.

8. FE IZEN-NUDŽŪMU TUMISET (فَإِذَا النُّجُومُ طُمِسَتْ)

Pa kada zvijezde zgasnu... – Ovim ajetom, i dalje u nastavku, eksplicira se kada će se Proživljenje zbiti i koji su njegovi znakovi. Prvo se navode zvijezde (*nudžūm* – النُّجُوم; jed. *nedžm* (نجم) – *zvijezda koja sija, svijetli trepereći*), tj. kada one izgube svoj sjaj, kada prestanu emanirati svjetlost. To će se desiti zvijezdama kada nastupi Sudnji dan. Njihova svjetlost će jednostavno nestati, odnosno Svevišnji će im oduzeti njihov sjaj (*tumiset* – طُمِسَتْ). Na drugim mjestima u Kur'anu, također, kaže se: *وَإِذَا النُّجُومُ انْكَدَرَتْ* *I kada zvijezde popadaju* (Et-Tekvîr, 2); *وَإِذَا الْكَوَاكِبُ انْتَفَرَّتْ* *I kada se zvijezde/planete rasprše* (El-Infitâr, 2).

9. VE IZES-SEMĀ'U FURIDŽET (وَإِذَا السَّمَاءُ فُرِجَتْ)

I kada se nebo razdvoji... – *Es-Semā'* (السَّمَاءُ) je *nebo*; *furidžet* (فُرِجَتْ) dolazi od *feredže* (فرج) – *rascijepiti, razdvojiti, otvoriti*.¹² Fizički svijet, koji poznajemo, na Sudnjem danu doživjet će svoj potpuni kolaps. Kosmički sistem, u kojem svaka planeta i zvijezda imaju svoju utvrđenu orbitu i putanju, prestat će funkcionirati. Nebo će se *razdvojiti, otvoriti* (*furidžet* = *futihat, šukkat; infetaret, inšekkat*).¹³

10. VE IZEL-DŽIBĀLU NUSIFET (وَإِذَا الْجِبَالُ سُفِفَتْ)

I planine se zdrobe... – *El-Džibāl* (الْجِبَالُ) *planine* (jed. *el-džebel* – الجبل); *ne-sefe* (نسف) znači *do temelja srušiti (zgradū), sa zemljom sravniti (planinu)*.¹⁴ Ibn Kesîr kaže da će planine biti uklonjene i od njih neće ostati nikakav prizor ili trag

12 Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, 1271.

13 Usp.: Al-Furqān, 25: وَيَوْمَ تَقُفُّ السَّمَاءُ بِالْغَمَامِ *A na Dan kada se rastrga nebo oblacima*; Al-Rahmān, 37: فَإِذَا السَّمَاءُ انْفَطَتْ *Kada se nebo rastrga*; Al-Naba', 19: وَلَتُنْفَخَتِ السَّمَاءُ *I otvorit će se nebo*; Al-Takwîr, 11: وَإِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ *Kada se nebo oguli*; Al-Infitâr, 1: إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ *Kada se nebo rascijepi*; Al-Inšiqāq, 1: إِذَا السَّمَاءُ انْفَطَرَتْ *Kada se nebo rastrga*.

14 Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, 1719.

وَيَسْأَلُونَكَ (أَيُّ ذَهَبَ بِهَا، فَلَا يَبْقَى لَهَا عَيْنٌ وَلَا أَثَرٌ).¹⁵ U Kur'anu se još o tome kaže, npr.: *Gospodar moj će ih potpuno zdrobiti* (Tā-Hā, 105). Na više mjesta govori se o pokretanju planina: *Na Dan kada Mi pokrenemo planine* (El-Kehf, 47); *وَإِذَا الْجِبَالُ سُيِّرَتْ I kada se planine pokrenu* (Et-Tekvīr, 3); *وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ I planine će se pokrenuti* (En-Nebe', 20).

11. VE IZER-RUSULU UKKITET (وَإِذَا الرُّسُلُ أُقِثَّتْ)

I kada dođe vrijeme za okupljanje poslanika... – Taberī u svome tefsiru navodi da je Ibn Abbās rekao da *ukkitet* (أُقِثَّتْ) znači *džumi'at* (جمعت) – *okupljeni*.¹⁶ Iz drugih ajeta u Kur'anu doznajemo da će na Sudnjem danu svaki poslanik biti pozvan da svjedoči da li je svome narodu prenio Božije poruke. Ajet: *يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ* – *Na Dan kada Allah sakupi poslanike i upita...* (El-Mā'ide, 109) dokaz je razumijevanja riječi *ukkitet* u značenju *džumi'at*. To *sakupljanje poslanika* bit će prvi argument protiv zlih ljudi u dokazivanju da su oni sami odgovorni za svoj stav i ponašanje u životu (v. El-E'arāf, 172-173; Ez-Zumer, 69; El-Mulk, 8).

12. LI EJJI JEVMIN UDŽDŽILET (لَا يَوْمَ أُجَلََّتْ)

13. LI JEVMIL-FASL (لَيَوْمَ الْفَصْلِ)

14. VE MĀ EDRĀKE MĀ JEVMUL-FASL (وَمَا أَذْرَاكَ مَا يَوْمَ الْفَصْلِ)

Za koji dan je (to) odgođeno? – tj. za koji dan se odgađaju (*udždžilet* = *ubhired*) navedeni znakovi. *Za Dan rastavljanja! / A znaš li ti šta je Dan rastavljanja?* – Sintagma *Ve mā edrāke* (وَمَا أَذْرَاكَ) u Kur'anu se upotrebljava: a) za nešto što ima izuzetnu vrijednosti, kao što je to Lejletul-kadr, a što prevazilazi ljudski razum; b) za pojedinosti koje se tiču onoga svijeta.¹⁷ U Kur'anu se, pored *ve mā edrāke*, koristi i sintagma *ve mā udrike* (وَمَا أُذْرِيكَ),¹⁸ u sadašnjem vremenu. U ovome drugom slučaju obično se poslije ne navodi odgovor; riječ je o nečemu što je poznato samo Svevišnjem Allahu, dok se u slučaju *ve mā edrāke* odgovor obično navodi. Ovim retoričkim pitanjem još se više uvećava značaj Sudnjega dana i

15 Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-aẓīm*, 4/590.

16 Al-Ṭabarī, *Ġāmi' al-bayān*, 10/8393.

17 Bint al-Šāṭi', *Al-Tafsīr al-bayānī li al-Qur'ān al-karīm*, 1/176. – Ova sintagma spominje se trinaest puta u Kur'anu, npr. u: Al-Muddaṭṭir, 27; Al-Mursalāt, 14; Al-Infiṭār, 17, 18; Al-Muṭaffifin, 8 itd. Jedanput se spominje oblik *adrākum* (أَذْرَاكُمْ) (Yūnus, 16).

18 Spominje se tri puta u Kur'anu: Al-Aḥzāb, 63; Al-Šūrā, 17 i 'Abasa, 3.

onoga što će na njemu uslijediti: pravedna presuda i *potpuno rastavljanje (fasl)* ljudi shodno njihovim djelima.¹⁹

15. VEJLUN JEVME'IZIN LIL-MUKEZZIBĪN (وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ)

Teško toga Dana poricateljima! – Riječju *vejl* (وَيْلٌ) izražava se *kudjenje i prijezir, poniženje, kazna, propast, nesreća*. *El-Mukezzibīn* (الْمُكَذِّبِينَ) su oni koji *svjesno poriču Istinu*. Ovaj ajet se ponavlja kroz ovu suru. Jedni vele: radi pojačavanja značenja (*te'kīd*), a drugi: svaki pasus zahtijeva potvrđivanje i vjerovanje onoga o čemu se kazuje, pa se predmetne riječi odnose na taj dotični govor.²⁰

16. ELEM NUHLIKIL-EVVELĪN (أَلَمْ نُعَمِّرْكُمُ الْأَوَّلِينَ)

Zar Mi nismo uništili drevne narode – Ebleke (أهلك) znači uništiti. Ovo je argument iz historije za onaj svijet – ahiret. Poruka je u sljedećem: Uništen je svaki drevni narod (*el-evvelīn* – الْأَوَّلِينَ), koji je poricao ahiret i polaganje računa. Nevjerovanje u Proživljenje, moralna izopačenost i grijšenje pripremaju vlastito uništenje onih koji se u to upuste i čeka ih sudbina drevnih naroda (v. Jūnus, 12; En-Neml, 83; Er-Rūm, 9; Sebe', 34).

17. SUMME NUTBI'UHUMUL-ĀHARĪN (ثُمَّ نُفِيعُهُمُ الْآخِرِينَ)

A Mi ćemo učiniti da ih slijede oni kasniji... – Glagol *etbe'a* (أَتَبَعَ) znači *slijediti, ići iza, stići, potčiniti, dodati još*.²¹ Kao što je poricanje ahireta bilo pogubno za drevne narode, tako će se ono pokazati pogubnim i za sve kasnije generacije (*el-āharīn* – الْآخِرِينَ). I to je trajni zakon. Nijedan narod u prošlosti nije bio izuzet iz ovoga zakona, niti će ijedan narod biti izuzet u budućnosti.

18. KEZĀLIKE NEF'ALU BIL-MUDŽRIMĪN (كَذَلِكَ نَفْعِلُ بِالْمُجْرِمِينَ)

19. VEJLUN JEVME'IZIN LIL-MUKEZZIBĪN (وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ)

Isto tako ćemo postupati sa svim zločincima! / Teško toga Dana poricateljima! – *El-Mudžrimīn* (الْمُجْرِمِينَ) su zločinci (jed. *el-mudžrim* – الْمُجْرِمُ). Ovim se ajetom ljudi podsjećaju na sve ono što će ih snaći ako budu zločinci i ako u tome ustraju, tj. ne poprave se i ne promijene. *Dan rastavljanja* će za takve biti Dan prave i potpune propasti (v. El-E'arāf, 5-6; Hūd, 103-108).

19 V. Ibn al-Ġawzī, *Zād al-masīr*, 8/92; Al-Qurtubī, *al-Ġāmi' li aḥkām al-Qur'ān*, 19/152; Al-Šabūnī, *Šafwa al-taḥāsīr*, 3/500-501.

20 Usp. Ibn al-Ġawzī, *Zād al-masīr*, 8/92; Al-Šabūnī, *Šafwa al-taḥāsīr*, 3/501; Ibn Džuzejj, *Olakšani komentar Kur'ana*, 6/287.

21 Muftić, *Arapsko-bosanski rječnik*, 175.

20. ELEM NAHLUKKUM MIN MĀ'IN MEHĪN (أَلَمْ نَخْلُقْكُمْ مِنْ مَاءٍ مَهِينٍ)

21. FEDŽE'ALNĀHU FĪ KARĀRIN MEKĪN (فَجَعَلْنَاهُ فِي قَرَارٍ مَكِينٍ)

*Zar vas ne stvaramo od tekućine hude, / koju stavljamo na mjesto sigurno... – Čo-
vjek se podsjeća na svoje stvaranje (halk) koje često zaboravlja pa postaje arogan-
tan i ne misli na ahiret. Ovim se podsjeća da je njegov početak hud, slab (ašan) i
skroman (mā'in mehīn = nutfa da'ifa hakīra). Sigurno mjesto je (karār mekīn
– قَرَارٍ مَكِينٍ) majčina utroba, materica (rahīm),²² u kojoj je dijete čvrsto i sigurno
smješteno i osigurano onim što mu je potrebno. Rast i razvoj u majčinoj utrobi
jest čudo ljudskog nastanka i stvaranja.*

22. ILĀ KADERIN MA'LŪM (إِلَى قَدَرٍ مَعْلُومٍ)

23. FE KADERNĀ FE NI'MEL-KĀDIRŪN (فَقَدَرْنَا فَنِعْمَ الْقَادِرُونَ)

24. VEJLUN JEVMĒ'IZIN LIL-MUKEZZIBĪN (وَيُلْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ قَدَرٌ مَعْلُومٌ – rok određen)

*Do roka određenog... – Riječi kaderin ma'lūm (قَدَرٍ مَعْلُومٍ – rok određen) sa-
drže i smisao da je taj rok ili termin (rođenja) poznat samo Svevišnjem Allahu.
Niko ne zna koliko će mjeseci, dana, sati, minuta i sekundi dijete ostati u majči-
noj utrobi i kada će biti tačno vrijeme njegova rođenja. Za svako dijete On je
odredio rok koji samo On zna.*

*I Mi smo imali moć da to učinimo, a kako smo Mi samo moćni... – Ovo je ja-
san argument za mogućnost života poslije smrti. Naime, kao da je rečeno: Kada
smo imali moć da vas stvorimo iz kapi sperme i da se razvijate i rastete u majči-
noj utrobi, te da se potom rodite i postanete ljudi, tako ćemo biti moćni da vas
ponovo, nakon smrti, oživimo. Drugim riječima, naše stvaranje i postojanje jesu
dokaz Božije a ne naše moći.*

*Teško toga Dana poricateljima! – Oni koji poriču Proživljenje i pored jasnih
dokaza, kada dođe Dan njihove teškoće sami će tada shvatiti kakvu su sebi prop-
past priredili.*

25. ELEM NEDŽ'ALIL-ERDA KIFĀTĀ (أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ كِفَاتًا)

26. AHJĀ'EN VE EMVĀTĀ (الْأَحْيَاءَ وَالْمَوْتَى)

*Zar Mi nismo učinili Zemlju sabiralištem, / živih i mrtvih... – Kifātā (كِفَاتًا)
derivirano iz el-keft (الْكَفْتُ) – pridruživanje i sakupljanje. Ibn Abbās je, kako
prenosi Ibn Kešir, rekao da kifātā (كِفَاتًا) znači skrovište, prebivalište (kinn
– كِنْنٌ).²³ Zemlja je prebivalište i za žive (ahjā'en), na svojoj površini, i za mrtve
(emvātā), u svojoj utrobi. Jedna te ista Zemlja u sebi sabire i jedno i drugo:*

²² Al-Rāzi, *Maḥāṭib al-ġayb*, 30/272; Al-Baġawī, *Ma'ālim al-Tanzil*, 8/305; Abū Ḥayyān, *Al-Baḥr al-muḥīṭ fī al-tafsīr*, 10/376.

²³ Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-aẓīm*, 4/591.

rađanje i nestajanje, nastajanje i propadanje, i to u svim formama i manifestacijama organskog i neorganskog života.²⁴

27. VE DŽE'ALNĀ FĪHĀ REVĀSIJE ŠĀMIHĀTIN VE ESKAJNĀKUM MĀ'EN FURĀTĀ (وَجَعَلْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ وَأَسْقَيْنَاكُم مَّاءً فُرَاتًا)

28. VEJLUN JEVMĒ'IZIŅ LĪL-MUKEZZIBĪN (وَيْلٌ لِّیَوْمَئِذٍ لِّلْمُكَذِّبِينَ)

I na njoj postavili nepomične visoke planine, / i napajamo vas vodom slatkom?/ Teško toga Dana poricateljima... – Ovo je još jedan argument za mogućnost ahireta. Upravo ta Zemlja milionima godina održava i osigurava život različitim vrstama zemaljskih bića. Iz Zemljine utrobe osigurava se sve što je potrebno tim bićima. Na ovoj Zemlji svakog dana istovremeno umiru mnogobrojna živa bića i ona sve njih deponuje u sebe, dok istovremeno nastaje i rađa se neprojeno drugih bića koja ona osigurava i daje im uvjete za život.

*Šāmiḥātīn (شَامِخَاتٍ) znači visoke (عالیات مرتفعات). Kada se neko oholi, za njega se kaže: Šemeḥa bi enfihī (شَمَخَ بِأَنفِهِ) – doslovno “Podigao je svoj nos”;*²⁵ *revāsi (رواس) nepomične planine (mn. rāsīje – راسية). Na Zemlji postoje nepomične visoke planine (رَوَاسِيَ شَامِخَاتٍ), koje igraju važnu ulogu u smjenama godišnjih doba, padavinama, nastajanju rijeka, rastu drveća itd. Čvrste planine se spominju na više mjesta u Kur'anu. A u unutrašnjosti Zemlje, kao i na njenoj površini, pohranjena je slatka voda (mā'en furātā – مَاءٌ فُرَاتًا), koja teče rijekama, dok se iz slanih morskih voda diže para čiste vode koja potom pada kao kiša.*

Ovaj savršen sistem koji omogućava život na Zemlji nije nastao slučajno: njega je stvorio i njime upravlja Svemoćni, Sveznajući i Mudri Stvoritelj. U ajetu je naglašeno: Mi vas napajamo (*ve eskajnākum*)... Ako to razumijemo, onda razumijemo i to da taj isti Stvoritelj može taj sistem uništiti i uspostaviti novi svijet, kao i pozvati čovjeka na odgovornost.²⁶

29. INTALIKŪ ILĀ MĀ KUNTUM BIHI TUKEZZIBŪN (انظُرُوا إِلَىٰ مَا كُنتُمْ بِهِ تُكَذِّبُونَ)

Idite prema onome što ste poricali... – Od 29. pa sve do 40. ajeta ove sure predočava se sudbina poricatelja Istine na ahiretu. Nakon što su izneseni dokazi o Proživljenju, sada se navodi kako će se postupati s poricateljima, kada se ono zaista dogodi. Budući da su poricali Konačno boravište, Džennet i Džehennem, kazat će im se da idu prema onome što su poricali, tj. prema kazni u Džehennemu

24 Usp. Al-Ṭabarī, *Ġāmi' al-bayān*, 10/8397; Al-Qurṭubī, *Al-Ġāmi' li aḥkām al-Qur'ān*, 19/155-156; Ibn 'Aṭīyya, *Al-Muḥarrar al-waḡīz*, 5/419.

25 Ibn 'Aṭīyya, *Al-Muḥarrar al-waḡīz*, 5/419; Al-Šābūnī, *Šafi'a al-tafāsīr*, 3/499; Abū Ḥayyān, *Al-Baḥr al-muḥīṭ*, 10/376.

26 Usp. Maududi, *Tafḥīm al-Qur'an*, <http://www.englishquran.com/Quran/77/index.html>.

koju su poricali na dunjaluku. Ovi ajeti, istovremeno, usađuju strah u njihova srca, kao i u srca svih drugih, i pozivaju ih da razmisle o navedenim dokazima, o smislu i završetku života.

30. INTALIKŪ ILĀ ZILLIN ZĪ SELĀSĪ ŠU'AB (اِنْتَظِرُوا اِلَى ظِلِّ ذِي ثَلَاثِ شُعَبٍ)

31. LĀ ZALĪLIN VE LĀ JUGNĪ MINEL-LEHEB (لَا ظَلِيلٌ وَلَا يُغْنِي مِنَ الْهَبِّ)

Idite prema trostrukoj sjeni, / koja hlada neće davati i koja neće zaklanjati od plamena... – Ez-Zill (ظِل) jest hlad, sjena, a ovdje – džehenemski dim (dubān), još preciznije: dim džehenemske vatre kada se izdigne. Kada se podigne veliki dim, on se, na svome vrhu, dijeli na nekoliko dijelova (šu'ab – شُعَب – je množina od šu'be – شُعْبَة – dio, grana). Umjesto da se odmaraju u hladovini, poricatelji Istine zaputit će se prema trostrukoj sjeni koju će jedino i vidjeti – sjeni dima koja se razdjeljuje u tri kolone: desno, lijevo i iznad, tj. koja ih potpuno obavija.²⁷ I tu, zapravo, nema udobnosti niti hladovine (zalil – ظَلِيل); hlad poricatelja Istine nije jednak hladu vjernika! Taj hlad neće ih zaštititi od vrućine plamena.²⁸

32. INNEHĀ TERMĪ BI ŠERERIN KEL-KASR (اِنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ)

33. KE ENNEHU DŽIMĀLETUN SUFR (كَأَنَّهُ جِمَالَتٌ صُفْرٌ)

34. VEJLUN JEVME'IZIN LIL-MUKEZZIBĪN (وَيُلْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ)

On će bacati iskre kao palače, / kao da su kamile crne! / Teško toga dana poricate-ljima! – I ono što će taj plamen (leheb) sadržavati jesu samo ogromne iskre kao palače (šerer kel-kasr). Šerer (شَرَر – mn. šerereh – شَرَرَة) jesu iskre, varnice. El-Kasr (القَصْر) jest dvorac, zamak, palača (mn. el-kusūr – القصور), a el-kasar (القَصْر) – veliko drveće, panjevi.²⁹ Otuda se u tefsirima navode mišljenja ranih autoriteta (Ibn Abbās, Mudžāhid, Katāde) koji su riječ el-kasr čitali kao el-kasar – veliko drveće.³⁰

Te iskre će, nadalje, izgledati poput crnih deva (džimālet). Džimāletun (جِمَالَتٌ) množina je od džemlun (جَمَل) ili džemelun (جَمَل).³¹ Svaka iskra će biti poput ogromne palače, i kada se ove ogromne iskre uzdignu, one će letjeti na sve

27 “Džehennem se, na metaforičan način, naziva sjenom, budući da će ih on obuhvatiti sa svih strana, kao što se kaže u ajetu: لَهُمْ مِنْ قَوْفِهِمْ ظِلٌّ مِنْ أَثَارِ مَنْ تَحْتِهِمْ ظِلٌّ Nad njima će biti sjene vatre, a ispod njih sjene (Al-Zumar, 16); يَوْمَ يَنْفَعُهُمُ الْعَذَابُ مِنْ قَوْفِهِمْ وَمِنْ تَحْتِ أَرْجُلِهِمْ Na Dan kad ih obuzme kazna iznad njih i ispod nogu njihovih (Al-Ankabūt, 55) (Al-Rāzī, Maṣāṭiḥ al-ğayb, 30/ 275).

28 Usp. Al-Zamaḥṣarī, Taḥsīn al-Kaššāf, 1170; Al-Rāzī, Maṣāṭiḥ al-ğayb, 30/ 275; Ibn al-Ğawzī, Zād al-masīr, 8/94; Ibn ‘Aṭīyya, al-Muḥarrar al-wağīz, 5/419.

29 Muftić, Arapsko-bosanski rječnik, 1387-1388.

30 V. u Al-Ĥabarī, Ġāmi‘ al-bayān, 10/8400-8402; Ibn ‘Aṭīyya, Al-Muḥarrar al-wağīz, 5/420; Abū Ḥayyān, Al-Baḥr al-muḥīṭ fī al-taḥsīn, 10/377.

31 Muftić, Arapsko-bosanski rječnik, 271.

strane pa će izgledati kao da su crne kamile koje trče i skaču bez prestanka. Ov-
dje počiva i jedna profinjena alegorija: Pošto su Arabljani posebno cijenili crne
deve i njima se ponosili, na Sudnjem danu poricatelji Istine od njih neće imati
koristi; one će biti poput iskri koje odlijeću.

Ibn Kesīr kaže da *džimāletun sufr* (جِمَالَتُ صُفْرٍ) označava crne deve (الإبل
السود), a što je i mišljenje Mudžāhida, Hasana, Katādea i Dahhāka, a i Taberī
preferira taj stav.³² Drugi rani autoriteti (Ibn Abbās, Se’id b. Džubejr) pod
džimāletun sufr podrazumijevaju konopce brodova, upletenu užad (حبال السفن).³³

Svevišnji Allah, kaže Rāzī, iskre poredi s palačama po veličini, a po boji,
mnoštvu, nastupanju i brzini kretanju sa crnim devama (اعلم أنه تعالى شبه الشرر فى
العظم بالقصر، وفى اللون والكثرة والتتابع وسرعة الحركة بالجمالات الصفر
što je naveo ove Rāzījeve riječi, kaže da «to poređenje spada u remek-sliku pore-
đenja» (من روائع صور التشبيه): “Naime, ako će jedna iskra biti poput ogromne
palače, kako će tek onda izgledati plamena vatra?!” – pita se on.³⁵

35. HĀZĀ JEV MU LA JENTIKŪN (هَذَا يَوْمٌ لَا يَنْطِقُونَ)

36. VE LĀ JU’ZU LEHUM FE JA’TEZIRŪN (وَلَا يُؤَدُّ لَهُمْ فَتَيْتَزِرُونَ)

37. VEJLUN JEVME’IZIN LIL-MUKEZZIBĪN (وَيَلْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ)

Ovo je Dan kada oni neće ni riječ prozboriti, / i neće im dozvoljeno biti da se prav-
daju! / Teško toga Dana poricateljima! – Poricatelji Istine bit će zaprepašteni
onim što će vidjeti i neće biti u stanju da se brane, jer će činjenice biti očigledno
protiv njih, tj. njihovi jezici i udovi će svjedočiti protiv njih (usp. En-Nūr, 24;
Jā-Sīn, 65). Ovo će biti njihovo stanje u trenutku ulaska u Džehennem. Prije
ovoga, oni će nuditi svakakve izgovore, kriviti druge za svoje grijehе, optuživati
svoje vođe koji su ih odveli na krivi put, pa će se, čak, i odricati svojih grijehа i
zločina. Ali kada im se predoče svi dokazi, i kada njihovi jezici i udovi posvje-
doče protiv njih i dokažu njihovu krivicu, onda će oni, sukladno pravdi, zani-
jemiti i neće moći ponuditi nikakav izgovor. Ovo ne znači da će protiv njih biti

32 “Za mene je najispravnije mišljenje onoga ko kaže da se pod *džimāletun sufr* misli na crne deve, jer je to poznato u arapskome jeziku – لأن ذلك هو – الإبل السود. غنى بالجمالات الصفر: (Al-Ṭabarī, *Ġāmi’ al-bayān*, 10/8404) Al-Qurtubī pojašnjava da su crne kamile nazivane *sufr* (žutim, riđim) zato što je njihovo crnilo bilo prožeto nečim žutim: وإنما سُميت السود من الإبل (Al-Ġāmi’ li aḥkām al-Qur’ān, 19/158).

33 V. Al-Ṭabarī, *Ġāmi’ al-bayān*, 10/8404; Al-Rāzī, *Maḥāṭib al-ġayb*, 30/276-277; Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qur’ān al-‘aẓīm*, 4/591; Al-Baġawī, *Ma’ālim al-Tanzīl*, 8/307.

34 *Maḥāṭib al-ġayb*, 30/277.

35 Al-Šābūnī, *Šafwa al-tafsīr*, 3/503.

donesena presuda bez šanse na (samo)odbranu, ali znači da će se njihova krivica u potpunosti dokazati i time svaki izgovor učiniti suvišnim.³⁶

38. HĀZĀ JEVMU L-FASL DŽEM'ANĀKUM VEL-EVVELĪN

(هَذَا يَوْمُ الْفَصْلِ جَمْعَنَاكُمْ وَالْأُولَيْنِ)

39. FE IN KĀNE LEKUM KEJDUN FE KĪDŪN (فَإِنْ كَانَ لَكُمْ كَيْدٌ فَكِيدُوا)

40. VEJLUN JEVME'IZIN LI L-MUKEZZIBĪN (وَيُلْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ)

Ovo je Dan razdvajanja, sakupit ćemo i vas i narode drevne! / Pa ako budete imali kakvu smicalicu, dovijte se protiv Mene! / Teško toga Dana poricateljima!
– Ove riječi su prvobitno upućene Kurejšijama koji su kovali zavjeru protiv Poslanika, a.s. A kovanje zavjere protiv Poslanika, a.s., jest i kovanje zavjere protiv Božije Istine, a time i protiv Svevišnjeg Allaha. I oni se pozivaju da upotrijebe sve svoje smicalice, trikove i obmane, kao što su to radili i njihovi preci, da, ako mogu, “pobijede” Svevišnjeg Allaha i izbjegnu Njegovu kaznu. Riječ *kejd* (كَيْدٌ) označava *spletku*, *lukavstvo* i *obmanu* i to je, zapravo, “skriveni plan da se drugome nanese šteta” (Rāzī). Poruka je sljedeća: Nećete moći “pobijediti” Allaha i nećete moći izbjeći Njegovu kaznu.³⁷

41. INNEL-MUTTEKĪNE FĪ ZILĀLIN VE 'UJŪN (إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي ظِلَالٍ وَعُيُونٍ)

42. VE FEVĀKIHE MIMMĀ JEŠTEHŪN (وَفَوَاحِشَ مِمَّا يَشْتَهُونَ)

43. KULŪ VE-ŠREBŪ HENĪEN BIMĀ KUNTUM TĀ'MELŪN

(كُلُوا وَاشْرَبُوا هَنِيئًا بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ)

44. INNĀ KEZĀLIKE NEDŽZIL-MUHSINĪN (إِنَّا كَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ)

45. VEJLUN JEVME'IZIN LIL-MUKEZZIBĪN (وَيُلْ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ)

Zaista će bogobojažni biti u hladovinama i među izvorima, / i voćem koje budu željeli. / “Jedite i pijte, prijatno neka vam je, za ono što ste radili!” / Tako ćemo Mi nagraditi dobročinitelje. / Teško toga Dana poricateljima! – Ajeti 41-45 govore o bogobojažnima (*el-muttekīn* – الْمُتَّقِينَ), tj. onima koji su na dunjaluku prihvatili vjerovanje u Proživljenje, ahiret i polaganje računa za svoje riječi i djela, te shodno tom vjerovanju proveli svoj život. Navedene su tri blagodati kao rezultat njihove bogobojažnosti i pravednosti: hladovina (*zilāl* – ظِلَالٌ), izvori (*'ujūn* – عُيُونٌ) i voće (*fevākihe* – فَوَاحِشَ). Znači, bogobojažni će biti u stanju koje je u potpunoj suprotnosti sa stanjem poricatelja Istine koji će, kako smo vidjeli, biti u crnom dimu, plamenu i bez hladovine. Pored navedene nevolje poricatelja Istine, tj. da će im krivica biti dokazana i da neće moći ništa prozboriti, imat će i drugu, još

36 Usp. Al-Rāzī, *Mafātīḥ al-ġayb*, 30/279-280; Ibn al-Ġawzī, *Zād al-masīr*, 8/95; Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm*, 4/591.

37 Usp. Al-Šābūnī, *Šafwa al-tafāsīr*, 3/503.

veću nevolju: gledat će bogobojazne kako uživaju u dženetskim blagodatima, a koje su ismijavali na dunjaluku.

47. KULŪ VE TEMETTE'Ū KALĪLEN INNEKUM MUDŽRIMŪN

(كُلُوا وَتَمَتُّعُوا قَلِيلًا إِنَّكُمْ مُجْرِمُونَ)

48. VEJLUN JEVM'E'IZIN LIL-MUKEZZIBĪN (وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ)

49. VE IZĀ KĪLE LEHUMU-RKEŪ' LĀ JERKE'UN (وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ ازْكُرُوا لَا يَرْكُضُونَ)

50. FE BI EJJI HADĪŠIN BA'DEHU JU'MINŪN (فَبِأَيِّ حَدِيثٍ بَعْدَهُ يُؤْمِنُونَ)

“Jedite i uživajte malo! Zaista ste vi zlikovci!” / Teško toga Dana poricateljima! / Kada im se govorilo: “Klanjajte!” oni nisu htjeli klanjati. / Teško toga Dana poricateljima! / Pa u koji će govor, nakon njega, vjerovati? – Navedeni ajeti su upozorenje poricateljima Istine, ne samo mekanskim nego i svim onim poricateljima koji će se pojaviti. Period koji im je dat za uživanje je kratak (kalilen – قَلِيلًا), ali je odlazak u Vatru nakon toga vječan (usp. Lukmān, 24; Jūnus, 69-79). Er-Rukū’ (pregibanje) ovdje je izraz za namaz.³⁸ Kada im se govorilo da klanjaju, oni su to oholo odbijali. I na ahiretu neće moći klanjati (usp. El-Kalem, 42). Zamahšeri nudi šire razumijevanje pojma er-rukū’: “Budite skrušeni i ponizni Allahu prihvatajući Njegovu Objavu i slijedeći Njegovu vjeru, i prodite se oholosti i bahatosti!”³⁹

Posljednji ajet poručuje da ako čovjek ne povjeruju u Kur'an, nakon što ga pročita ili čuje za njega, a koji mu je poslan kao Uputa, šta mu, onda, drugo može pokazati Pravi put?! Koji bi mu drugi izvor omogućio Uputu?! (Usp. El-Džāsije, 6)

TEFSIRSKE POENTE:

- Različite vrste vjetrova su znak i dokaz Božije moći.
- Vjetrovi nisu slučajna pojava, nisu nasumično odaslani, iza njih stoji neko ko im je dao njihovu prirodnu funkciju.
- Nepravednici i zločinci uživaju na ovome svijetu, ali je to uživanje kratko.
- Bogobojazni će uživati na ahiretu, ali je to vječno uživanje, što ne znači da i na ovome svijetu ne mogu uživati u dobrim i lijepim životnim trenucima misleći na ahiret.
- Svevišnji Allah će nagraditi *muhsinūne*, tj. one koji obaveze koje rade izvršno obavljaju.
- Kur'an je Božija riječ i ako čovjek u nju ne vjeruje, onda neće vjerovati ni u šta drugo.

38 Al-Tabarī, *Ġāmi' al-bayān*, 10/8407; Ibn 'Aṭiyya, *Al-Muḥarrar al-waḡīz*, 5/421; Ibn Džuzejj, *Olakšani komentar Kur'ana*, 6/293.

39 Al-Zamahšari, *Tafsīr al-Kaššāf*, 1171.

آلمير فاتيتش

Almir Fatic

سورة المرسلات: حقيقة البعث بعد الموت

Surah Al-Mursalāt: The Truth of Resurrection

تمثل هذه المقالة شرحا لسورة المرسلات وهي السابعة والسبعون من سور القرآن الكريم. سورة المرسلات مكية، وآياتها ٥٠ آية، نزلت في الفترة المبكرة من نبوة رسول الله محمد عليه السلام. ومن أهم ما تأتي به هذه السورة ذكر البعث بعد الموت والإنذار الإلهي بعواقب التكذيب أو الإيمان بهذه الحقيقة. ومما تتميز به هذه السورة تكرار الآية «ويل يومئذ للمكذبين» عشرة كرات. ومن الجدير بالذكر أيضا أن هذه آخر سورة قرأها النبي عليه السلام قبل وفاته وهي صلاة المغرب وآخر صلاة صلاها في حياته الدنيا.

Summary: This paper presents an interpretation, verse by verse, of the 77th Qur'anic Surah Al-Mursalāt, which consists of 50 verses. Surah Al-Mursalāt was revealed in Mecca in the early period of the prophethood of Muhammad, peace be upon him. The main theme of this surah is Resurrection and the Divine warning of the consequences that will eventually follow for those who deny or confirm this truth. This surah is characteristic for the fact that the verse: "Woe to the deniers on that Day" is repeated ten times in it. Also, it is interesting that this is the last surah that Muhammad, peace be upon him, recited before his death, in the evening prayer - his last prayer in this world.

LITERATURA

- Abū Ḥayyān, *Al-Baḥr al-muḥīṭ fī al-tafsīr*, Dār al-fikr, Beirut, 2010.
- Al-Baḡawī, *Ma'ālim al-Tanzīl*, Dār ṭayyiba, Riyāḍ, 1989.
- Al-Bayḍāwī, *Anwār al-Tanzīl wa asrār al-ta'wīl*, Dār al-rušd, Beirut, 2000.
- Bint al-Šāṭi', *Al-Tafsīr al-bayānī li al-Qur'ān al-karīm*, Dār al-ma'ārif, Cairo, 2017.
- Ibn 'Aṭīyya, *Al-Muḥarrar al-waḡīz fī tafsīr Kitāb al-'azīz*, Dār al-kutub al-'ilmiyya, Beirut, 2001.
- Ibn al-Ġawzī, *Zād al-masīr fī 'ilm al-tafsīr*, Dār al-fikr, Beirut, 2009.
- Ibn Džuzejj, *Olakšani komentar Kur'ana*, preveo Nedžad Ćeman, Libris, Sarajevo, 2014.
- Ibn Kaṭīr, *Tafsīr al-Qur'ān al-'aẓīm*, Ġam'iyya iḥyā' al-turāṭ al-islāmī, Kuwayt, 1996.
- Al-Qurṭubī, *Al-Ġāmi' li aḥkām al-Qur'ān*, Dār al-hadīṭ, Cairo, 1996.
- Qutb, Sayyid, *U okrilju Kur'ana*, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2000.
- Maududi, Sayyid Abul Ala *Tafhim al-Qur'an – The Meaning of the Qur'an*, na: <http://www.englishtafsir.com/Quran/77/index.html>.
- Muftić, Teufik, *Arapsko-bosanski rječnik*, 4. izd, El-Kalem, Sarajevo, 1117.
- Al-Rāzī, *Al-Faḥr Maḡātīḥ al-ḡayb*, Dār al-fikr, Beirut, 1981.
- Al-Šābūnī, *Šafwa al-tafsīr*, Dār al-Qur'ān al-karīm, Beirut, 1981.
- Al-Ṭabarī, *Ġāmi' al-bayān 'an ta'wīl āy al-Qur'ān*, Dār al-salām, Cairo, 2007.
- Al-Zamaḡšarī, *Tafsīr al-Kaššāf*, Dār al-ma'ārif, Beirut, 2005.

Abdullah Yūsuf ‘Alī i Muḥammad Asad Dva pristupa prevođenju Kur’ana na engleski

MUZAFFAR IQBAL

Centre For Islamic Knowledge

Sažetak: Ovaj esej bavi se komparacijom dva prijevoda Kur’āna na engleskom jeziku, od Abdullaha Yūsufa ‘Alīja i Muhammada Asada. Oba prijevoda uradili su muslimanski autori i oba su izišla u XX stoljeću. Esaj donosi opise najvažnijih dionica života ova dva prevoditelja. Autor ovog eseja Muzaffar Iqbal ovu komparaciju vrši na nekoliko planova: savremeno - tradicionalno, racionalno - mistično, jezikoslovno - teološko, poruka (the message) - značenje (the meaning). Autor eseja opisao je glavne razlike između ova dva epohalno važna prijevoda, Asadov prijevod je utemeljen u izvanrednom poznavanju arapskog jezika, dok je ‘Alījev prijevod poprimio ruho engleskoga romantizma. Napokon, u ovom eseju dato je i nekoliko konkretnih primjera iz Kur’āna i izvršena kontrastivna analiza njihova prevodjenja u ova dva prijevoda Kur’āna.

Ključne riječi: Kur’ān, objava, prevodjenje Kur’āna, arapski jezik, engleski jezik, smisao prijevoda, doslovna poruka, alegorija i preneseno značenje, historijska značenja, univerzalna važenja Kur’āna...

UVOD

Svi koji su pokušali prevesti Kur’an došli su do istog zaključka: tekst koji žele prevesti je, u biti, neprevodiv. Ali, usprkos ogromnoj veličini te zadaće, postoji jedan broj prijevoda Kur’ana u svakom živom jeziku.

Svaki od tih prijevoda odražava prevodiočevo razumijevanje teksta, prevodiočevu, ili prevoditeljičinu naročitu intelektualnu i duhovnu narav, kao i njihova jezička i ideološka ograničenja. Ti prijevodi su također uveliko pod utjecajem društvenog, ekonomskog i političkog miljea prevodilaca.

Ovaj rad pokušava komparativno proučiti neke aspekte dva engleska prijevoda Kur’ana iz dvadesetog stoljeća: Abdullah Yūsuf ‘Alījev *The Meaning of the Glorious Qur’ān*¹ i Muḥammad Asadov *The Message of the Qur’ān*.² Ovaj rad sastoji se od dva glavna dijela. Prvi dio rada bavi se općim karakteristikama ova dva prijevoda, dok se drugi dio rada bavi prevodiocima, njihovim razumijevanjem, te prevođenjem nekih ključnih kur’anskih termina.

ZALEĐE

Ne postoje dva čovjeka koji bi mogli biti više različiti po svome zaleđu, društvenom i političkom miljeu i životnom iskustvu od Abdullaha Yūsufa ‘Alīja (1872-1953) i Muḥammada Asada (1900-1992). Yūsuf ‘Alī je rođen i odrastao u britanskoj Indiji. Veći dio svoga života proveo je na relaciji Engleska – Indija. Slijedeći trend svoga vremena, Yūsuf ‘Alī se, kao i Muḥammad ‘Alī Jawhar, te drugi talentirani mladi Indijci, pridružio privlačnoj Indijskoj civilnoj službi (ICS) 1896. godine. Živio je jedan promjenljiv, turbulentan i tragičan život koji je imao periode mirne sigurnosti i ekonomskog prosperiteta.³ Oženio se Britankom, živio je u Indiji i Britaniji, prošao je kroz osobne tragedije i na kraju potražio utjehu u Kur’anu, upustivši se u njegovo prevođenje 1929. godine, a prijevod je završio osam godina poslije. Politički potresi u vremenima kad je Yūsuf ‘Alī živio, njegovo posebno razumijevanje uloge britanskog sistema u indijskoj politici, njegova sklonost prema engleskim romantičarskim pjesnicima te njegov odnos sa Radžom (Raj – ime za Britansku Indiju) imali su značajan utjecaj na izbor dikcije i rječnika koje je koristio u svome prijevodu Kur’ana.

1 ‘Abdullah Yūsuf ‘Alī, *The Meaning of the Glorious Qur’ān*, Cairo: Dār al-Kitāb al-Miṣrī. Bez godine izdanja.

2 Muḥammad Asad, *The Message of the Qur’ān*, Gibraltar: Dār al-Andalus, 1980.

3 O biografskim detaljima vidi M. A. Sherif, *Searching for Solace: A Biography of ‘Abdullah Yūsuf ‘Alī, Interpreter of the Qur’ān*, Kuala Lumpur, Islamic Book Trust, 1994, također vidi moj pregled ovog djela u *Islamic Studies*, sveska XXXVII, br. 4, zima 1998.

Njegov komentar Kur’ana sadrži 6311 podnožnih bilježaka, 300 dijelova kontinuiranog komentara u ritmičkoj prozi, napisanog u stilu praznog stiha (*blank verse* – naziv za vrstu stiha koji je nerimovan, ali metričan) i četrnaest do-dataka. To je monumentalno djelo, nastajalo u kontinuitetu u periodu od devet godina (1928-1937). Tokom ovog perioda (1929) Yūsuf ‘Alī otisnuo se na dugo putovanje. Omogućen mu je put kroz glavninu Amerike, Havajske otoke, Japan, Kinu, Filipine, naselja u tjesnacima Pacifika, kroz Cejlone i Indiju. U predgovoru za prvo izdanje (1934) ima jedan komentar o rukopisu prijevoda “koji je nošen, hiljadama milja, kroz sve vrste zemalja i među svim vrstama ljudi”.⁴ Ukratko, prijevod od Yūsufa ‘Alija je djelo iz susreta inteligentnog kontemplativnog uma sa veličanstvenošću Kur’ana u odgovoru na jedan osobni udes koji je “zamalo pomjerio” njegov razum i učinio da mu život izgleda besmislen.⁵

Nekako u vrijeme prvog dolaska Muḥammada Asada u Lahoru (1934), Abdullah Yūsuf ‘Alī bio je spreman publicirati dijelove svoga komentara i prijevođa Kur’ana.

Godine 1955, osamnaest godina nakon objavljivanja prijevoda Kur’ana Yūsufa ‘Alija, Muḥammad Asad je započeo rad na svome prevodilačkom djelu. Čini se da je sudbinski bio stavljen u posebne okolnosti koje su ga odvele na šestogodišnje putovanje u središte Arabije, među ljude koji su još uvijek živjeli životom utemeljenim na onim istim, stoljećima starim obrascima, koji su postojali u vrijeme Poslanikova, a.s. života. Asad je jedini evropski prevodilac Kur’ana koji je svoj arapski naučio iz iskustva – od ljudi koji su govorili jezik Kur’ana. Asadovo bogato iskustvo tokom boravka u Hidžazu, u godinama 1927-1932, njegovo proučavanje rane povijesti islama, bliskost s biblijskim izvorima i razumijevanje zapadne civilizacije – to su neki važni činioci koji su doprinijeli jedinstvenosti njegova prijevoda Kur’ana.

Muḥammad Asad⁶ je rođen kao Leopold Weiss na prijelazu devetnaestog u dvadeseto stoljeće, rodio se 2. jula 1900. u Lavovu (Lemberg), istočnoj Galiciji, koja je tada bila dio Austro-Ugarske Imperije, a sada je taj grad u Ukrajini. Porijeklo vodi od duge loze rabina, svoje rane godine proveo je u Lavovu učeći tečno čitati i pisati hebrejski jezik, stičući nešto znanja iz aramejskog, studirajući Stari zavjet u njegovu izvornom jeziku, proučavajući Mišnu i Gemaru (tekst

4 Abdullah Yūsuf ‘Alī, str. 4.

5 Abdullah Yūsuf ‘Alī, str. 4.

6 O daljnjim detaljima čitaoca upućujemo na: Muḥammad Asad, *The Road to Mecca*, New York, Simon & Schuster Inc, 1954; *Arabia*, svezak V, br. 61, septembar 1986, str. 48-55; *Impact International*, 10. april-7. maj, 1992.

i komentare Talmuda) i posvećujući se dubokom proučavanju zagonetnica i prefinjenosti tumačenja Biblije (Targum). Godine 1926, dok je putovao berlin-skom podzemnom željeznicom sa svojom suprugom Elsom, dvadeset šest godina star, Leopold Weiss imao je snažno iskustvo tokom kojeg je postao svjestan duhovnih muka putnika s kojima je putovao. Došao je kući, našao svoj primjerak Kur’ana na svome stolu, knjiga je još uvijek bila rasklopljena onako kako ju je on ostavio, oči su mu pale na otvorenu stranicu gdje je čitao suru Et-Tekasur. Sljedećeg dana on je primio islam i tako je Leopold Weiss postao Muḥammad Asad. Nakon smrti njegove supruge u Mekki tokom hadža, on je ostao u Arabiji i oko 1928. oženio se iz plemena Šammar iz Ḥā’ila. Tokom ovih godina u Saudijskoj Arabiji radio je na ranoj povijesti islama, naširoko je putovao, živio među beduinima, išao u misiju u Kirenaiku da procijeni potrebe gerilaca koji su se borili protiv Italijana pod zapovjedništvom Omera Muhtara, pisao za evropske novine. Dvije godine poslije, Asad odlazi iz Arabije za Indiju s planovima da pređe u istočni Turkestan, Kinu i Indoneziju, ali Muḥammad Iqbāl nagovorio ga je da ostane u Indiji te da se priključi borbi za stvaranje Pakistana. Godine 1955. objavio je *The Road to Mecca (Put u Mekku)*, a 1964. objavljuje prvi svezak svoga prijevoda Kur’ana, od sure El-Fatiha do sure Et-Tevba, koji je bio objavljen kao *The Message of the Qur’ān* u izdanju Muslimanske svjetske lige u Mekki. Dvadeset pet godina nakon početka rada na svome prijevodu, ovo cjelovito djelo bilo je objavljeno kao *The Message of the Qur’ān* u Asadovoj vlastitoj izdavačkoj kući Dār u l-Andalus na Gibraltaru. Prijevod je popraćen sa 5371 fusnotom i četiri dodatka. Asadove široke napomene uveliko se oslanjaju na klasične izvore. Među komentarima koje on često citira su Eṭ-Ṭabarijev,⁷ Az-Zamaḥšarijev,⁸ Er-Razijev⁹ i Ridaov.¹⁰

Usprkos razlikama u životima i vremenima Abdullāha Yūsufa ‘Alīja i Muḥammada Asada, postoje sličnosti koje sežu ponad individualnih iskustava i društvenih i historijskih zaleđa. Obojica su živjeli “intenzivno” i u stanju duboke duhovne čežnje. Obojica su bili zauzeti političkim i društvenim stanjem muslimana, obojica su živjeli u Indiji barem nekoliko godina i obojica su bili duboko privrženi Kur’anu. Obojica su radili na svojim prijevodima Kur’ana pri

7 Abū Ġā’far Muḥammad ibn aṭ-Ṭabarī, *Ġāmi‘u l-bayān ‘an ta’wīli l-Qur’ān*.

8 Maḥmūd ibn ‘Umar az-Zamaḥšarī, *al-Kaššāf ‘an ḥaqā’iqi gawāmiḍi t-tanzīl*.

9 Abū l-Faḍl Muḥammad Faḥruddīn ar-Rāzī, *At-Taḥṣīru l-kabīr*.

10 Muḥammad Rašīd Riḍā, *Taḥṣīru l-Manār*.

kraju svoga kreativnog života i obojica su bili duboko svjesni važne naravi svoga zadatka kao prevodioci Kur’ana.

OPĆE KARAKTERISTIKE

IZVORI

Abdullāh Yūsuf ‘Alī izjavljuje sljedeće o svojim načelima rada na prijevodu Kur’ana:

“U pitanjima filologije i jezika (Kur’ana) ja prihvatam najbolje autoritete među onima koji su kompetentni da se bave tim pitanjima; što je izvor stariji, to je on bolji. U pitanjima pripovijedanja Kur’ana, savremeni autoriteti su najbolji, jer su izloženi ispravkama koje se trebaju primijeniti na njihova gledišta. Što se tiče posebnih povoda o kojima su naročiti ajeti bili objavljeni, te informacije su zanimljive i vrijedne sa historijskog stanovišta, i naši stariji autori su sabrali obilnu građu za to. Ali danas stavljati naglasak na povode objave postavlja sliku izvan svih perspektiva. Kur’an nije objavljen samo za jedan povod, već za sva vremena.”¹¹

Tefsiri koje je on konsultirao uključuju monumentalno djelo od Abū Ġa’fara Muḥammad ibn Ġarīra at-Ṭabarīja (umro 310/923), *Ġāmi’u l-bayān ‘an ta’wili l-Qur’ān*, kao i *Al-Kaššāf ‘an ḥaqā’iqi gawāmiḍi t-tanzīl* od Maḥmūda ibn ‘Umara az-Zamaḥšarīja (um. 538/1143), zatim *At-Taḥsīn l-kabīr* od Abū l-Faḍla Muḥammada Faḥruddīna ar-Rāzīja (um. 606/1209), *Anwāru t-tanzīl* od Qāḍī Nāṣiruddīna Abū Sa’īda al-Bayḍāwīja (um. 685/1286), *Taḥsīn l-Qur’ān* od Abū l-Fidā’a Ismā’īla Ibn Kaṭīra (um. 774/1372), *Taḥsīn l-Ġalālayn* (komentar od dvojice Ġalāla), jedan je autor *Al-Itqāna*, As-Suyūṭī, a drugi je Ġalāluddīn al-Maḥallī (um. 864/1459). Tu je i nekoliko tefsira na urdu i perzijskom, te *Taḥsīn l-Manār*, zajedničko djelo Muḥammada ‘Abduhūa (um. 1323/1905) i Rašīda Riḍā’a. Uz to, Abdullāh Yūsuf ‘Alī spominje i *Al-Mufradāt fī garībi l-Qur’ān* od Abū l-Qāsima Ḥusayna ar-Rāgiba al-Iṣfahānīja (um. 503/1109) kao izvor. U svim slučajevima, Abdullāh Yūsuf ‘Alī zadržava kao svoje pravo način korištenja ovih komentara iznoseći sljedeće negiranje: “Međutim, ovi komentari nisu ni u kojem smislu moji izvori. Oni pripadaju široko različitim školama mišljenja, neki od njih izražavaju ekstremne poglede

11 Abdullāh Yūsuf ‘Alī, str. 11-12.

s kojima se ja ne slažem. Ja samo prisvajam opći smisao prihvaćenih komentara Kur’ana.”¹²

Kao krajnji izvor, Abdullāh Yūsuf ‘Alī spominje sam Kur’an. “Rečeno je da je Kur’an samome sebi najbolji komentar. Kako smo nastavili proučavati tu Knjigu, mi smo zapazili kako je to doista tačno. Jedan odlomak osvjetljava drugi odlomak.”¹³

Djela na koja se poziva Muḥammad Asad obuhvataju sva djela koja su naprijed navedena, tako da su oba ova komentatora pribjegavala istoj građi izvora.¹⁴ Također, on ustanovljava dva pravila koja je stalno imao na umu:

“... Kur’an se ne smije smatrati kompilacijom pojedinačnih uputa i opomena, već kao *jedna integralna cjelina*: to jest, kao jedno izlaganje etičkog učenja u kojem svaki redak i rečenica ima/ju jednu prisnu vezu s drugim ajetima i cjelinama, svi oni međusobno se pojašnjavaju i smisao proširuju... Kad god se ovo pravilo vjerno uobziruje, tada uviđamo da je Kur’an – kako to kaže Muḥammad ‘Abduh – ‘sebi samom najbolji komentar’”.¹⁵

Usporedi li se ovo s radnim prevodilačkim načelom Abdullāha Yūsufa ‘Alīja, koje je navedeno u ranijem dijelu ovoga teksta, zapažamo da oba prevodioca izjavljuju isto načelo u radu na prevođenju Kur’ana kao svoj vodič u tumačenju Kur’ana.

Također je i drugo pravilo koje je imao u vidu Muḥammad Asad slično onome koje je koristio Abdullāh Yūsuf ‘Alī:

“Nijedan dio Kur’ana ne smije se sagledavati sa čisto historijskog stano-
višta: to znači, sva ukazivanja Kur’ana na historijske okolnosti i događaje – kako u vrijeme Vjerovjesnika tako i u ranijim vremenima – moraju se smatrati kao objašnjenja ljudskoga stanja, a ne kao krajnje svrhe same po sebi. Stoga, uzimanje u obzir historijskih okolnosti o kojima je neki poseban redak bio objavljen – što je bavljenje koje je bilo drago i, također, legitimno umovima klasičnih komentatora Kur’ana – nikada se ne smije dopustiti u tolikoj mjeri da potamni ciljnu svrhu koja prožima dotični

12 Abdullāh Yūsuf ‘Alī, str. 12.

13 Abdullāh Yūsuf ‘Alī, str. 13.

14 Muḥammad Asad također uključuje rječnike, djela *sīre* i *ḥadiske* zbirke među djela na koja se referira. (Asad, str. 9-10).

15 Muḥammad Asad, str. 7.

redak i njegovu nutarnju važnost za etičko učenje koje Kur’an, shvaćen kao cjelina, izlaže.”¹⁶

Iz izloženog se, dakle, vidi da imamo dva prijevoda koja su, manje-više, utemeljena na istim primarnim izvorima te urađena na istim radnim načelima. Ipak, ova dva prijevoda umnogome se razlikuju, kako ćemo to vidjeti malo kasnije.

Također, Muḥammad Asad se uveliko oslanjao na svoje izvore u pitanjima tumačenja, dok se Abdullah Yūsuf ‘Alī ne oslanja. Asadovo djelo je “jedan pokušaj – možda prvi pokušaj – da se da stvarno idiomatski, pojašnjavajući prijevod kur’anske poruke na jednom evropskom jeziku.”¹⁷ On, dalje, nastavlja:

“Položaj pojedinačnih riječi u kur’anskoj rečenici, ritam i zvuk njezinih fraza i njihova sintaktička konstrukcija, način na koji se neka metafora ulijeva gotovo neprimjetno u neku pragmatičnu izjavu, upotreba akustičnog naglaska ne samo u službi retorike već i kao sredstava aludiranja na neizgovorene, ali jasno sadržane ideje: sve to čini Kur’an, na kraju krajeva, jedinstvenim i neprevodivim – što je činjenica na koju su ukazali mnogi raniji prevodioci i svi arapski učenjaci.”¹⁸

Među raznim izvorima, Asad se ponajviše oslanja na Az-Zamaḥšarīja čiji komentar Kur’ana je po sebi indikativan po racionalističkom pristupu.¹⁹

DIKCIJA

Glavne razlike između ova dva prijevoda Kur’ana postaju očigledne čim usporedimo njihovu dikciju. Kako je već spomenuto, Abdullah Yūsuf ‘Alījev prijevod je uveliko pod utjecajem engleskog romantizma. Njegov kontinuirani komentar (usp.) u ritmičnom stihu bez rime [*the blank verse*] pisan je u okviru naročitog pogleda na svijet koji je u Kur’anu tražio filozofiju onostranosti, donekle mistički, ali uveliko značajni duhovni nutarnji put, te slijeđenje moralne izvrsnosti.

16 Muḥammad Asad, str. 7.

17 Muḥammad Asad, str. 5.

18 Muḥammad Asad, str. 5.

19 Az-Zamaḥšarī (463/1070-538/1143) pripadao je mu‘teziljskoj školi mišljenja. On je arapski jezik smatrao glavnim, «kraljevskim», jezikom, premda je njegov maternji jezik bio perzijski. Njegov komentar Kur’ana, *Al-Kaššāf ‘an ḥaqā’iqi t-tanzīl*, završen je 1134. (objavljen je u Kalkuti 1856. u dva sveska). Njegovo gramatičko djelo, *Al-Mufaṣṣal* (napisano 1119-1121, a objavljeno 1859) slavljeno je prema svome konciznom ali iscrpnom izlaganju. On je također autor jedne zbirke starih poslovice, triju zbirki aforizama koje je sam sastavio, k tome autor je rasprava o moralu, kao i zbornika poezije.

Imajući taj okvir u vidu, ovaj komentar, kao i prijevod, proizlazi iz poetske imaginacije koja je duboko ukorijenjena u dikciju engleskog romantizma:

“The majesty, beauty, order, and harmony
Blazoned in His Creation, and His goodness
To all His creatures, in the heavens
And on earth. With Him are the sources
Of all things, and He doth freely give
His gifts in due measure. He holds
The keys of life and Death, and He will remain
When all else passes away.”²⁰
Veličanstvenost, ljepota, red i sklad
Okićeni su u Njegovu stvaranju i Njegovoj dobroti
Za sva Njegova stvorenja, na nebesima
I na zemlji. Kod Njega su izvori
Od svega, i On besplatno daje
Svoje darove u pravoj mjeri. On drži
Ključeve života i smrti, i On će ostati
Kad sve drugo prođe.

Isto vrijedi i za prijevod. Abdullāh Yūsuf ‘Alījeva preferencija stiha bez rime, njegova sklonost jeziku engleskog romantizma i njegove mističke sklonosti igraju važnu ulogu u izboru riječi, njihovu redoslijedu i kumulativnom djelovanju.

S druge strane, Asadov prijevod pokušava reproducirati poruku Kur’ana u idiomu koji je bliži modernom engleskom jeziku. Dok je prevodio, on je bio svjestan dvaju glavnih faktora: u engleski on prevodi jedan vrlo težak tekst i prevodi ga za posebnu publiku – moderne zapadne čitaoce. Asad je jedini evropski prevodilac Kur’ana koji je naučio arapski izravno od ljudi koji govore arapski kao svoj izvorni jezik. U svome uvodu on stavlja naglasak na ovo djelovanje:

“Kad pogledamo dugi spisak prijevoda [Kur’ana] – počinjući latinskim djelima u zreлом Srednjem vijeku i nastavljajući sve do dan-danas u gotovo svakom evropskom jeziku – nalazimo jedan zajednički odreditelj među njihovim autorima, bilo muslimanima ili nemuslimanima: svi oni su bili – ili jesu – ljudi koji su svoje znanje arapskoga stekli samo kroz

20 Abdullāh Yūsuf ‘Alī, komentar 119, str. 636.

akademsko učenje, to jest, iz knjiga. Niko od njih, ma koliko bilo veliko njegovo obrazovanje, nikada nije upoznao arapski jezik kao osoba koja ga znade kao svoj vlastiti, nije apsorbirala nijanse arapskog idioma i njegovu frazeologiju sa djelatnim odnosnim odgovorom unutar sebe, i slušajući ga uhom koje je spontano zvukovno naklonjeno *intenciji* prožimajućeg zvučnog simbolizma njegovih riječi i rečenica.”²¹

Ovo je važna razlika Asadova prijevoda Kur’ana. On, ne samo da je svoj arapski naučio izravno od ljudi koji ga govore, već je on, također, imao dosta sreće da ga nauči prije nego se stoljećima dug način života u Hidžazu okončao dolaskom modernizacije. Tokom godina svoga boravka u Hidžazu (1926-1930), Asad je često ostajao u pustinji među beduinima i iskusio život kakav je bio prije 1400 godina. Njegova životna iskustva, dramatično opisana u njegovoj autobiografiji *The Road to Mecca (Put u Mekku)*,²² stavila su ga u jedinstvene okolnosti koje su mu omogućile da nauči simboličku vrijednost korijena i riječi arapskog jezika. On je slušao arapski jezik kao da mu je bio “pjevan” u svoj njegovoj prirodnosti i neposrednosti.

Asadov prijevod ispunjen je pažljivim razumijevanjem jezičkih nijansi. Na primjer, objašnjavajući svoj prijevod 17. ajeta sure El-Gašije ovako: *A zar to, onda, oni (koji negiraju proživljenje) nisu nikada pogledali u oblake pune vode i (i pažljivo promotrili) kako su oni stvoreni?* – Asad piše:

“...kad je posrijedi imenica *ibil*, ona, u pravilu, označava ‘kamile’: generički plural koji nema singularnu formu. Ali, moramo se sjetiti da ona (riječ *ibil*) također označava ‘oblake koji nose kišnu vodu’ (*Lisānu l-‘Arab, Taḡu l-‘Arūs*) – značenje kojem se daje prednost u sadašnjem kontekstu. Da je ta riječ bila upotrijebljena u smislu ‘kamila’, ukazivanje na nju u naprijed navedenom ajetu bi prije svega, iako ne isključivo, bilo upućeno Vjerovjesnikovim arabljanskim savremenikima, za koje je kamila uvijek bila predmet divljenja usljed njezine izvanjske [tjelesne] izdržljivosti, mnogih koristi koje se od nje imaju (jahanje, prenošenje tovara, izvor mlijeka, mesa i ugodne vune) i njezine neodmjenjivosti za ljude koji žive usred pustinje. Ali, upravo zato što bi ukazivanje na ‘kamilu’ ograničilo njezino značenje samo na one ljude iz posebne životne sredine i određenog vremena (čak i bez koristi od historijskog ukazivanja na prošle događaje), ovdje se kamila mora isključiti baš zato što su kur’anska

21 Muḥammad Asad, str. 3. (kurziv od M. Asada).

22 Vidi bilješku (fusnotu) broj 6. u ovom eseju.

navraćanja da se sagledaju čuda univerzuma koja je stvorio Bog uvijek usmjerena na ljude svih vremena i životnih sredina. Stoga, postoje svi razlozi da se zaključi da je aluzija na čudotvorni, ciklični proces isparavanja vode, uzdizanje pare diljem neba, njezino kondenziranje i, na kraju, njezino padanje na zemlju definitivno više u skladu sa potonjim spominjanjem (u ajetu 18-20) neba, planina i zemlje, negoli što bi to bilo spominjanje ‘deva’, ma koliko privlačne i vrijedne te životinje mogle biti.”²³

Abdullāh Yūsuf ‘Alī i brojni drugi prevodioci, uključujući Pickthalla, prevode riječ *ibil* kao kamile: *Do they not look at the Camels, how they are made? (Zašto ne pogledaju u kamile kako su stvorene?)*.²⁴

Za usporedbu dikcije, pogledajmo prijevod sure Et-Tekasur u prijevodima Abdullāha Yūsufa ‘Alija i Muḥammada Asada.²⁵ Yūsuf ‘Alī prevodi naslov ove sure kao *Piling up* (Gomilanje):

*The mutual rivalry for piling up (the good things of this world) diverts you from the more serious things). Until you visit the graves, but nay, ye soon shall know (the reality). Again, ye soon shall know! Nay, were you to know with certainty of mind (Ye would beware!) Ye shall certainly see hell-fire! Again, ye shall see it with certainty of sight! Then, shall ye be questioned that day about the joy (You indulged in!)*²⁶

Međusobno nadmetanje za gomilanjem (dobara ovoga svijeta) vas odvraća od ozbiljnih stvari). Tako to dok ne posjetite grobove, ali ne, uskoro ćete vi spoznati (pravu stvarnost). I opet, uskoro ćete vi znati! Štaviše, da ste ovo znali s jamstvom uma (Vi biste se čuvali!) I svakako ćete vidjeti paklenu vatru! Opet, vidjećete nju s jamstvom vida! I onda, vi ćete biti pitani tog dana o radosti (kojoj ste se prepuštali!)

Muḥammad Asad prevodi naslov sure El-Gāšije riječima: *Greed for more and more* (*Požuda da se ima sve više*), a početak prijevoda sure glasi:

You are obsessed by greed for more and more until you go down to your graves. Nay, in time you will come to understand! Nay, if you could but understand (it) with an understanding (born) of certainty, you would indeed, most surely, behold the blazing fire (of hell)! In the end you will

23 Muḥammad Asad, str. 949.

24 Abdullāh Yūsuf ‘Alī, str. 1728.

25 Kao što je već spomenuto, upravo ova sura podstakla je Asada da primi islam.

26 Abdullāh Yūsuf ‘Alī, str. 1780-1781.

*indeed, most surely, behold it with the eye of certainty: and on that Day you will most surely be called to account for (what you did with) the boon of life!*²⁷

Opsjednuti ste pohlepom za tim /da se ima/ sve više i više dok ne sidete u svoje grobove. Ne /tako/, s vremenom ćete shvatiti! Ne /tako/, kad biste mogli razumjeti [to] shvatanjem [rođenim] iz izvjesnosti, zaista biste, sasvim sigurno, /tada/ vidjeli plamteći oganj (od pakla)! A na kraju ćete ga, doista, sasvim sigurno, gledati okom izvjesnosti: i tog Dana ćete sigurno biti pozvani na odgovornost

[za to šta ste učinili] s blagodati života!

RJEČNIK

Abdullāh Yūsuf ‘Alī izabrao je rječnik koji je bio blizak njegovim poetskim idealima. Njegov izbor riječi ide ruku pod ruku s preovlađujućim stilom njegova djela kao i njegova vlastitog temperamenta. Tako, imamo u izobilju upotrebu riječi *ye* (*vī*) i *thou* (*vī*), koje uzdižu jezik i dodaju svečan prizvuk prijevodu. S druge strane, Muḥammad Asad je “svjesno izbjegavao korištenje nepotrebnih arhaizama, koji bi jedino težili zatamnjenju značenja Kur’ana savremenom čitaocu”.²⁸ On je također bio svjestan zadaće pisanja prijevoda bez činjenja nasilja svečanom izrazu sadržanom u Božanskoj objavi.

Prijevod koji daje Abdullāh Yūsuf ‘Alī za ajet 36:83. glasi: *So glory to Him in Whose hands is the dominion of all things: And to Him will ye be brought back. (Neka je slava Njemu u Čijim rukama je vladavina nad svim stvarima: i Njemu ćete vi biti vraćeni)*. Prijevod istog ajeta u Muḥammada Asada glasi: *Limitless, then, in His glory is He in whose hands rests the mighty dominion over all things; and unto Him you all will be brought back. (Dakle, beskrajna u Svojoj slavi jest On u čijim rukama počiva moćna vladavina nad svim stvarima; i Njemu ćete svi vi biti vraćeni)*.

Jedan drugi značajan aspekt rječnika u ova dva djela jeste način na koji su oba prevodioca koristili superlative. Abdullāh Yūsuf ‘Alī prevodi ajet 64:17 ovako: *If ye loan to God a beautiful loan, He will double it to your credit, and He will grant you Forgiveness: For God is most Ready to appreciate (service), Most Forbearing. (Ako posudite Bogu lijep zajam, On će ga udvostručiti u vašu zaslugu, i dat će vam oprost: jer Bog je najspremniji da cijeni (služenje), Najstrpljiviji je).*

²⁷ Muḥammad Asad, str. 973.

²⁸ Muḥammad Asad, str. 8.

Prijevod istog retka u Muḥammada Asada glasi: *If you offer up to God a goodly loan, He will amply repay you for it, and will forgive you your sins: for God is ever responsive to gratitude, forbearing* (Ako Bogu ponudite dobar zajam, On će vam to obilato nadoknaditi i oprostiti će vam grijeh: jer Bog je uvijek osjetljiv /uzvrća/ na zahvalnost, Strpljiv je).

Općenito gledano, Asad ima tendenciju da iznađe pogodne riječi (*ever responsive to gratitude, forbearing*), a nije sklon koristiti se superlativima (*For God is most Ready to appreciate (service), Most Forbearing*), kako se to vidi kod Abdullaha Yūsufa ‘Alija. Ova karakteristika razdvaja značajan ton svakom od ova dva prijevoda, čineći ova dva djela različitim u mnogim pogledima. Upotreba superlativa i riječi s velikim slovima u prijevodu Abdullāha Yūsufa ‘Alija, u kombinaciji s njegovim preferiranjem arhaičnih riječi, proizvodi tekst koji je odstranjen iz opće upotrebe, uzdignut, poetičan, distinktan u svojim ritmičkim kvalitetima, i stalno podsjeća čitaoca da tekst koji se čita pripada jednoj drugoj kategoriji. (*He is*) *Lord of the East and the West: there is no God but He: Take Him therefore for (thy) Disposer of Affairs.* (On je gospodar Istoka i Zapada: nema boga osim Njega: Prihvati Ga zato za (svoga) Raspoeditelja Stvari), (73:9). Asadov prijevod je, s druge strane, “manje poetičan” ali više direktan. On ima kvalitet neposrednosti. On ne upotrebljava previše velika slova (naravno, velika slova koriste se za Božija imena), ali, ipak, polazi mu za rukom da prenese jedinstvenost riječi kroz manipuliranje redoslijedom riječi: *The Sustainer of the east and the west (is He); there is no deity save Him; hence, ascribe to Him alone the power to determine thy fate.* (Uzdržavatelj istoka i zapada /jest On/; nema božanstva osim Njega; stoga, pripisuj samo Njemu moć da odredi tvoju sudbinu), (73:9).

Jedan važan aspekt upotrebe vokabulara jest način na koji se dva prevodioca bave i ‘*gāzom* Kur’ana – tom “neoponašivom eliptičnošću, koja često namjerno ispušta posredujuće misaone klauzule da bi se izrazila krajnja ravan neke ideje tako jezgrovito i koncizno koliko je to moguće unutar ograničenja ljudskoga jezika”.²⁹ Asad često koristi interpolacije u zagradama da bi opskrbio misao vezama koje se (bez zagrada) ne mogu uspostaviti zato što engleski jezik ne funkcionira na isti eliptični način. To je, također, mjesto gdje razumijevanje ajeta 73:9 ovoga prevodioca igra važnu ulogu. Uzmimo za primjer ajet Kur’ana 13:7. Asad ga prevodi ovako: *However, they who are bent on denying the truth (refuse to believe and) say: “Why has no miraculous sign ever been bestowed on him from*

29 Muḥammad Asad, str. 5.

on high by his Sustainer? (But) thou art only a warner; and (in God) all people have a guide.”

Međutim, oni koji su ustrajni (skloni) u negiranju Istine (odbijaju da vjeruju i) govore: “Zašto njemu nije još dat neki čudotvorni znak odozgo od njegova Uzdržavatelja? (Ali) ti si samo opomenitelj; a (u Bogu) svi ljudi imaju vodiča”.

Prijevod Abdullāha Yūsufa ‘Alīja glasi: *And the Unbelievers say: “Why is not a Sign sent down to him from his Lord?” But you art truly a warner, and to every people a guide.*

A Nevjernici govore: “Zašto mu neki Znak nije poslan od njegova Gospodara?” Ali ti si uistinu opomenitelj, i za sve ljude vodič.

Oba prevodioca su smatrali nužnim da dodaju fusnote svojim prijevodima ovoga retka. Asad ističe da “prema klasičnim komentatorima, ova rečenica se nudi za nekoliko tumačenja...” On potom utemeljuje svoje tumačenje na autoritetu Abdullāha ibn ‘Abbāsa, Sa‘īd ibn Ćubayra, Muḡāhida i Aḍ-Ḍaḥḥāka. Abdullāh Yūsuf ‘Alī, kao u pravilu, ne navodi autoritete (izvore): on “samo usvaja opći smisao od prihvaćenih Komentatora”,³⁰ kako to on spominje u svojoj bilješci o “Komentarima Kur’ana”.

Razlike u diktiji i vokabularu nisu, međutim, najfundamentalnija nepodudaranja između ova dva prijevoda, iako ona doprinose pretežnom utisku ovih djela. Glavne razlike počinjavaju u razumijevanju ključnih kur’anskih riječi kod ove dvojice prevodilaca. Razlike su duboko ukorijenjene u obrazovnom zaleđu ova dva čovjeka, životnim iskustvima i vremenima u kojima su oni živjeli. Abdullāh Yūsuf ‘Alī počeo je raditi na svom prijevodu 1928. godine. Već tada je četrdesetgodišnji A. Y. ‘Alī prošao kroz takve tragedije da je “gorka tjeskoba osobne tuge” gotovo pomjerila njegov razum i “učinila mu život besmislenim”; potražio je utočište u Kur’anu i njegov za dugo vremena dragi projekt dao mu je novu nadu.³¹ Ova osobna situacija, duboki ožiljci koji su kosnuli njegov život, i tjeskoba emocionalno izbezumljenog čovjeka koji traži samoću – očigledni su u njegovu pristupu Kur’anu. Ali, tu su i druge indirektno posljedice društvene i političke klime tih vremena. Abdullāh Yūsuf ‘Alī je radio na svome komentaru na vrhuncu kolonijalne ere. Od Indonezije do indijskog potkontinenta,

30 Abdullāh Yūsuf ‘Alī, str. 12.

31 Abdullāh Yūsuf ‘Alī, str. 4.

od obala Mediterana do afričkih pustinja, većina tradicionalnih muslimanskih zemalja bila je tada pod stranim podjarmljenjem. Ova politička kontrola bila je popraćena jednim etosom u kojem se smatralo da je islamska civilizacija gotovo iščezla. Zapad, kao i mnogi obrazovani muslimani, smatrali su religiju kao stvar prošlosti. Naučni racionalizam bio je glavna pokretačka snaga iza savremenoga svjetskog poretka a novi tehnološki izumi su iznova osnažili vjerovanje da je nauka zamijenila tradicionalne religije. Uz to, A. Y. ‘Alī je pisao u britanskoj Indiji kad je Rādž bio na svome vrhuncu. A. Y. ‘Alī je, također, bio dio Indijske civilne službe. Kao takav, on je bio više nego naklonjen da naglasi miroljubivu stranu islama. “Rat je samo dopušten u samoodbrani, i pod dobro definiranim granicama”, piše on objašnjavajući 2:190 (*Fight in the cause of God those who fight you, but do not transgress limits; for God loveth not transgressors*).³² Drugdje on piše: “Islam je religija mira, dobrohotnosti, uzajamnog razumijevanja i dobre vjere.”³³

Za razliku od njega, prijevod Muḥammada Asada završen je 1980. godine. Međuvrijeme od četrdeset i tri godine između dovršenja ova dva prijevoda osvjedočilo se u velike promjene u društvenoj i političkoj realnosti. U doba kad je Muḥammad Asad završio svoje djelo, gotovo sve muslimanske zemlje su zbacile kolonijalni jaram; naftni bum proizveo je novi osjećaj moći i ekonomsko blagostanje u naftom bogatim zemljama, a islamski revivalistički pokreti privlačili su milione mladih muškaraca i žena svome krilu. Uz ovo političko buđenje, postojalo je obnovljeno zanimanje za islam i njegovu historijsku prošlost. Islamska civilizacija za koju se nekada mislilo da je gotovo iščezla, bila je u središtu velikog buđenja.

Naučni preduhvata također je išao svojim pravcem i prizemljio se u svojoj relativnoj nesigurnosti. Nije bilo nestašice novih otkrića i izuma (mikroprocesori, biologijske nauke itd), ali većina temeljnih filozofskih i epistemoloških podziđa naučne revolucije bila je ozbiljno izazvana. Shvatanje da bi nauka mogla dati odgovore na sva naša pitanja nije bilo više validno. Vidjelo se da teorije poput “Velikog praska” (*Big Bang*) i Hubbleovi izračuni o starosti univerzuma, koje su nekada izgledale kao neporecivi zakoni, imaju ozbiljne pukotine.³⁴

32 *Borite se radi Boga protiv onih koji se bore protiv vas, ali ne prelazite granice; jer Bog ne voli one koji pretjeruju.* Usp. Abdullah Yūsuf ‘Alī, str. 75, bilješka 204.

33 Abdullah Yūsuf ‘Alī, str. 76, bilješka 205.

34 Hubbleov zakon, nazvan po američkom astronomu Edwinu T. Hubbleu, tvrdi da se sve galaksije udaljavaju i da se brzina udaljavanja povećava sa razdaljinom. Hubbleova prva procjena starosti univerzuma bila je nešto manja od 500 miliona godina. Od 1960-tih godina, preferirana starost univerzuma je iz-

Ovi i drugi slični činioči sačinjavaju zaleđe razumijevanja ključnih kur’anskih riječi od strane ova dva čovjeka. Premda se čini da su obojica imali racionalističko držanje i da su se obojica vraćali na iste izvore, to kako oni prevode ključne kur’anske koncepte nije uvijek slično; stupanj razlike varira od jedne do druge riječi. U nekim slučajevima je njihovo tumačenje relativno blisko, u drugim slučajevima tumačenja se znatno razlikuju.

TUMAČENJE NEKIH KUR’ANSKIH RIJEČI

AJETI MUQAṬṬA‘ĀT

Oba prevodioca su dodala svojim djelima bilješke o *muqaṭṭa‘āt*.³⁵ A. Y. ‘Alījev *appendix* uzima za pravo da dā jednu apologetsku bilješku, koja pokušava da izgladi razlike među nekim mišljenjima o ovim slovima-skracenicama. “Razlike su podijeljene”, piše A. Y. ‘Alī, “o tome šta jest pravo značenje svakog posebnog slova ili kombinacije slova, ali postoji saglasnost da ova slova imaju mističko značenje... ukoliko se od nas traži da vjerujemo da naročiti inicijali imaju značenje koje će se razumjeti u punini vremena ili duhovnog razvoja, onda se traži da pribegnemo Vjeri, ali se ne zahtijeva da činimo bilo koje nasilje našem razumu”.³⁶ A. Y. ‘Alī se potom bavi različitim harmonijskim odnosima koji postoje između brojeva ovih slova i njihovoga pojavljivanja. On izvodi zaključak da sve sure koje počinju sa *muqaṭṭa‘āt* ukazuju na Kur’an ili Knjigu. Potom on objašnjava da izuzeci od ove karakteristične osobine, spomenuti u *Al-Itqānu*, nisu zapravo izuzeci jer tri sure (El-‘Ankebūt, Er-Rūm i En-Nūn – u Kur’anu su te sure pod brojevima 29, 30. i 68.) koje su uzete kao iznimke ipak *ukazuju* na Knjigu.³⁷ Muḥammad Asad, također, ukazuje na ovu istu karakterističnu crtu *muqaṭṭa‘āt*, iako u neznatno modificiranoj formi,³⁸ i objašnjava ove tri iznimke, premda donekle različito za sure 29. i 30. Međutim, Asad ukazuje da ovo “vrlo

među 10 i 20 milijardi godina. Ali nesigurnosti i ozbiljne rupe u vjerovanju da nauka može osigurati sve odgovore ide unatrag do Heisenbergove teorije neodređenosti iz 1926. godine, ta teorija tvrdi da nije moguće istovremeno mjeriti položaj i brzinu čestice kao što je elektron.

35 Abdullah Yūsuf ‘Alī, Appendix I, str. 118-120; Muḥammad Asad, Appendix II, str. 992-993.

36 Abdullah Yūsuf ‘Alī, str. 118.

37 U suri 29, ajeti 27. i 45-51; u suri 30, ajet 58, kao i veza između Božijih znakova u prirodi (Kur’an, 30:20-27) i Njegova objava u Kur’anu; u suri 68, otvarajući ajet koji počinje spomenom “Pera” kao sredstva pisanja i završava sa izjavom da je to Poruka za sve svjetove. (Abdullah Yūsuf ‘Alī, str. 120).

38 Asad izjavljuje da “sve sure koje su označene ovim slovima-simbolima *počinju*, izravno ili obavezno, ukazivanjem na Objavu, bilo u njezinoj generičkoj formi ili njezinom specifičnom očitovanju, to jest na Kur’an”. (Asad, str. 992, kurziv dodat). A. Y. ‘Alī ne ukazuje na početke sura, on samo ukazuje na spominjanje Kur’ana bilo gdje drugdje u dotičnoj suri.

atraktivno tumačenje nije u cijelosti zadovoljavajuće uzimajući u obzir da imaju mnoge sure koje počinju sa eksplicitnim ukazivanjem na Božansku objavu, a koje, ipak, na svome početku ne sadrže bilo koji slovni simbol”.

Mistički pristup A. Y. ‘Alīja više je naglašen u njegovu objašnjenju *muqatta‘āt* i njegov dodatak je strogo usmjeren prema mističkom razumijevanju simbolizma slova, dok je Asad suzdržljiv. A. Y. ‘Alī objašnjava svako slovo – skraćenicu pri njezinu prvom spomenu, dok to Asad ne čini.

SIMBOLIZAM I ALEGORIJA

Alegorijski ajeti Kur’ana privukli su pažnju brojnih komentatora. Svaki prevodilac Kur’ana suočava se s problemom prevođenja i objašnjenja ovih ajeta. I Abdullāh Yūsuf ‘Alī i Muḥammad Asad opisuju detaljno svoje razumijevanje takvih ajeta. A. Y. ‘Alī je uključio jedan dodatak o “Alegorijskom tumačenju priče o Jūsufu”,³⁹ također i Muḥammad Asad ima jedan dodatak o “Simbolizmu i alegoriji u Kur’anu”.⁴⁰ Oba prevodioca naglašavaju činjenicu da se fenomeni izvan shvatanja ljudskog intelekta mogu jedino shvatiti pomoću alegorije i simbolizma, obojica spominju činjenicu da je tumačenje alegorijskih ajeta (*āyāt mutašābihāt*) podložno više negoli jednom shvatanju. Komentar Abdullāha Yūsufa ‘Alīja o suri Jusuf jeste posebno zanimljiv. On ističe simboličnost, borbu dobra i zla i napredovanje od nižih ka višim razinama u pripovijedanju.

Za Asada simboličnost i alegorija imaju dvije uloge: metafizičku i psihološku. Metafizički aspekt alegorijskih ajeta odnosi se na područje koje je izvan dosega ljudske percepcije (*al-gayb*). Psihološki aspekt alegorije temelji se na činjenici da ljudski um može jedino djelovati na temelju percepcija prethodno iskušanih samim tim umom, bilo da se iskustvo desilo spram percepcija u njihovoj cjelini ili u nekim njihovim konstitutivnim elementima. Budući da se metafizičke ideje religije odnose, samom svojom naravi, na područje koje je izvan dosega ljudske percepcije i iskustva, te ideje jedino se mogu shvatiti “posredstvom paraboličke ilustracije, pomoću nečega što mi znamo iz našeg iskustva, iskustva nečega što je izvan domašaja naše percepcije” (*tamṭīlan li mā gāba ‘annā bi mā nušāhid*).⁴¹

Naravno, alegorijsko tumačenje Kur’ana nije nešto novo. Postoje mnogi tefsiri koji su koristili ovaj metod tumačenja.⁴² Kāšānījevo alegorijsko tumače-

39 A. Y. ‘Alī, Appendix VI, str. 592-600.

40 Asad, Appendix I, str. 989-991.

41 Muḥammad Asad, citat uzet od Az-Zamaḥšarija, str. 990.

42 Radi korisne bibliografije vidi djelo G. R. Hawtinga i Abdul Kadera A. Shareefa, *Approaches to the Qur’ān*, London, Routledge, 1993, str. 314-325; Helmut Gätje, *The Qur’ān and its Exegesis*, engleski

nje ajeta 20:12: “Jedan glas pozva: ‘O Mūsā, Ja sam tvoj Gospodar! Izuj svoje sandale! Ti si, zbilja, u svetoj dolini Tuwā’, jest jedan takav primjer.⁴³ U svome *Kitābu ḡawāhiri l-qur’ān*,⁴⁴ El-Gazali također objašnjava pogodnosti činjenice da je Kur’an podložan alegorijskom tumačenju, jer, prema njegovu viđenju, to je Božanski način objašnjavanja Njegove poruke za čovjekov intelekt. Muḥammad Asad objašnjava potrebu korištenja alegorijskog tumačenja na metafizičkoj i na psihološkoj ravni. U svome Dodatku I, Asad izjavljuje:⁴⁵

“Ono što je potrebno jeste izravnije obraćanje intelektu, to ima za posljedicu jednu vrst ‘vizualiziranja’ posljedica nećijih svjesnih akata i propusta: to obraćanje može se djelatno proizvesti pomoću metafora, alegorija i parabola, svaka od njih naglašava, s jedne strane, apsolutnu *nesličnost* svega što će čovjek iskusiti nakon proživljenja u odnosu na sve to što je učinio ili mogao iskusiti na ovom svijetu; i, s druge strane, svaka od njih ustanovljava sredstva *usporedbe* /prispodobenosti/ između ove dvije kategorije iskustva.”

ANĐELI I DŽINI

Muḥammad Asad je našao za potrebno dodati *appendix*: “On the Term and Concept of Jinn” (“O terminu i konceptu džina”);⁴⁶ Abdullāh Yūsuf ‘Alī je samo objasnio tu riječ u jednoj bilješci.⁴⁷ Oba prevodioca ukazuju na etimologiju ove riječi, oba spominju da se radi o glagolskom korijenu *janna/ḡanna*, “on/to je sakrio/prekrio mrakom, tamom” (ili: “on/to je skriveno/prekriveno mrakom, tamom”). Muḥammad Asad dalje tvrdi:⁴⁸ “...Ovaj glagol se također koristi i u neprelaznom značenju (on /ili to/ bilo je ili postalo je/ prekriveno, zakriveno, odnosno zastrto tamom), i, u jednom općenitijem smislu, označava

prijevod od Alforda T. Welcha, Oxford, One World, 1996; Ahmad von Denffer, *‘Ulūm al-Qur’ān*, Leicester, The Islamic Foundation, 1983.

43 Kašānī tu piše: «*Izuj svoje sandale*: naime, to znači, (izuj, odstrani) svoju dušu i svoje tijelo, ili izuj svoje dvije (vremenske) forme egzistencije, jer kad je čovjek slobodan od duše i tijela, on je slobodan od obje (vremenske) forme egzistencije. To znači: Sve dok je čovjek slobodan kroz duh (*rūḥ*) i unutarnju tajnu (*sirr*) od osobina i karakteristika duše i tijela, na način da bude sjedinjen sa svetim duhom, tada je on slobodan od duše i tijela (također) i kroz srce (*qalb*) i grudi (*sadr*), jer opća spojenost (s njima [dušom i tijelom]) prekinuta je, njihova djelovanja su odriječena, čovjek se izbavio iz njihovih osobina i djelovanja...» Navedeno iz: Gätje, *The Qur’ān and its Exegesis*, str. 234-235.

44 Al-Gazālī, *Kitāb jawābir al-Qur’ān (The Jewels of the Qur’ān)*, engleski prijevod Muḥammada Abdul Quasema, London, Kegan Paul International, 1983, str. 62-63.

45 Muḥammad Asad, str. 990.

46 Vidi Asad, Appendix III, str. 994.

47 Usp. Abdullāh Yūsuf ‘Alī, str. 319, bilješka 929.

48 Asad, str. 994.

‘ono što je skriveno od /čovjekovih/ osjetila’, to jest, radi se o stvarima, bićima, ili silama koje se normalno ne mogu percipirati od strane čovjeka, ali, ipak, ima jednu svoju vlastitu objektivnu stvarnost, bilo konkretnu ili apstraktnu.”

Abdullāh Yūsuf ‘Alī također objašnjava ovaj koncept ovim riječima: “Neki ljudi kažu da džini, prema tome, znače skrivena svojstva ili sposobnosti u čovjeku; drugi kažu da džini označavaju divlji i prašumski narod skriven u brdima ili šumama. Ja ne želim biti dogmat, ali ja smatram, na temelju savršenijanja i proučavanja kur’anskih odlomaka, da džin znači jednostavno ‘duh’ ili neku nevidljivu ili skrivenu silu.”⁴⁹

Asadov koncept ove riječi je jasniji. On uključuje širok rang fenomena u ovu riječ (džin). “Prema najklasičnijim komentatorima, (ti fenomeni) ukazuju na naročiti osjetilni organizam (džina) tako fine naravi i fiziološke kompozicije koja je tako različita od naše vlastite, tako da džini nisu normalno dosežni našoj osjetilnoj percepciji.”⁵⁰ Asad također izjavljuje da Kur’an koristi ovu riječ da bi označio “one elementarne sile prirode”, uključujući i ljudsku prirodu, koje su “zastrte od naših osjetila” u toj mjeri da se one nama manifestiraju samo po svojim posljedicama, efektima, ali ne i u svojoj suštinskoj stvarnosti.⁵¹

Asad također ukazuje na specifične prilike gdje riječ *džini* “može označavati bića koja nisu nevidljiva u (i po) sebi, nego, zapravo, radi se o bićima koja su do sada bila nevidljiva”. On uključuje ajet 72:1 u ovu kategoriju, gdje riječ *džin* prevodi kao “nevidljiva bića”. *Reci: “Objavljeno mi je da su neka od nevidljivih bića slušala (ovo Božansko pismo), i potom su rekla (svojim bićima iste vrste): ‘U istinu, mi smo čuli zadivljujući riječ.’”* U svojoj podnožnoj bilješci uz Kur’an, 72:1, Muḥammad Asad ističe da “... sve ovo navodi čovjeka da zaključi kako su to mogli biti jevreji iz udaljenih mjesta, iz toga što je sada arapski svijet, možda iz Sirije ili čak iz Mesopotamije”.⁵²

Asadov koncept *džina* uključuje jednu drugu kategoriju: “Napomene o džinima ponekad imaju svrhu da se podsjeti na neke legende duboko usađene u svijest ljudi kojima se Kur’an obraća u prvoj fazi objave.”⁵³ Asad uključuje Kur’an, 34:12-14, u ovu kategoriju, gdje riječ *džini* opet prevodi kao “nevidljiva bića”.⁵⁴ Ovakvo razumijevanje igra stožernu ulogu u Asadovu objašnjenju i pre-

49 Abdullah Yūsuf ‘Alī, str. 319, bilješka 929.

50 Asad, str. 994.

51 Asad, str. 994.

52 Asad, str. 899.

53 Asad, str. 995.

54 Asad, str. 656. Prijevod ovog ajeta glasi: *I Sulejmanu (smo Mi podložili) vjetar: njegovo jutarnje puhanje (pokrivalo je razdaljinu) puta koliko je jedno mjesečno putovanje, a njegovo večernje puhanje koliko je jedno*

vođenju Kur’ana, 8:9-10: Doista! Vi ste molili vašega Uzdržavatelja za pomoć, na što vam je On, dakle, odgovorio: “*Ja ću, uistinu, pomoći vas s hiljadu meleka koji slijede jedan iza drugoga!*” A Bog je ovo odredio samo kao blagovijest i da bi vaša srca mogla time postići smiraj – jer potpora ne može doći ni od koga drugog osim Boga: uistinu, Bog je svemoguć, mudar! Asad naglašava duhovnu narav ove anđeoske pomoći, baš kao što naglašava ajet Kur’ana 3:125; oba prevodioca, Muḥammad Asad i Abdullah Yūsuf ‘Alī smatraju navođenje broja anđela koji su pritekli u pomoć kao znak neograničene prirode Božije pomoći, i ne smatraju da je taj broj doslovan. Ovaj naglasak na *duhovnoj naravi* ove pomoći potkrijepljen je autoritetom *Tafsiru l-manāra*. Abdullah Yūsuf ‘Alī uopće ne aludira na ovu duhovnu narav. Ova suptilna razlika između ove dvojice ljudi jeste, također, znak njihove racionalističke (Asad) i mističke (Yūsuf ‘Alī) sklonosti.

NOĆNO PUTOVANJE (ISRA) I USPON NA NEBO (MIRADŽ)

Poslanikovo Noćno putovanje i posljednji Uspon na Nebo, gotovo tačno jednu godinu prije Hidžre u Medinu, predmet je različitih interpretacija. Neki komentatori vjeruju da su i Isra i Miradž bili fizički (tjelesni) događaji, to jest Poslanik je tijelom bio prenesen u Jerusalem a potom na Nebo, dok drugi drže da je to iskustvo bilo čisto duhovno. Ṭāberi, Az-Zamaḥšārī i Ibn Kesir spominju ime Aiše među ovim drugim komentatorima, ona je izjavila da je Poslanik bio prenesen samo u svome duhu (*bi rūḥihī*, usp. njihove komentare Kur’ana o ajetu 17:1). Asad spominje ovu činjenicu i potom nastavlja objašnjavati poziciju drugih teologa koji se pozivaju na ajet *asrā bi ‘abdihī* (*On je prenio svoga roba*) da bi potvrdili da je Uspon na Nebo uključivao i tijelo i dušu, jer riječ ‘*abd*’ denotira živo biće u njegovoj cjelini. Međutim, on se oslanja na ovaj hadis o ovoj temi da bi ostao pri tome da Noćno putovanje i Uspon ne mogu biti fizički /tjelesni/ usljed simboličke naravi opisa događaja tokom ovog putovanja.

Abdullah Yūsuf ‘Alī je suzdržljiv, iako spominje obje mogućnosti. On izjavljuje da “većina komentatora smatra Noćno putovanje doslovno, ali dopuštaju

mjesečno putovanje. A dali smo mu i izvor bakra rastopljenoga da teče po njegovu nalogu; a (čak) između nevidljivih bića bila su neka koja su (bila prisiljena) da rade za njega po dozvoli Uzdržavatelja njegovog – a koje god od njih (tih bića) bi se okrenulo od Naše zapovijedi, dali bismo mu da iskusi kaznu rasplamsale vatre – ta bića su za njega /Sulejmana/ izrađivala sve što je on poželio, od hramova, i spomenika, i posuda kao čatrnje, i kotlova čvrsto usadenih. [I Mi rekosmo]: ‘Radite, o ljudi Davudovi, u zabvalnosti [prema Meni] – i [sjetite se da] je samo mali broj onih istinski zabvalnih [čak i] među mojim štovateljima!’ Ipak [čak i Sulejman je morao umrijeti; ali] kad smo Mi odredili da on treba umrijeti, ništa drugo nije im pokazalo da je on mrtav do li jedna glista koja je izjela /izradirala/ njegov štap. I kad je on [Sulejman] pao na tlo, ova nevidljiva bića [koja su bila podložna njemu] vidjela su jasno da, kad bi ona kako treba razumjela stvarnost koja je bila izvan dosega njihova opažanja, ona ne bi ostala [da se muče] u prezrenom trpljenju [služenja].

da je tu bilo drugih povoda kojim su se neko duhovno Putovanje ili Vizija dogodili. Čak i pod pretpostavkom čudolikog tjelesnog Putovanja, dopušta se da je tijelo bilo gotovo transformirano u jednu duhovnu prefinjenost”.⁵⁵

ZAKLJUČAK

U krajnjoj analizi, imamo dva odlična prijevoda, svaki ima svoje osobenosti. Od ova dva prevodilačka djela pokazalo se da je prijevod Abdullaha Yūsufa ‘Alija popularniji od Asadova prevodilačkog djela, možda, barem djelomično, zahvaljujući tome što je lakše dostupno. Ali Asadov prijevod je, također, postupno sticao vjernu publiku. Oba prijevoda koriste jedan broj tehničkih postupaka kako bi prijevod učinili pristupačnim široj čitalačkoj publici. Asad koristi široka objašnjenja koja ukazuju natrag na klasične komentare i rječnike, Yūsuf ‘Alī koristi savremene komentare koji su u opticaju i bilješke, premda nema ukazivanja na historijske izvore. Obojica znaju da, u krajnjoj analizi, njihovi (prevodilački) naponi nisu ništa drugo osim jednoga ljudskog poduhvata koji nikada ne može postignuti perfekciju. Čak i njihov odabir naslova (za svoje prijevode) odražava njihova temeljna stremljenja. Asad je odabrao riječ “poruka” (*the message*), jer njegova glavna preokupacija bila je poruka Kur’ana koju je on smatrao glavnim sredstvom za islamski preporod. Sva njegova djela odražavaju ovu glavnu preokupaciju. Dok je boravio u Pakistanu, on je posvetio svoje vrijeme i energiju za religijsku obnovu, kasnije je napisao knjigu o političkim aspektima islama, a njegovi brojni govori i članci u mjesečnom časopisu ‘*Arafāt* – zapravo sva njegova djela – ukazuju na ovaj njegov glavni interes. S druge strane, Abdullah Yūsuf ‘Alī je bio više zainteresiran za unutarnje značenje Božije Riječi. On je smatrao da je Kur’an više etički i moralni kodeks. To je razlog pa je ključna riječ u naslovu njegova djela “značenje” (*the meaning*). A ovo, također, odražava dileme njegova vlastitog života.

Ovi opći zaključci nisu namijenjeni da budu reducirajući sažetak ova dva prevodilačka djela. Među svim engleskim prijevodima Kur’ana ova dva prijevoda ostaju istaknuta, kako prema naučnom tako i prema duhovnom uvidu. Zapravo, moglo bi se reći da su oba prevodioca morala biti potpomognuta jednom snagom koja nadilazi ljudsku ravan.⁵⁶

S engleskog preveo: Enes Karić

55 Abdullah Yūsuf ‘Alī, str. 691.

56 Rasprava Muzaffara Iqbalu objavljena je u *Journal of Qur’anic Studies*, 2000, Vol. 2, No. 1 (2000), str. 107-123.

مظفر إقبال Muzaffar Iqbal

عبد الله يوسف علي ومحمد أسد:
أسلوبان في ترجمة القرآن إلى الإنجليزية
Abdullah Yūsuf ‘Alī and Muhammad
Asad: Two Approaches to Translating
the Qur’ān into English

تتناول هذه المقالة المقارنة بين ترجمتين للقرآن الكريم إلى اللغة الإنجليزية - ترجمة عبد الله يوسف علي وترجمة ومحمد أسد. إن الترجمتين كليهما معمولتان من قبل مترجم مسلم وكلاهما منشورتان في القرن العشرين. ومما تأتي به المقالة الوصف لأهم مراحل الحياة لهذين المترجمين. وقد قام مؤلف هذه المقالة، مظفر إقبال، بالمقارنة على بضعة الصعد: المعاصر - التقليدي، العقلي - الصوفي، اللغوي - الديني، الرسالة - المعنى.

Summary: This essay compares two English translations of the Qur’an, by Abdullah Yūsuf ‘Alī and Muhammad Asad. Both translations were made by Muslim authors and both were published in the 20th century. The essay provides descriptions of the most important parts of the lives of these two translators. The author of this essay, Muzaffar Iqbal, makes this comparison on several levels: contemporary - traditional, rational - mystical, linguistic - theological, and the message - the meaning.

Ljudsko dostojanstvo

FATHI OSMAN*

Sažetak: Ako samo letimično pogledamo Ciljeve održivog razvoja Ujedinjenih nacija 2030 (SDG), vidjećemo da oni naglašavaju obrazovanje kao glavnu ostvarivu težnju. Autori koji se bave transformacijom obrazovanja u muslimanskim društvima stava su kako bi ovo trebalo motivirati vlade i finansijske organizacije (u našem slučaju, budžet Bejtul-mala) da prioritiziraju obrazovanje i koriste ga kao mehanizam za promjenu punu nade koja je ugrađena u zagovaranje ljudskog dostojanstva, društvene kohezije i pravde. Otuda i ovaj prijevod članka Fethija Osmana o dostojanstvu.

Ključne riječi: *dostojanstvo, nada, integritet, sloboda, dignitet, poniženje*

أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ ۚ فَمَا جَزَاءُ مَن يَفْعَلُ ذَٰلِكَ مِنكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
Kako to da u jedan dio Knjige vjerujete, a drugi odbacujete?! Onoga od vas koji čini tako stići će na ovome svijetu poniženje. 2: 85 (Prim. prev.)

٢٥٦

لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ ۚ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ ۚ فَمَن يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِن بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ
الْوُثْقَىٰ لَا انْفِصَامَ لَهَا ۗ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ

U vjeri nema prisiljavanja – Pravi put se jasno razlikuje od zablude! Onaj ko ne vjeruje u šejtana, a vjeruje u Allaha – drži se za najčvršću vezu, koja se neće prekinuti. – A Allah sve čuje i zna. (2:256)¹

U navedenom ajetu Kur'an osigurava prava slobodnog vjerovanja i onoga što je od njega neodvojivo, u šta spada slobodno izražavanje ovoga vjerovanja i slobodno okupljanje vjernika, bilo da je to u formi privremenog okupljanja ili neke trajne organizacije koja je takvom vjerovanju podrška. Ova prava su od suštinskog značaja za javnost kako bi se održala pravda a suprotstavilo nepravdi, te za uravnoteženost javne obaveze poštivanja zakona i reda. Ono što Kur'an navodi kao prava vezana za vjerska uvjerenja odnosi se na sva prava vezana za bilo šta u što ljudsko biće može vjerovati, ili to općenito posmatrajući. Ova prava moraju se osigurati i braniti praktično i organizirano, a prvenstveno ih moraju štititi ljudi, njihove institucije i sudovi, kako bi propitivali ogromnu moć moderne države sa svim njenim preplavljujućim ljudskim vještinama i tehnologijom. Vjerovanje ne može u početku i istinski egzistirati i nastaviti se, osim ako se ne prihvati s namjerom i dobrovoljno. Svijest o Bogu ne može producirati svoje moralne i bihevioralne posljedice ako nije duboko ukorijenjena u ljudskom srcu i umu, slobodnom voljom i punim uvjerenjem. Pritisci bi doveli do lažnog vjerovanja koje bi bilo neplodno u ovome životu, i koje od strane Boga ne može biti prihvaćeno ili nagrađeno u budućem vječnom životu. Prema tome, ljudski pristanak je uslov za bilo kakvu legitimnu obavezu, a prisila poništava svaku ljudsku izjavu ili ugovor (vidjeti prethodno u ovome poglavlju o istom ajetu pod "Općim principima").²

* Fathi Osman, "The Human Dignity", *Concepts of the Qur'an: a Topical Reading* (Los Angeles, CA: MVI Publications, 1997), 752–60. Prijevod: Ilma Delić. Fathi Osman (1928–2010) bio je akademik, pisac i vodeći muslimanski liberalni mislilac, rođen je u Egiptu. Istaknuo se kao pionirski zagovornik reforme islamske misli zasnovane na vrijednostima demokratije i ljudskih prava unutar originalne islamske perspektive.

1 U prijevodima ajeta korišten je prijevod Kur'ana Besima Korkuta.

2 Ovdje (str. 739) autor kaže: "Ljudska prisila se može posmatrati kao da je slična fizičkoj nuždi s obzirom

O vjernici, zapišite kada jedan od drugog pozajmljujete do određenoga roka. I neka jedan pisar između vas to vjerno napiše i neka se pisar ne uzdržava da napiše, ta Allah ga je poučio; neka on piše, a dužnik neka mu u pero kazuje i neka se boji Allaha, Gospodara svoga, i neka ne umanji ništa od toga. A ako je dužnik rasipnik ili slab, ili ako nije u stanju u pero kazivati, onda neka kazuje njegov staratelj, i to vjerno. I navedite dva svjedoka, dva muškarca vaša, a ako nema dvojice muškaraca, onda jednog muškarca i dvije žene, koje prihvaćate kao svjedoke; ako jedna od njih dvije zaboravi, neka je druga podsjeti. Svjedoci se trebaju na svaki poziv odazivati. I neka vam ne bude mrsko da ga utanačite pismeno, bio mali ili veliki, s naznakom roka vraćanja. To vam je kod Allaha ispravnije i prilikom svjedočenja jače, i da ne sumnjate – bolje; ali, ako je riječ o robi koju iz ruke u ruku obrćete, onda nećete zgriješiti ako to ne zapišete. Navedite svjedoke i kada kupoprodajne ugovore zaključujete i neka ne bude oštećen ni pisar, ni svjedok. A ako to učinite, onda ste zgriješili. I bojte se Allaha – Allah vas uči, i Allah sve zna. (2:282)

٢٨٢

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَيْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُب بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا بَيَّحْسَ مِنْهُ سَيِّئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمْلَ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكَّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْأَلُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَفْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَ كَاتِبٌ

na to da ljudsko biće nema slobodu volje u svojim postupcima, ni u jednom ni u drugom slučaju. Takva osoba, koja je pod fizičkom ili ljudskom prisilom, ne može se smatrati odgovornom za svoje postupke u takvim okolnostima, pa time ne bi trebalo da postoje ni kazna ni nagrada u takvim slučajevima. Ako Kur'an zabranjuje prisilu u pitanjima vjere (također 10:99; 11:28; 16:106), to samo predstavlja princip u njegovom najozbiljnijem slučaju kako bi mogao biti implementiran u svim slučajevima prisile, pa čak i onima sa manje ozbiljnim posljedicama. Prisila u pitanjima vjere nema smisla, jer Bog sudi osobi prema njegovoj/njenoj namjeri i slobodnom izboru i On je Sveznajući u pogledu stvarnih osjećanja i misli svakog ljudskog bića. Ljudski um sposoban je napraviti distinkciju između onoga što je ispravno i pogrešno, a Božija poruka ovom ljudskom umu predstavlja dovoljan dokaz koji dokazuje njenu istinitost.

Prema Kur'anu, ljudski um je sposoban suditi o svim stvarima uključujući i vjeru, a bez njegova uvjerenja ništa se ne može prihvatiti, bez obzira na silu koja se koristi. Ljudsko biće je ono koje mora osloboditi svoj um i volju od ikakve prisile ili iskušenja koje prakticira bilo koja zla sila kako bi ga lišila donošenja vlastite odluke i ispunjenja cjelokupne odgovornosti. Kada neko osigura svoju ljudsku slobodu i dostojanstvo, on/ona tada uživa punu kontrolu nad izvorima ljudske moći i energije, bilo da su oni fizički, intelektualni i/ili duhovno-psihološko-moralni, te se tako može suočiti s različitim promjenama životnih okolnosti uravnoteženo i harmonično, a to je, za ljudsko biće, "najnepresušnija podrška koja nikada neće zatajiti." (Prim. prev.)

وَلَا شَهِيدَ وَإِنْ تَفْعَلُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمَ اللَّهُ
وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

... i ne uskratite svjedočenje; ko ga uskrati, srce njegovo će biti grješno, a Allah dobro zna ono što radite.
(2:283)

۲۸۳

وَإِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ
بَعْضُكُمْ بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُؤْتِنَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكْتُمُوا
الشَّهَادَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ آثِمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

Fathi Osman
(1928–2010)
"Moramo shvatiti da Božiji zakon nije alternativa ljudskom umu, niti bi trebalo da ga stavi van djelovanja. Otvorenost je život, dok su zatvorenost i izolacija samoubilački."

Ovaj spomenuti ajet 2:282, koji je najduži u Kur'anu, navodi esencijalna ljudska prava i obaveze generalno, skupa sa zasebnim pravilima o davanju ili primanju zajma u civilnim ili komercijalnim transakcijama na koje ovaj ajet ukazuje. Kolektivna je odgovornost i društvena obaveza da onaj ko uživa materijalna ili kakva personalna preimućstva mora proširiti njihovu korisnost svakom onome kome su ona potrebna. Dakle, oni koji mogu ponuditi zajam drugima, moraju to učiniti, ali imaju pravo poduzeti potrebne mjere predostrožnosti, oni koji su sposobni pisari moraju ponuditi svoju vještinu onda kada je ona potrebna,

a oni koji su posvjedočili nečemu, moraju svjedočiti i reći sve ono čemu su posvjedočili bez ikakvog davanja ili oduzimanja od istine (2:282, 283). Povrh toga, vještina kao što je pisanje društvena je potreba a ne samo individualna, te bi je, prema tome, država trebala osigurati kroz javno obrazovanje i ponuditi kroz javni servis. Muslimansko društvo je civilizirano

društvo koje se ozbiljno bavi pravnim obavezama, te je dokumentacija u tom pogledu neophodna.

Svjedoci su potrebni u određenim slučajevima i oni moraju ispuniti svoju odgovornost kad god je to potrebno. Zahtjev da dva ženska svjedoka supstituiraju jednog muškog svjedoka ne ukazuje na bilo kakvu moralnu ili intelektualnu inferiornost žena kao svjedoka, već samo naglašava historijsku i društvenu činjenicu da žena može biti manje upoznata s poslovnim praksama i njihovim pravnim zahtjevima, radi čega može biti slabije pažnje i svjesnosti onoga čemu svjedoči i čega se mora sjetiti i izjaviti kao svjedok. Fizičke neugodnosti, kao što su menstruacija ili trudničke tegobe, mogu se razmatrati prema vlastitim zaslugama u svakom slučaju, ali to ne smije utjecati na temeljno ljudsko pravo i obavezu žene kao opći princip. Ajet ograničava ovo pravilo na ženske svjedoke zajmovnih transakcija; to ne predstavlja opći princip. Žensko svjedočenje je jednako i vjerovatno može prevagnuti nad muškim onda kada žena kao ličnost važi za pouzdaniju u izvještavanju o onome čemu je svjedočila u drugim slučajevima, kao što istaknuti pravnik Ibn el-Kajjim (um. 751/1350) navodi s pravom u svojoj knjizi *Et-turuk el-bukmijje*. Međutim, ako je žena potpuno svjesna poslovanja (pogotovo poslovna žena, računovođa ili pravnica), razlog zahtjeva za dvjema ženama “tako da ako jedna od njih dvije načini grešku, druga će je podsjetiti” bio bi rijedak, te bi mu prema tome nedostajao njegov *raison d’etre* i ne bi ispunio potrebu. Nekoliko pravnika, uključujući Et-Taberija, Es-Sevrija i Ibn Hazma, pored Ebu Hanife koji je postavio određene restrikcije, utvrdili su da žena ima pravo na poziciju sudije. Kako onda neko može misliti da šerijat (islamsko pravo) smatra da je svjedočenje žene upola manje vrijedno od svjedočenja muškarca opći princip?

Ako svaki svjedok ima pravo i obavezu ispričati ono čemu je svjedočio, on/ona mora biti siguran i zaštićen od svake štete koja njemu/njoj može biti nanesena radi njegova/njena svjedočenja. To pravo se mora primijeniti kao opći princip na svako izražavanje mišljenja bilo da je to govorom, pisanjem ili bilo kojim drugim načinom izražavanja, što također mora biti obaveza. Pravo na vjerovanje besmisleno je bez prava na izražavanje i prava na okupljanje da se to vjerovanje prakticira i brani. Nikakva šteta od strane vlasti ili drugih ne bi smjela zadesiti nikoga ko izražava ono što je njegovo/njeno vjerovanje ili pogled.

Onoga ko se suprotstavi Poslaniku a poznat mu je Pravi put, i koji pođe putem koji nije put vjernika, pustit ćemo da čini šta hoće, i bacit ćemo ga u Džehennem – a užasno je on boravište! (4:115)

وَمَنْ يُشَاقِقِ الرَّسُولَ مِنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُ الْهُدَىٰ وَيَتَّبِعْ غَيْرَ سَبِيلِ الْمُؤْمِنِينَ نُوَلِّهِ مَا تَوَلَّىٰ وَنُصْلِهِ جَهَنَّمَ ۖ وَسَاءَتْ مَصِيرًا

Moralna i zakonska odgovornost i obaveza trebaju se kombinirati, ili čak prethoditi, s ljudskim pravom na stjecanje obrazovanja i informacija kako bi se znalo šta je moralno ili zakonski prihvatljivo ili naređeno, a šta moralno ili zakonski zabranjeno ili kažnjivo u ovom ili vječnom budućem životu. Božanska pravda ne pretpostavlja kako svaka osoba mora poznavati moralne i pravne zakone, niti se oslanja na površni način objavljivanja ovih zakona; umjesto toga ona zahtijeva da se zakoni obznane javnosti na način koji ih čini jasnim i uvjerljivim, a oni se trebaju podržavati i širiti kroz društveno ponašanje. Time bi pojedinačna povreda zakona bila u kontradiktornosti s ljudskim razumom i javnom praksom. Nekoliko ajeta naglašava ideju “da Božije vođstvo bude jasno u nečijem umu” kao preduvjet za ljudsku odgovornost u ovom i budućem životu (npr. 47:25, 32). Obrazovanje i informiranje predstavljaju ljudsko pravo i obavezu u islamskom društvu. Porodica je prva institucija koja djeci, u najranijoj fazi, pruža obrazovanje i informacije. Kasnije, oni među ljudima kojima je narod povjerio vlast, “*‘uli el-‘emr minkum*” (4:59) imaju odgovornost da omoguće javnosti, djeci i odraslima, da uživaju svoje pravo i ispune svoju obavezu stjecanja znanja. Poslanikova tradicija nas uči da je stjecanje znanja dužnost svakog pojedinačnog muslimana, muškarca ili žene (kako prenose Ibn Abd el-Berr i El-Bejheki, kao i Et-Taberi u svojoj kratkoj zbirci), kao i to da je obaveza vlasti omogućiti pojedincima da ispune svoje odgovornosti i potencijale (vidi, naprimjer, Ibn Hazm, um. 456/1053), *El-Ihkam*, tom 5, pogl. 31, posebno str. 113–114, Kairo).

O sinovi Ademovi, lijepo se obucite kad hoćete molitvu obaviti! I jedite i pijte, samo ne pretjerujte; On ne voli one koji pretjeruju.

Reci: “Ko je zabranio Allahove ukrase, koje je On za robove Svoje stvorio, i ukusna jela?” Reci: “Ona su za vjernike na ovome svijetu, a na onome svijetu su samo za njih.” Eto, tako Mi podrobno izlažemo dokaze ljudima koji znaju.

Reci: “Gospodar moj zabranjuje razvrat, i javni i potajni, i grijehe, i neopravdano nasilje, i da Allahu smatrate ravnim one za koje On nikakav dokaz objavio nije, i da o Allahu govorite ono što ne znate.” (7:31–33)

۳۲

قُلْ مَنْ حَرَّمَ زِينَةَ اللَّهِ الَّتِي أَخْرَجَ لِعِبَادِهِ وَالطَّيِّبَاتِ مِنَ الرِّزْقِ قُلْ هِيَ لِلَّذِينَ آمَنُوا فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا خَالِصَةً يَوْمَ الْقِيَامَةِ ۗ
كَذَلِكَ نُفَصِّلُ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ

۳۳

قُلْ إِنَّمَا حَرَّمَ رَبِّي الْفَوَاحِشَ مَا ظَهَرَ مِنْهَا وَمَا بَطَنَ وَالْإِثْمَ وَالْبَغْيَ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَأَنْ تُشْرِكُوا بِاللَّهِ مَا لَمْ يَنْزِلْ بِهِ سُلْطَانًا وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ

Ljudska bića ne uživaju prava samo na osnovne stvari i potrebe, nego također i na prefinjenost i ukrase. Imaju inteligenciju i ukus, te im treba omogućiti da razviju svoje potencijale i da ne žive samo u granicama biološkog preživljavanja. Božije poruke su objavljene da intelektualno i zakonski osiguraju ovakav razvoj ljudskih potencijala iz razloga što svaki pojedinac ima pravo i obavezu na takvo ispunjenje, a oni od ljudi kojima je narod povjerio vlast (*'uli el-'emr minkum*) moraju takvo ispunjenje osigurati pojedincima. Gornji ajet se suprotstavlja uobičajenom razumijevanju Božije poruke kao restriktivne po svojoj prirodi ili supresivne prema ljudskim stavovima. Božije vođstvo je uravnoteženo i pravedno i ima za cilj odgovoriti svim legitimnim ljudskim težnjama. Sve što je Bog stvorio da uljepša ljudski život i da ga učini prijatnim i ugodnim legitimno je i dozvoljeno Božijim robovima u ovosvjetskom životu, i samo će oni takva zadovoljstva uživati u vječnom budućem životu. Bog je učinio zabranjenim samo ono što pojedinca ili društvo može povrijediti fizički, intelektualno, moralno ili duhovno, s obzirom na to da se može učiniti nepravda ljudskim zaslugama u ovim različitim oblastima. Pripisivanje božanstva nekome drugom pored Boga može značiti nemar ili zloupotrebu ljudskih intelektualnih i duhovnih funkcija, a to može naštetiti stabilnosti, ravnoteži i sposobnosti kako pojedinca tako i društva.

Onima koji će slijediti Poslanika, vjerovjesnika, koji neće znati čitati ni pisati, kojeg oni kod sebe, u Tevratu i Indžilu, zapisana nalaze, koji će od njih tražiti da čine dobra djela, a od odvratnih odvrćati ih, koji će im lijepa jela dozvoliti, a ružna im zabraniti, koji će ih tereta i teškoća koje su oni imali osloboditi. Zato će oni koji budu u njega vjerovali, koji ga budu podržavali i pomagali i svjetlo po njemu poslano slijedili – postići ono što budu željeli. (7:157)

۱۵۷

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ ۗ فَاَلَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنْزِلَ مَعَهُ ۗ أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

S obzirom na to da Božija poruka čini zakonitim dobre stvari života koje su fizički i moralno zdrave, a zabranjuje loše stvari koje su fizički i moralno nezdrave i štetne, ljudsko je pravo uživati u tim dobrim životnim darovima. Obaveza je islamskih vlasti da osiguraju stjecanje ovih dobrih stvari kroz poštene šanse za rad i pravednu kompenzaciju ljudskog truda za one koji su sposobni za rad, ili kroz socijalnu pomoć za one koji nisu u mogućnosti da rade, privremeno ili trajno. Loše i štetne stvari koje je Bog zabranio nisu samo alkohol i svinjetina, već i nenutritivna ili štetna hrana ili piće koje bi osoba mogla konzumirati jer ne može priuštiti ono što je nutritivno, ili usljed loših svojih navika. Zagovaranje činjenja onoga što je ispravno i dobro implicira ljudsko pravo na obrazovanje djece i odraslih, da kroz obrazovne institucije, ili masovne edukacijske medije znaju šta je ispravno i dobro a šta loše i zlo za njihov fizički, intelektualni i moralni razvoj. Prije izricanja kazni onima koji čine krivo, ili ruku pod ruku s tim kaznama, javnost treba biti educirana o Božijem vođstvu i o tome kako vođstvo Božije osigurava dobro pojedinca i društva, fizički i moralno 4:115. Obrazovanje i društvena reforma od suštinskog su značaja za održavanje činjenja onoga što je ispravno i dobro i za ograničavanje činjenja onoga što je pogrešno i što je zlo. Božija poruka oslobađa ljudska bića njihovih tereta i okova, bilo da su nametnuti pojedinačnim neznanjem, kratkovidnošću i hirovima, ili usljed pogrešnog vođenja i eksploatacije jednih nad drugima. Oni koji vjeruju u ovu poruku i podržavaju je moraju osigurati ljudska prava i obaveze na koje ona ukazuje u svim životnim segmentima, te održavati sveobuhvatnu pravdu za cijelo društvo i, koliko god je to moguće, za cijeli svijet, i to razvojem proizvodnje, distribucije i razmjene svih osnovnih stvari, potreba i prefinjenosti, kao ciljeva šerijatskog vođstva.

Allah zabtijeve da se svačije pravo poštuje, dobro čini, i da se bližnjima udjeljuje, a razvrat i sve što je odvratno i nasilje zabranjuje; da pouku primite, On vas savjetuje. (16:90)

٩٠

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُم لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

Pravda je sveobuhvatna i odnosi se na one kojima se vlada jednako kao i na vlastodršce (vidjeti komentar prethodnog ajeta u narednom poglavlju “Relacije vlastodršci – oni kojima se vlada”).³ Pojedinaac ima prava koja mu/njoj treba da

3 Ovdje (str. 764–765) autor iznosi: “Vlast nad ljudima je odgovornost onih kojima je ona povjerena od

budu osigurana, dok istovremeno mora ispuniti svoje obaveze ako postupa pravedno. Vlasti su obavezne da zakonom i u praksi osiguraju pojedinačna prava, dok istovremeno imaju također pravo da izdjevstvuju ispunjenje obaveza svakog pojedinca, održavanje javnog reda te podršku i saradnju naroda. Međusobna prava i obaveze moraju poštovati i vlastodršci i oni kojima se vlada. Ipak, vlasti mogu imati prednost u slučajevima kada zastupaju i brane javna prava. Time zaštita javne imovine, ili javnog reda i mira, ili javnog zdravlja ili javne ekonomske i finansijske stabilnosti imaju prioritet nad pojedinačnim interesima u slučajevima kada se moraju preduzeti određene mjere koje su u suprotnosti s tim interesima. S druge strane, obaveze vlasti su veće, i one naprosto ne mogu biti jednake ili recipročne pojedinačnom kršenju zakona, s obzirom na to da vlasti

strane ljudi (*uli el-ʿamr minkum*), jer oni svoju vlast moraju prakticirati pravedno. Vrhovni zakon za muslimansko društvo je Božiji zakon, onako kako je objavljen u Kur'anu i trajno obavezujućoj tradiciji Poslanika (*sunnetu*). Superioran je i ima kontrolu nad bilo kojim drugim društvenim ili pravnim pravilom koje predstavlja ljudski proizvod, iako su poštivanje autoriteta i lojalnost njima suštinski i snažno naređeni Kur'anom i sunnetom. Apsolutna poslušnost bez oklijevanja ili rezerve je poslušnost Božijim zakonima, zatim slijedi poslušnost vođama čije odluke moraju biti krajnje, čime bi se osiguralo to da one trebaju biti u skladu s Božijim moralnim i pravnim učenjima i odgovorima na potrebe ljudi. Imperativom 'poslušnosti' u 4:59 na prvom mjestu se naređuje poslušnost jedino Bogu, što ukazuje na superiornost, inicijalnost i neovisnost Božijeg autoriteta, dok sljedeća zahtijeva poslušnost Poslaniku zajedno s onima kojima je narod povjerio vlast.

Autentična Poslanikova tradicija koja zastupa Božiju objavu trajno je obavezujuća i čini neodvojivi dio Božijeg zakona. Međutim, njegove riječi i praksa koje predstavljaju njegovo ljudsko razmišljanje i iskustvo, kao što je vođenje rata na bojnopolju ili bilo koja druga stvar u kojoj se Poslanik sâm oslanjao na svoje lično znanje i slobodu odlučivanja, morale su se poštivati od strane ashaba kao one koje dolaze od strane njihova vrhovnog vođe, ali se ne mogu smatrati trajno obavezujućim zakonima (vidi, naprimjer, komentar Ibn Kesira i El-Kurtubija (um. 671/1272) ajeta 3:159). Vođama koji nasljeđuju Poslanika nakon njegove smrti u njegovu svojstvu vođe autoritet treba biti povjeren od strane ljudi, kao što 4:59 snažno naglašava. Ljudi imaju odgovornost jer sudjeluju u odabiru svojih vođa, u procesu kreiranja politike i odlučivanja o važnim stvarima od zajedničkog interesa (3:159; 42:38), kao i u nadgledanju svojih vlastodržaca i praćenju njihove usklađenosti sa vrhovnim pravnim i moralnim Božijim normama.

U prakticiranju odgovornosti mogu se pojaviti razlike kod onih kojima je narod povjerio vlast, s obzirom na to da oni predstavljaju institucionalno kolektivno vodstvo a ne jednu osobu, kao što pokazuje oblik množine upotrijebljen u 59. ajetu (sura 4). Pored toga, mogu se pojaviti razlike između vodstva u cjelini, s jedne strane, i javnosti, s druge strane, a takve razlike treba razriješiti institucija koja ima vrhovnu moć u tumačenju Božijeg zakona kroz savjetodavne i sudske kapacitete: "Ovo je najbolje (za opću korist) i najbolje za pravilno razumijevanje (i konačnu odluku)." Istaknuti pravnik Ibn Tejmije je s pravom nazvao gornje ajete "ajetima o onima koji vladaju i onima kojima se vlada", jer jasno govore o međusobnim pravima i obavezama objiju strana.

Također, str. 768: "Slično, trošenje na one koji su u potrebi i na kolektivne interese također počinju u porodici i komšiluku (npr. 2:83, 177, 180, 215; 4:8, 36, 135; 6:152; 16:90; 17:26; 30:38). Porodica je rano i primarno društvo za učenje i prakticiranje moralnih vrijednosti, pravednosti i pravde koje se kroz porodice šire na cijelo društvo (25:74). Osim ako se sami ljudi ne naviknu na praksu *šure* i kolektivnog odlučivanja odozdo, ne može se očekivati da će ovo temeljno pravilo moralno i pravno dominirati praksom vlasti na vrhu." (*Prim. prev.*)

predstavljaju cjelokupno društvo. Naprimjer, treba osigurati prava i optuženog i ratnog zarobljenika, iako su obojica narušili javnu sigurnost.

Među ljudima i vlastima treba podsticati na prevazilaženje pravde u pravcu velikodušnosti i ljubaznosti onda kada je to impresivno i kada reformira uvredljive stavove počinitelja. Posebnu pažnju treba posvetiti porodici jer je ona rani društveni milje za obrazovanje i prakticiranje i prava i obaveza skupa, te za osmatranje ravnoteže između njih. Pored toga, ljudska je potreba da se nemoral i agresivnost moraju zabraniti, a u nekim slučajevima i kazniti, jednako kao što treba da budu osiguravani i podsticani moral i pravda. Šanse za dobro i zlo, za razvoj ljudskih potencijala i njihovo uništavanje ili osakaćenje ne mogu u ime pravde biti jednake iz razloga što je povređivanje drugih kao pojedinaca ili društva protivno samoj suštini pravde.

Ne povodi se za onim što ne znaš! I sluh, i vid, i razum, za sve to će se, zaista, odgovarati. (17:36)

۳۶

وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ ۚ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا

Uživanje ljudskih čula i održavanje i razvijanje njihovih sposobnosti: fizičkih, intelektualnih, duhovnih i moralnih, predstavlja osnovno ljudsko pravo. Međutim, ovo pravo, kao i svako drugo, kombinirano je s obavezom suzdržavanja od njegove bilo kakve pogrešne upotrebe ili zloupotrebe. Strogo su zabranjeni pokušaji korištenja nečijih čulnih sposobnosti za narušavanje tuđe privatnosti ili saznavanje državnih tajni. Čulno uživanje ne bi trebalo biti na štetu drugih pojedinaca ili prava društva u cjelini. Apsolutna sloboda jednog pojedinca je narušavanje slobode drugih pojedinaca i društva u cjelini, a može također naštetiti i vlastitom moralu pojedinca. Nekontrolirano širenje glasina koje mogu povrijediti pojedinca ili društvo, špijuniranje te narušavanje prava na privatnost kućne svetosti i lične privatnosti kako bi se stekle informacije, zabranjeno je i moralno i zakonski (ajeti 24:27–29; 49:6–8, 12).

Mi smo sinove Ademove, doista, odlikovali; dali smo im da kopnom i morem putuju, i opskrbili ih ukusnim jelima, i dali im velike prednosti nad mnogima koje smo stvorili. (17:70)

۷۰

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَىٰ كَثِيرٍ مِّمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

Bog je čovjeka odlikovao duhovnim i intelektualnim sposobnostima za prosuđivanje dobrog i lošeg, slobodnom voljom da izabere u šta će on/ona vjerovati i kako će se ponašati (npr. 90:10, 91:7–9). Ljudska bića mogu koristiti svoje fizičke i intelektualne sposobnosti za kretanje iz jednog mjesta u drugo kopnom ili morem, ili na druge načine uključujući vazduh i svemir (npr. 42:29; 45:12–13). Pravo je i obaveza pojedinca, društva i vlasti da osiguraju i razviju ljudske sposobnosti do njihova punog potencijala u različitim dimenzijama. Ljudsko biće stvoreno je da bude univerzalno i da se kreće iz jednog mjesta u drugo kako bi zarađivalo za život ili steklo više znanja, te da bi bilo u kontaktu s drugim narodima i razvijalo ljudske relacije i međusobnu ekonomsku saradnju.

Čovjekovo je pravo i obaveza da se izdržava životnim dobrima koja treba da budu nutritivna, pravilno raspoređena u društvu i razmjenjivana po cijelom svijetu. To se mora osigurati kroz poštene šanse za rad, kao i zakone koji osiguravaju pravdu u poslovanju i na radnom tržištu, te svim sredstvima sprečavaju eksploataciju i prevaru. Ljudsko dostojanstvo ne može se održati i razvijati ako se ne njeguje svijest o individualnoj i javnoj odgovornosti, a ispunjavanje ljudskih obaveza ne kombinira sa zahtjevima za ljudska prava. “Ljudsko dostojanstvo”, koje Kur’an navodi, kombinira prava i dužnosti. Ono je sveobuhvatno za ljudski totalitet: fizički, intelektualni, duhovni i moralni. Univerzalno je jer osigurava dignitet za ljudsko biće kao ljudsko biće, bez obzira na spol, etničku pripadnost, vjeru ili moć. Izjavljuje ga Bog koji je Stvoritelj čitavog čovječanstva i nije pristrasan ni prema ijednom od njih, a osigurava ga svijest o Bogu koja je u svojim korijenima dublja i u dometima šira od svake ljudske filozofije, nacionalnog ustava ili međunarodnih dokumenata.

O vjernici, u tuđe kuće ne ulazite dok dopuštenje ne dobijete i dok ukućane ne pozdravite; to vam je bolje, poučite se!

A ako u njima nikoga ne nađete, ne ulazite u njih dok vam se ne dopusti; a ako vam se rekne: “Vratite se!” – vi se vratite, bolje vam je, a Allah zna ono što radite.

Nije vam grijeh da ulazite u nenastanjene zgrade, u kojima se nalaze stvari vaše, a Allah zna ono što javno pokazujete i ono što krijete. (24:27–29)

۲۷

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتُسَلِّمُوا عَلَى أَهْلِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ

۲۸

إِنْ لَمْ تَجِدُوا فِيهَا أَحَدًا فَلَا تَدْخُلُوهَا حَتَّى يُؤْذَنَ لَكُمْ وَإِنْ قِيلَ لَكُمْ ارْجِعُوا فَارْجِعُوا هُوَ أَزْكَى لَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ مَسْكُونَةٍ فِيهَا مَتَاعٌ لَكُمْ ۚ وَاللَّهُ يَعْلَمُ مَا تُبْدُونَ وَمَا تَكْتُمُونَ

Ljudska prava štite dom i privatnost, jednako kao što štite ličnost. Gornji ajeti podučavaju srednjovjekovne Arape i sve ljude svetosti doma i manirima prefinjenosti pri ulasku u nečiji dom. Ne može se u tuđi dom ući bez dozvole i bez osjećaja dobrodošlice, a dozvola se treba tražiti na pristojan način (49:4–5). Takve mjere osiguravaju privatnost stanara kuće, ali i integritet posjetitelja koji je u drugim ajetima podučen da se odupire svakoj želji za špijuniranjem, ogovaranjem i sumnjičenjima (49:6, 12). Kleveta i potvora strogo su zabranjene moralno i zakonski, a svaka uvreda protiv nečijeg integriteta i časti smatra se ozbiljnom i prevenirajuće se kažnjava (24:11–21; 23–24). Dok Kur'an smatra da je međusobno posjećivanje društvena potreba koju treba razvijati među vjernicima, on preduzima mjere za zaštitu prava na nepovredivost doma i prava na privatnost. Posjetilac ne samo da mora dobiti dozvolu da uđe u dom onih koje posjećuje, nego on/ona mora osjećati da je dobrodošao/dobrodošla u domu onih koje posjećuje, te s njima razmijeniti pozdrave. Ovo nije potrebno za javna mjesta kao što su poslovni objekti, profesionalni uredi, vladine agencije, škole, muzeji, hoteli itd.

Ako se dvije skupine vjernika sukobe, izmirite ih; a ako jedna od njih ipak učini nasilje drugoj, onda se borite protiv one koja je učinila nasilje sve dok se Allahovim propisima ne prikloni. Pa ako se prikloni, onda ih nepristrasno izmirite i budite pravedni; Allah, zaista, pravedne voli. (49:9)

وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا ۚ فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ ۚ فَإِنْ فَاءَتْ فَأَصْلِحُوا بَيْنَهُمَا بِالْعَدْلِ وَأَقْسِطُوا ۚ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ

Pravda je sveobuhvatna i suštinska Božija zapovijed koju moraju poštovati svi vjernici, i muškarci i žene. Ljudi ne treba da stoje kao pasivni autsajderi kada neka strana pati usljed nepravde i kada se krše njena ljudska prava. Oni moraju izvršiti sve političke pritiske i zakonskim mjerama prisiliti prekršiocyte da prestanu s prijestupima. Ukoliko svi ovi naponi ne uspiju osigurati pravdu za obeštećenu stranu, a ako počinitelji odu dalje i počinu ozbiljnu agresiju, strana koja pati mora se boriti da odbrani svoja prava i odupre se agresivnosti, dok ostali vjernici imaju obavezu podržati žrtvu agresije. Ovaj ajet iznosi suštinski princip univerzalne brige o odbrani pravde i ljudskih prava.

Mi smo izaslanike naše s jasnim dokazima slali i po njima knjige i terezije objavljivali, da bi ljudi pravedno postupali – a gvožđe smo stvorili, u kome je

velika snaga i koje ljudima koristi – i da bi Allah ukazao na one koji pomažu vjeru Njegovu i poslanike Njegove kad Ga ne vide. Allah je, uistinu, moćan i silan. (57:25)

٢٥

لَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلَنَا بِالْبَيِّنَاتِ وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ وَالْمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالْقِسْطِ ۚ وَأَنْزَلْنَا الْحَدِيدَ فِيهِ بَأْسٌ شَدِيدٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ وَرُسُلَهُ بِالْغَيْبِ ۚ إِنَّ اللَّهَ قَوِيٌّ عَزِيزٌ

Gornji ajet predstavljen je komentarom u “Općim principima”,⁴ ali se ovdje ponavlja iz razloga što je njegova relevantnost za ljudsko dostojanstvo očigledna. Božije knjige koje su objavljene i prenesene putem prenosilaca Njegove poruke daju ljudima sredstva za mjerenje kako bi pravedno odvagali ispravno i pogrešno, te kako bi se bavili jedni drugima i ta bavljenja prosuđivali pravično i uravnoteženo. Svijest o Bogu i moralne vrijednosti pružaju čvrstu osnovu za ljudska prava i obaveze, ali je ljudima potrebna i ljudska mudrost u objašnjavanju i implementiranju Božijih poruka o pravdi. Ta mudrost je zastupljena u praksi prenosilaca Božijih poruka i praksi kasnijih autoriteta. Pored toga, treba postojati i moć koja osigurava uživanje prava i ispunjenje obaveza, a predstavljena je u prinudnoj vlasti koju uživaju samo državni organi putem oružanih snaga, što je u ajetu simbolizirano “gvožđem”. Međutim, pored njegove upotrebe u oružju, u željezu ima i velike koristi za ljudska bića, što je dokazano kroz duga stoljeća ljudske civilizacije. Korištenje Božijih darova minerala i energije treba uravnoteženo koristiti u odbrani i civilizacijskom razvoju, a treba osmatrati i ravnotežu između materijalnoga tehnološkog napretka i ljudskoga duhovnog i moralnog razvoja.

4 Str. 751: “Božije vođstvo, onako kako je predstavljeno u objavljenim knjigama, pruža mjere ispravnog i pogrešnog, a učenje i primjena tih uputa razvijaju sposobnost prosuđivanja, podržanog Poslanikovom praksom i ljudskom mudrošću. Božija objava i ljudska mudrost treba da budu kombinirane (2:129, 151, 231; 3:48, 81, 164; 4:54, 113; 5:110) kako bi se osigurala pravda, jer pridržavanje samog slova i primjena teksta u vakuumu izoliranom od ljudskoga društvenog i intelektualnog dinamizma nikada ne može osigurati pravdu. Ljudski element među vlastima i masama, zastupljen u onima koji razumiju i provode zakon, treba biti obrazovan i obučen da poštuje i brani pravdu. Pored toga, politička moć potpomognuta materijalnom snagom za osiguranje javnog reda neophodna je za provođenje zakona koji se razvija kao društveni i intelektualni ishod, a “željezo” simbolizira tako potrebnu organizacionu i materijalnu moć. Željezo, također, može biti od velike koristi u neratnom okruženju, što pokazuje ljudski razvoj još otkako je čovjek otkrio željezo i razvio njegovu upotrebu u različitim aspektima ljudskog života. Međutim, tehnološki razvoj nije održao ravnotežu između ljudskog bića i mašine, pa su se prednosti željeza, industrije i tehnologije pomiješale s ljudskim patnjama (npr. fizičke i društvene bolesti, pogoršanje životne sredine i prirodnih resursa... itd.). Božije vođstvo omogućava čovjeku održati ravnotežu između ljudskog i materijalnog razvoja te osigurava moralne i pravne garancije za ovu prijeko potrebnu ravnotežu.” (Prim. prev.)

علمة دليتش

Fethi Osman

الكرامة الإنسانية

Human dignity

إن ألقينا نظرة سطحية، ولا أكثر من ذلك، إلى أهداف التنمية المستدامة للأمم المتحدة لحد السنة ٢٠٣٠ رأينا أن خبراءها يشيرون إلى التعليم كأهم طموح يمكن تحقيقه. إن المفكرين الذين يهتمون بتحويل التعليم في المجتمعات المسلمة يرون هذا الأمر دافعا كافيا لدفع الحكومات والمؤسسات المالية (ولدينا هي مؤسسة بيت المال) إلى وضع التعليم في موضع الأولوية واستخدامه كوسيلة للتغيير المالي بالآمل والذي هو مركب في الدعوة إلى الكرامة الإنسانية والتماسك الاجتماعي والعدل. ولهذا السبب تمت ترجمة هذه المقالة لفتحي عثمان عن الكرامة.

Summary: If we take a cursory look at the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) 2030, we will see that they emphasize education as the main achievable goal. Authors dealing with the transformation of education in Muslim societies are of the view that this should motivate governments and financial organizations (in our case, the Bayt al-Mal budget) to prioritize education and use it as a mechanism for hopeful change, which is embedded in the advocacy of human dignity, social cohesion and justice.

Čitanje Kur'ana kao propovijedi

Slučaj Sarinog smijeha

GABRIEL SAID REYNOLDS

reynolds@nd.edu
profesor islamske teologije

Sažetak: Kur'an govori o poslanicima (*rusul*) koji dolaze Ibrahimu i prenose mu radosnu vijest o obećanom rođenju sina i unuka. On ne posuđuje niti prepričava biblijsku priču o ovom događaju, već je komentira. Ipak, aluzivni stil Kur'ana bio je izvor velikog zaprepaštenja za muslimanske učenjake, koji su bili nepovjerljivi prema biblijskoj literaturi i komentarima. Umjesto da se okrenu biblijskoj literaturi za detalje priče o posjeti meleka, mufesiri su pokušali pronaći te detalje ekstrapolirajući reference u Kur'anu. Ovo se pokazalo posebno uznemirujućim u vezi s jednim neobičnim detaljem ovog odlomka: spominjanjem Ibrahimove žene koja se smije u Kur'anu, 11:71. Upravo je tom detalju posvećen ovaj rad.

Ključne riječi: Sara, Kur'an, Biblija, smijeh, Merjema

UVOD

Usuri Hūd, Kur'an govori o poslanicima (*rusul*) koji dolaze Ibrahimu/ Abrahamu i prenose mu radosnu vijest o obećanom rođenju sina i unuka (od 69. ajeta i dalje). Odmah nakon toga (od 77. ajeta i dalje), tekst se referira na poslanike, očito iste, koji dolaze upozoriti Luta/Lota na uništenje njegova naroda. Ovaj narativni slijed, naravno, u skladu je s Postankom 18-19. Ipak, kvalitet pripovijesti je sasvim drukčija u Kur'anu. Biblija daje detaljnu priču, koja počinje s Postankom 18:1-2: "Jahve mu se ukaza kod hrasta Mamre dok je on sjedio na ulazu u šator za dnevne žege. Podigavši oči, opazi tri čovjeka gdje stoje nedaleko od njega."¹ Kur'an, s druge strane, daje samo aluzije. Ne spominje ni Mamreov hrast, ni šator, ni dnevnu vrućinu, niti precizira broj poslanika (glasnika) na tri.

Očigledno, Kur'an ne posuđuje niti prepričava biblijsku priču, već je komentira. U skladu s tim, ovaj odlomak ima izrazito homiletičan osjećaj. Sve je pažljivo rimovano, prema *fāṣili* pretposljednjeg -ī ili -ū. Prekida se u nekoliko navrata pobožnim podsjetnicima, kao što je stavak 73, kada poslanici pitaju: "Zar se čudiš Allahovoj zapovijedi [ili: moći]? Allahova milost i Njegovi blagoslovi su na vama, obitelji [vjerovjesničkoj]. On je sigurno hvale dostojan i On je plemenit." Čini se da je čak i sama bit priče preoblikovana homiletskim (propovijednim) ciljevima autora. U Postanku 19:26 postoji sažeta referenca o Lutovoj/Lotovoj ženi koja se pretvara u stup soli, kazna, čini se, zbog njene odluke da se osvrne na uništenje Sodome i Gomore. Stoga, kada Isus želi upozoriti svoju publiku da će na Sudnjem danu "svako ko pokuša sačuvati svoj život izgubiti" (Luka 17:33), on uzvikuje: "Sjetite se Lotove žene!" (Luka 17:32). U Kur'anu 11:81, međutim, poslanici su već predvidjeli smrt Lutove/Lotove žene; unaprijed je određeno (usp. Q. 7:83; 15:60; 29:32). Poruka je jasna: Božija je volja neizbježna. Stoga, Kur'an – slično kao Isus u Lukinu jevanđelju – aludira na biblijsku priču o Abrahamu i Lotu (Ibrahimu i Lutu, a.s.) kao medij kojim se izražava vjerska poruka. To što je bila potrebna samo aluzija sugerira da su slušatelji Kur'ana, poput publike Lukina jevanđelja, već bili upoznati s pojedinostima priče.

Ipak, aluzivni stil Kur'ana bio je izvor velikog zaprepaštenja za muslimanske učenjake. Jer kada se pojavila kur'anska egzegeza (*tafsīr*), egzegeti (*mufasssīrūn*) ili nisu bili svjesni detalja biblijske priče na koju Kur'an aludira, ili su, što je vjerovatnije, bili nepovjerljivi prema biblijskoj literaturi i komentarima. U svakom

1 U prijevodu navoda iz Biblije koristili smo se *online* verzijom Biblije na internetskom portalu *Kršćanska sadašnjost*.

slučaju, držali su Kur'an odvojenim od Biblije. Umjesto da se okrenu biblijskoj literaturi za detalje priče o posjeti, mufesiri su pokušali pronaći te detalje ekstrapolirajući reference u Kur'anu. Ovo se pokazalo posebno uznemirujućim u vezi s jednim neobičnim detaljem ovoga odlomka: spominjanjem Ibrahimove/Abrahamove žene koja se smije u Kur'anu 11:71. Upravo je ovom detalju posvećen ovaj rad.

Uzgred rečeno, ako je homiletični (propovijedni) kvalitet Kur'ana bio problematičan srednjovjekovnim egzegetama, mogla bi biti od velike pomoći današnjim kritičkim učenjacima. Jer ako je Kur'an homilija, u ovom slučaju homilija o biblijskoj pripovijesti, on prestaje biti u natjecateljskom odnosu s Biblijom (ili bilo kojim drugim tekstom koji bi mogao komentirati). Naprotiv, dva teksta postaju najbolji prijatelji, jedan drugome pomažu. Jedan tekst daje materijal, drugi tekst daje tumačenje. Kur'an se više ne može optuživati za posuđivanje iz Biblije ili vulgarizaciju Biblije. U međuvremenu, Biblija više ne može biti zabranjena [pri] proučavanju Kur'ana, koji se više ne pojavljuje *ex nihilo*. Naprotiv, ovaj model bi zahtijevao da studenti Kur'ana postanu ništa manje studenti Biblije. Nadamo se da će vrlina ovog modela postati očita kroz jednostavan primjer koji slijedi.

KUR'ANSKI DOKAZI

Samo iz kur'anskih dokaza proizlazi sljedeća informacija o događaju tokom kojeg se Ibrahimova/Abrahamova žena smije. Određeni poslanici (*rusul*, možda najbolje razumjeti preko grčkog ἄγγελος) neodređenog broja dolaze Ibrahimu/Abrahamu s dobrim vijestima. On žuri da im donese pečeno tele,² koje oni ne diraju. Odbijanje njegova gostoprinstva plaši Ibrahima, ali ga poslanici umiruju izjavom da su poslani Lutovu/Lotovu narodu. U 71. ajetu događaju se dva slučaja. Prvo, Ibrahimova neimenovana žena, koja stoji sa strane,³ smije se. Drugo, božanski glas u množini, u prvom licu, najavljuje: *Tada je Mi obradovasmo Ishakom, a poslije Ishaka, Jakubom*. Čini se da Ibrahimova žena nije zadovoljna viješću. Uznemirena je, ili uplašena zbog toga, proglašava *yā-waylatā* i napominje da su i ona i njezin muž stari. Ona ovaj slučaj opisuje kao '*ajīb*, što Yusuf Ali i Shakir prevode kao "divno", a Pickthall i Fakhry kao "čudno". Konačno, nakon što Ibrahimovo čuđenje prođe, i on također primi dobru vijest, on raspravlja

2 Ovo slijedi tradicionalno čitanje, *ḥanīdh*, koje je slabo potvrđeno na arapskom. *Scriptio defectiva* ovog pojma, koji dopušta mnoštvo različitih čitanja, možda je pogrešno protumačen. Značenje riječi *ḥanīdh* je ionako nejasno.

3 Ibn Mes'ūdovo čitanje ima *wa-buwa jālisun* nakon spominjanja da ona stoji. Vidi Jeffery, *Materijali*, 47.

s Bogom [odnosno: Božijim glasnicima, op. p.] o sudbini Lutova/Lotova naroda (aluzija na poznato cjenkanje s Jahveom oko sudbine Sodome, Postanak 18:22-33).

Priča o Ibrahimovim posjetiocima ponavlja se u [Kur'anu] 51:24-34, ali ovdje se o posjetiocima govori (a. 24) kao o Ibrahimovim gostima (aluzija nedvojbeno prepoznatljiva publici Kur'ana) i opisana (a. 25) kao *qawm munkar*, "neobični ljudi", možda aluzija na nadnaravni karakter ovih posjetilaca. Čini se da ovaj izraz također ima nešto zajedničko s 11:70, gdje se govori o tome da je Ibrahim *nakirahum* (obično shvaćeno kao "osjetio nepovjerenje", ili slično) kada nisu dotakli hranu. Pretpostavlja se da su nekur'anski likovi Munkir i Nekir dobili svoja imena i svoje zvanje meleka kazne iz ovih referenci.

U međuvremenu,
Biblija više ne može
biti zabranjena
[pri] proučavanju
Kur'ana, koji se
više ne pojavljuje
ex nihilo. Naprotiv,
ovaj model bi
zahtijevao da
studenti Kur'ana
postanu ništa
manje studenti
Biblije.

U suri 51:28-29 također postoji važna razlika u odnosu na kur'ansku suru 11, jer ovdje kada meleki žele uvjeriti Ibrahima, oni to ne čine, kao u 11:70, govoreći mu da je njihova misija protiv Luta. Umjesto toga, oni ga umiruju donoseći radosnu vijest o sinu koji će se roditi. Na to je Ibrahimova žena izbezumljena i izlazi vrišteći (*fī šarratin*), udarajući se po čelu,⁴ i vičući *'ajūzun 'aqīmun*, "stara i neplodna".⁵ Ako se odlomak u suri 51 ne odnosi na smijeh Ibrahimove žene, on ipak osvjetljava razlog za to. U svjetlu ovoga drugog odlomka, uloga koju Kur'an dodjeljuje Ibrahimovoj ženi u priči o posjeti je jasna: izraziti šok i nevjericu u obećano čudo, bilo to vriskom, udaranjem po čelu, smijanjem ili podsjećanjem čitaoca da su ona i njen muž stari. Zatim se nasmije jer smatra da je ideja o sinu nevjerovatna, slično Sari iz Postanka 18.

⁴ Ako je doista ovo značenje *šakkat wajhabā*, kao što Aṭ-Ṭabarī tvrdi; vidi *Jāmi' al-bayān* ad loc. (sv. 11, 464).

⁵ U trećem odlomku, Kur'an 15:51-53, posjetioci su ponovo opisani kao Ibrahimovi gosti, i ponovo uvjeravaju Ibrahima radosnom vijesću o sinu koji će se roditi. Usp. također Kur'an 29:31.

Većina mufesira, međutim, ne dolazi do ovakvog zaključka. Zapravo, izrazi-to su nesigurni oko ove aluzije na smijeh Ibrahimove žene, koju sada s pouzdanjem možemo zvati Sarom. Abraham Geiger sažima objašnjenja mufesira za Sarin smijeh kao “die mannigfaltigsten abgeschmackten Vermuthungen”.⁶ On se poziva, politički nekorektnim jezikom, na polivalentnu⁷ metodu komentatora ovog pitanja. Aṭ-Ṭabarī (u. 310/923), naprimjer, daje šest različitih i međusobno isključivih objašnjenja za smijeh, predlažući jedno od njih kao “ispravnije”, ali ne isključujući druga. Abū Ishāq ath-Tha‘labī (u. 427/1036.) također nudi šest različitih objašnjenja.⁸ Fakhr ad-Dīn ar-Rāzī (u. 606./1209.) navodi devet.⁹

KORISNA *ḥĪLA*

U svojim pokušajima da razumiju aluziju na Sarin smijeh, mufesire prije svega muči redosljed teksta, odnosno činjenica da se sura 11:71 referira na njen smijeh prije navještenja o Ishaku. Ova činjenica navodi Aṭ-Ṭabarīja, naprimjer, da odbaci ideju da se Sara smijala zbog navještenja. Međutim, prije nego što odbaci ovo tumačenje, Aṭ-Ṭabarī spominje da oni koji ga brane čine to *ta’khīr al-muqaddamom*, to jest, razumijevanjem onoga što dolazi ranije u tekstu – smijeha – kao da dolazi kasnije. Ovo je klasična *ḥila*, kreativni trik za rješavanje inače teškog problema. Aṭ-Ṭabarī to prepoznaje i, prema tome, nepovjerljiv je.

Ipak, nije svaka *ḥila* u krivu. Kur’an ovdje ima razlog za *ta’khīr al-muqaddam*. Kur’an nije napisan kao referentna knjiga (ili priručnik). Njegovu sintaksu oblikuju različiti aspekti, ne samo informativni nego i homiletički, a u ovom slučaju i književnoizražajni. Ovaj dio sure Hūd, kao što je gore spomenuto, slijeđi shemu rima, ili *fāṣila*, pretposljednjeg *-ī* ili *-ū*. Iz tog razloga 71. ajet završava s Ja’kūbom/Jakovom, likom koji inače nema mjesta u navješćaju Ibrahimu i njegovoj ženi, ni u biblijskoj literaturi, ni u drugim kur’anskim perikopama, koje spominju samo jednog dječaka (*ghulām*; Q 15:53; 51:28). Doista, svetopisamski trop božanske ili anđeoske najave općenito se odnosi samo na sina, a ne na unuka.¹⁰ Jakub se ovdje pojavljuje samo zbog *-ū* na pretposljednjem mjestu svog imena, osobine koju njegov otac ne dijeli.

6 Geiger, *Mohammed*, 128. Usp. također Sidersky, *Légendes musulmanes*, 46; Speyer, *Biblischen Erzählungen*, 147–150; Ammann, *Vorbild und Vernunft*, 19 i dalje; Ammann, “Smijeh.”

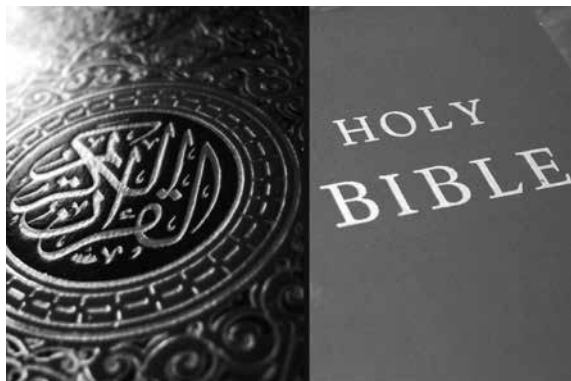
7 O ovom pojmu vidi Calder, “Tafsīr.”

8 Vidi Firestone, *Putovanja*, 52–59; ath-Tha‘labī, *‘Arā’is*, 74–76.

9 Rāzī, *Mafātīḥ al-ghayb*, ad loc. (sv. 18, 21–22).

10 Usp. najave Samsona (Sud. 13:3), Samuela (1. Sam. 19:20), Ivana Krstitelja (Luka 1:13; P 3:39, 19:7) i Isusa (Luka 1:28–33); P 3:45; 19:19).

Ni -ū se ne pojavljuje u izvješću o smijehu Ibrahimove žene (*fa-daḥikat*), zbog čega ne može doći nakon referencije na navještaj. Da *fāṣila* nije problem, ajet bi mogao glasniti *wa-imrā'atuhū qā'imatun fa-bashsharnāhā bi-Ishāqa fa-daḥikat...* – *Njegova žena stajao pored, a Mi joj objavi-smo dobre vijesti o Ishaku, pa se nasmijala...* Zaista, ovo je način na koji bi ajet ipak trebao biti shvaćen, uz malu pomoć *hīle*.

UČEŠĆE KUR'ANA U ŠIROJ INTERPRETATIVNOJ TRADICIJI

Kur'anska aluzija na Sarin smijeh očito je u skladu s biblijskom pripovijesću o njezinu smijehu. Ipak, drugi problem vreba ispod očitog značenja perikope. U hebrejskoj Bibliji izvještaj da se Sara nasmijala, *tišḥāq*, objašnjava porijeklo Izakova imena, *Yiṣḥāq*. Ova etiologija je, međutim, izgubljena u arapskom

Kur'anu, budući da se verbalni korijen za smijeh (*ḍ-ḥ-k*) ne podudara s arapskim oblikom Izakova imena, *Ishāq*.

Ipak, ako arapski *Ishāq* ne odgovara hebrejskom *Yiṣḥāq*, on se tačno podudara sa sirskim [sirjačkim] oblikom Izakovog imena.¹¹ Štaviše, u sirskom, također, verbalni korijen za smijeh (*g-ḥ-k*) ne odgovara Izakovom imenu (*Ishāq*). Stoga, u sirijskoj kršćanskoj literaturi nestaje etiologija koja je toliko istaknuta u spominjanju Sarina smijeha u hebrejskoj Bibliji. Umjesto nje, pojavljuje se novo značenje Sarina smijeha. Prema tradicionalnom kršćanskom tipološkom čitanju, navještaj Sari nagovještava navještaj Mariji. Otvaranje maternice Sare, koja je davno bila u dobi za rađanje, predviđa otvaranje Marijine maternice, koja nije poznavala muškarca. Sam Luka svoj opis navještenja Mariji oblikuje prema uzoru

11 O tome vidi Nöldeke, *Amalekiter*, 30-32; Grünbaum, *Neue Beiträge*, 143; Horowitz, *Koranische Untersuchungen*, 90; Jeffery, *Strani rječnik*, 60.

na navještaj Sari. U Postanku 18, Sara se pita: "Pošto sam uvehnula, sad da spoznam nasladu? A još mi je i gospodar (muž) star!" (r. 12). U Luki 1:34, Marija se pita: "Kako će to biti kad ja muža ne poznajem?" U Postanku 18:14, Gospodin potvrđuje poruku, izjavljujući: "Gospodinu ništa nije nemoguće." U Luki 1:37, anđeo podsjeća Mariju: "Ta Bogu ništa nije nemoguće!" Naposljetku, dok se Sara začuđeno smije na navještenje, Marija posjećuje svoju rođakinju Elizabetu, čiji sin Ivan poskakuje u njezinoj utrobi pred približavanjem nerođenog Isusa/Isaa. Marija zatim priznaje svoju radost Elizabeti u Veličanju [Marijinom hvalospjevu] (Luka 1:46–55).¹²

U skladu s tim, Mar Efrem, u svome *Hvalospjevu o Abrahamu i Izaku* (§27), uspoređuje Sarin smijeh s Ivanovom reakcijom na približavanje Marije i Isusa: "I kao što je Ivan skaćući, tako je Sara smijući se otkrila radost."¹³ Štaviše, a ovdje je ključna tačka, Efrem kaže da Sarina radost nije bila zbog njenog obećanog sina Izaka, već radije zbog Isusa (§26): "Sara se nije smijala zbog Izaka, nego zbog Onoga koji je rođen od Marije." Stoga je Sarin smijeh za Efrema predznak Marijina čuđenja Isusovim navještajem. Ova tipološka paralela se također može pronaći u Kur'anu. U 11:71, božanski glas prenosi *bashsharnāha bi-ishāq: Mi je obradovasio Ishakom*, dok u 3:45 meleki govore Merjemi: *Inna llāha yubashshiruki bi kalimatin minhu... – Allah ti javlja radosnu vijest, od Njega Rijječ*. U 11:72 Sara odgovara: *Jadna ja, zar da rodim ovako stara, a i ovaj moj muž je star. Ovo je zaista nešto neobično*, dok u 3:47 Merjema odgovara: *Gospodaru moj, kako ću imati dijete kada me nijedan muškarac nije dodirnuo?*

Postoji, dakle, razlog za vjerovanje da u svome referiranju na Sarin smijeh Kur'an sudjeluje u interpretativnoj tradiciji, istaknutoj u misli sirijskih kršćanskih pisaca poput Efrema, prema kojoj je navještaj Sari povezan s navještajem Mariji/Merjemi. U ovome slučaju, barem, bjelodanije razumijevanje Kur'ana ne nastaje njegovim odvajanjem od Biblije, već njihovim spajanjem.

Prijevod*: Dženan Mušanović

BIBLIOGRAFIJA

12 Imajte na umu da Filon u *De Mutatione Nominum* (166) opisuje Sarin smijeh kao čin duboke duhovne radosti.

13 Vidi *S. Ephrem Syri Opera*, sv. 1, 49. Što se tiče autentičnosti ovoga teksta, koji postoji samo na grčkome, urednik Mercati primjećuje (5-6) da se i sadržaj i stil slažu s poznatim Efreimovim sirijskim djelima, ali dodaje da to samo po sebi nije konačan dokaz autentičnosti.

* O pitanjima uključenim u ovaj članak detaljnije raspravljam u radu za *Peti simpozij Woodbrooke-Mingana* o arapskom kršćanstvu i islamu, usp. G. S. Reynolds, "The Qur'anic Sarah as Prototype of Mary" u *Biblija u arapskom kršćanstvu*, uredio D. Thomas, Leiden 2007, 193–206.

- Ammann, L. *Vorbild und Vernunft: Die Regelung von Lachen und Scherzen im mittelalterlichen Islam*. Hildesheim, 1993.
- Ammann, L. "Laughter." In *Encyclopaedia of the Qur'ān*, edited by J. McAuliffe, vol. 3, 146–149. Leiden, 2003.
- Calder, N. "Tafsīr from Ṭabarī to Ibn Kathīr: Problems in the Description of a Genre, Illustrated with Reference to the Story of Abraham." In *Approaches to the Qurān*, edited by G. R. Hawting and A. A. Shareef, 101–140. London, 1993.
- Ephrem. *S. Ephrem Syri Opera*. Vol. 1. Edited by S. J. Mercati. Rome, 1915.
- Firestone, R. *Journeys in Holy Lands*. Albany, 1990.
- Geiger, A. *Was hat Mohammed aus den Judenthume aufgenommen?* 2nd ed. Leiden, 1902.
- Grunbaum, M. *Neue Beiträge zur semitischen Sagenkunde*. Leiden, 1893.
- Horowitz, J. *Koranische Untersuchungen*. Berlin, 1926.
- Jeffery, A. *Materials for the History of the Text of the Qur'ān*. Leiden, 1937.
- Jeffery, A. *The Foreign Vocabulary of the Qur'ān*. Baroda, 1938.
- Noldeke, Th. *Über die Amalekiter und einige andere Nachbarvölker der Israeliten*. Göttingen, 1864.
- Philo. *De mutatione nominum*. In *Philonis Alexandrini opera quae supersunt*, edited by L. Cohn and P. Wendland, vol. 3, 578–619. Berlin, 1898. Reprint, 1962.
- Ar-Rāzī, Fakhr ad-Dīn. *Mafātīḥ al-ghayb*. Edited by Muḥammad 'Alī Bayḍūn. Beirut, 1421/2000.
- Sidersky, D. *Les légendes musulmanes dans le Coran et dans les vies des prophètes*. 2nd ed. Paris, 1933.
- Speyer, H. *Die biblische Erzählungen im Qoran*. Grafenhainichen, 1931.
- At-Ṭabarī, Muḥammad b. Jarīr. *Jāmi' al-bayān fī ta'wīl al-Qur'ān*. Edited by Muḥammad 'Alī Bayḍūn. 12 vols. Beirut, 1420/1999.
- Ath-Tha'labī. *'Arā'is al-majālis fī qīṣaṣ al-anbiyā'*. Edited by Ḥasan 'Abd ar-Raḥmān. Beirut, 1425/2004.

غبريال سعيد رينولدس

قراءة القرآن بمثابته الموعظة: مثل ضحك زوجة إبراهيم عليه السلام

Gabriel Said Reynolds

Reading the Qur'an as a Sermon: The Case of Sarah's Laughter

يذكر القرآن قصة الرسل الذين جاءوا إلى إبراهيم بالبشرى بولادة ابنه وحفيده. القرآن لا يستعير القصة الإنجيلية بهذا الخصوص وإنما يأتي بالتعليق عليها، ومع هذا فقد كان الأسلوب التلميحى للقرآن مصدر الدهول الكبير لدى العلماء المسلمين المتشككين في المصادر والتعليقات الإنجيلية. وبدلاً من أن يتوجهوا إلى المراجع الإنجيلية بخصوص تفاصيل قصة هؤلاء الرسل فقد حاول المفسرون التوصل إلى هذه التفاصيل متأسين على ما وجدوه في غير هذا المكان من القرآن. وقد بان ذلك أمراً مربكاً في ما يخص واحداً من التفاصيل العجيبة الواردة في هذه القصة وهو ضحك زوجة إبراهيم عليه السلام (سورة هود، الآية ١١). وهذه المقالة مخصصة لهذه التفصيلة بالذات.

Summary: The Qur'an speaks of messengers (rusul) who come to Ibrahim and bring him the good news of the promised birth of a son and grandson. It does not borrow or retell the biblical story of this event, but comments on it. Nevertheless, the allusive style of the Qur'an was a source of great consternation for Muslim scholars, who were distrustful of biblical literature and commentaries. Instead of turning to biblical literature for the details of the story of the visitation of the angels, the mufasssirs tried to find those details by extrapolating references in the Qur'an. This proved especially disturbing in connection with one unusual detail of this passage: the mention of Ibrahim's laughing wife in the Qur'an (11:71). This paper is dedicated to that exact detail.

Hutba u aktuelnom kontekstu*

SALEM-EF. DEDOVIĆ

salem_de@yahoo.com
mostarski muftija

Sažetak: Rad se bavi hutbom kao islamskim medijem dostavljanja Božije poruke ljudima kroz sunnet Allahova Poslanika i prakse pravednih halifa poslije njega. Donosimo primjer jedne hutbe hazreti Omera koju bilježi Muḥammed b. Ġarīr at-Ṭabarī u svome djelu *Tārīḥul-'umam wa al-mulūk -Tārīḥ at-Ṭabarī* (*Povijest naroda i vladara – Taberijeva povijest*). U radu se analiziraju mogućnosti i dometi hutbe u vremenu mnoštva komunikacijskih kanala i medijskih platformi, te obaveze hatibā da zadrže njenu ibadetsko-obrednu vjerodostojnost, a da ne dođu pod utjecaj rastućeg izazova populizma i opore dnevnopolitičke stvarnosti. Rad donosi primjere temā koje bi trebale biti tretirane kroz hutbe u aktualnom kontekstu.

Ključne riječi: Hutba, hutba u sunnetu, primjer hutbe hazreti Omera, vjerodostojnost hutbe, aktualni kontekst

Izlaganje mostarskog muftije Salem-ef. Dedovića

■ — znimno je važno da iz različitih aspekata analiziramo značaj, mjesto i ulogu hutbe u imamskoj misiji. Smatram da ova tema treba biti značajnije prisutna i sagledavana sa svih kompetentnih i stručnih organizacionih nivoa u Islamskoj zajednici. Hutba bi trebala biti neprekidno u fokusu našega interesovanja. Hutba je poslanička baština i naslijeđe, sunnet Allahova Poslanika, čvrsta i neraskidiva veza s Allahovom Riječju, koja teži da baštinci Poslanikova sunneta “traže da se čini dobro, a suzbija zlo na Zemlji”. To je ključna tema i okvir u kojem bi se trebao realizirati sadržaj hutbe. Ibadetsku narav hutbe uozbiljuje njen okvir i sadržaj, koju akademik Enes Karić imenuje “medijem svete i pobožne poruke”.

Hutba je jedinstven medij u islamskome misijskom djelovanju koji ostaje aktuelan i važan, bez obzira na mnoštvo kanala i medija za dostavljanje poruka vjere. Hutba je uokvirena kao ibadet, oblikovana u sadržaju sedmičnog obaveznog

okupljanja, džuma-namaza, a u prostoru koji je sam po sebi ibadetski (džamiji). Hutba je privilegija za hatiba, jer mu je na raspolaganju to “sveto vrijeme” da u njemu, dok su svi drugi obavezni skrušeno sjediti i slušati, izlaže poruke vjere, nade i ohrabrenja kao putokaze i okrjepljenje vjernicima, koji s tom duhovnom snažnom porukom i nadahnućem izlaze u oporu stvarnost i borbu s raznoraznim životnim izazovima i problemima. Hutba je odgovornost i breme koje preuzima hatib na sebe da Božiju Riječ tumači i prenosi prisutnim vjernicima, obavezan atributima dosljednosti, vjernosti i tačnosti, a uvijek imajući na umu, kome i gdje se obraća.¹ Enes Karić u inspirativnom predgovoru za knjigu *Hutbi i govora* reisul-uleme dr. Mustafe-ef. Cerića zapisao je da “hutba nije svakidašnji govor koji govornik upućuje sebi i svome slušateljstvu, zato što sadržaj i poruka hutbe, njen saopćavatelj, njeno slušateljstvo i samo mjesto njezina izricanja nisu svakidašnji. Hutba je govor koji nije sam sobom dovoljan, već mora imati svoje vrijeme, mjesto, ljude, primjeren sadržaj. U cjelini hutbe nije najvažniji taj koji hutbu govori, niti je najvažnije to šta se hutbom govori, kao što nije najvažnije ni njeno slušateljstvo. Najvažnije u događanju hutbe je ono jedinstvo, ona cjelina, ona spona koja objedinjava hutbu, izricatelja hutbe, njeno slušateljstvo, vrijeme i mjesto koji su, također, saučesnici u događanju hutbe”.²

Alī al-Džurdžānī u rječniku islamskih termina *Kitāb at-taʿrīfāt* navodi termin *hatabet* (الخطابة), kao termin koji se koristi u retorici, stilistici i logici, a kojim se označava:

هو قياس مركب من مقدمات مقبولة، أو مظنونة، من شخص معتقد فيه، والغرض منها ترغيب الناس فيما ينفعهم من أمور معاشهم ومعادهم، كما يفعله الخطباء والوعاظ

“...Analogijsko iznošenje argumenata od strane osobe kojoj se vjeruje, s ciljem da se podstaknu ljudi da čine ono što im donosi korist i na ovome i na onome svijetu, kao što to čine hatibi i vaizi.”³

Forma Poslanikovih, a.s., hutbi za nas je ideja vodilja. Hutba je i normirana tom formom. Za nas kao nasljednike Poslanika na časnoj minberi uputno je da stalno motrimo i propitujemo stepen dosljednosti u tom važnom misijskom segmentu te da u kontekstu vremena u kojem živimo tražimo odgovore na neka pitanja, poput ovih: Kakve je Poslanik, a.s., hutbe držao? Je li njegove hutbe prožimao polemički ton, je li se putem hutbe obračunavao s nekim personalno

1 Salem Dedović, *Riječ nade: hutbe, govori i intervjui*, Muftijstvo mostarsko i Medžlis Islamske zajednice Mostar, Mostar, 2019, str.20.

2 Enes Karić, *Hutba – medij svete i pobožne poruke*, u: Mustafa-ef. Cerić, *Hutbe i govori*, OKO, Sarajevo, 2004, str. 8.

3 Muḥammed b. Ġarīr at-Ṭabarī, *Tārīḫul-ʿumam wa al-mulūk -Tārīḫ at-Ṭabarī*, IV tom, str. 215.

(*ad hominem*)? Jesu li Poslanikove, a.s., hutbe nalikovale leksijskoj obradi neke teme iz oblasti fikha, tefsira, hadisa, akaida? Koliko su vremenski trajale Poslanikove hutbe? Jesu li njegove hutbe oslovljavale teme i pitanja koje nemaju univerzalnu narav i opći značaj? Analizirajući izvore dolazimo do zaključka da je naš plemeniti Poslanik kazivao kratke, vrlo jezgrovite hutbe, čije su poruke bile snažne, koncizne i upečatljive. Sve Poslanikove hutbe sadržavale su opomene i savjete univerzalne naravi, oslovljavale su granične situacije u životu svakog čovjeka; rođenje i preseljenje s ovoga svijeta, bračni život, podizanje potomstva, bolest, egzistenciju, borbu i ratovanje itd.

Poslanikove hutbe prožimao je tonaliteta snažnih vertikalnih poruka, a nije pribjegavao širim horizontalnim objašnjenjima, što nerijetko jeste slučaj kod hatiba pa imamo osjećaj kao da smo na času nekog od islamskih predmeta koje izučavamo u medresama ili na Fakultetu. Naprimjer, takva je poruka uhudske hutbe u kojoj Poslanik oslovljava smrt kao graničnu situaciju. On, naime, saopćava snažnu vertikalnu poruku sažeto i jasno:

وإنه قد نفث في روعي الروح الأمين أنه لن تموت نفس حتى تستوفي أقصى رزقها ولا
ينقص منه شيء وإن أبطأ عنها

“Džibril mi je u srce stavio poruku da niko neće umrijeti dok sasvim ne iscrpi svoju nafaku...”⁴

Također, kazujući hutbu na Dan oslobođenja Mekke, Poslanik, a.s., izriče poruku te naravi:

كلكم لآدم وآدم من تراب

“Svi ljudi potječu od Adema, a Adem je stvoren od zemlje!”⁵

Takve jezgrovite vertikalne poruke ostavljale su prostor da se o njima kasnije, nakon odslušane hutbe, razmišlja i promišlja, da se analizira i objektivizira njihova poruka za svakidašnji život. To je ona hutba koja povezuje, koja nikoga ne ostavlja ravnodušnim, čija poruka živi u vjernicima do naredne hutbe.

Upravo je Poslanik svojim hutbama ostavljao prostor da musliman nakon odslušane hutbe o njoj razmišlja, da sadržaj hutbe “ponese sa sobom”. Hutba nije poruka polemičke naravi, nije ni poligon sučeljavanja argumenata “za” i “protiv”, ona je poticaj, onaj strjeloviti proplamsaj koji treba da se, u tom svetom džamijskom prostoru i u najodabranijem trenutku petka, probudi u srcu vjernika, da vjernika to okrijepi, osnaži i pokrene na nova pregnuća. Hutba nije poruka koja muslimana baca u dileme i neizvjesnosti. Hutba treba biti jasna i

4 Jusuf Ramić, *Izbor iz Poslanikovih hutbi*, El-Kalem, Sarajevo, 2001, str.162.

5 Isto, str. 230.

dorečena. A to znači da mora biti pripremljena. Hutba koja ima horizontalno širenje, pojašnjavanje i brojne digresije dokaz je da nije pripremljena, te da njen autor improvizira. Kad je u pitanju hutba, improvizacije nisu dozvoljene. Koliko god nas sveti tekst Knjige obavezuje da se u predvođenju džemata hutba u potpunosti tedžvidski prouči, isto tako ibadetska narav hutbe obavezuje nas da ona bude dotjerana, uvezana i primjereno interpretirana. To traži vrijeme i pripremu, a dobra priprema je pola posla. U djelu *Taberijeva povijest* nalazi se hutba hazreti Omera, koji, iako nastupa s pozicije najviše političke vlasti (halife), u fokus svoje hutbe stavlja svijest o Bogu i moralnoetičku dimenziju ponašanja, koja se odnosi kako na njega, kao vladara, tako i na one koji su mu povjereni da njima upravlja.

Nakon što je izrekao zahvalu Allahu i donio salavat na Allahova Poslanika, hazreti Omer je poručio:

أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ بَعْضَ الطَّمَعِ فَقْرٌ، وَإِنَّ بَعْضَ الْيَأْسِ غِنًى، وَإِنَّكُمْ تَجْمَعُونَ مَا لَا تَأْكُلُونَ، وَتَأْمَلُونَ مَا لَا تَذَرِكُونَ، وَأَنْتُمْ مُؤَجَّلُونَ فِي دَارِ غُرُورٍ كُنْتُمْ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ ص، تُؤَخِّدُونَ بِالْوَحْيِ، فَمَنْ أَسْرَى شَيْئًا أَخَذَ بِسَرِيرَتِهِ، وَمَنْ أَعْلَنَ شَيْئًا أَخَذَ بِعَلَانِيَتِهِ، فَأَظْهَرُوا لَنَا أَحْسَنَ أَخْلَاقِكُمْ، وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِالسِّرَائِرِ، فَإِنَّهُ مَنْ أَظْهَرَ شَيْئًا وَزَعَمَ أَنَّ سَرِيرَتَهُ حَسَنَةٌ لَمْ نَصَدِّقْهُ، وَمَنْ أَظْهَرَ لَنَا عِلَانِيَةً حَسَنَةً ظَنَّنَا بِهِ حُسْنًا وَاعْلَمُوا أَنَّ بَعْضَ الشَّحِّ شُعْبَةٌ مِنَ النِّفَاقِ، فَأَنْفَقُوا خَيْرًا لِنَفْسِكُمْ، وَمَنْ يَوْقِ شَحَّ نَفْسِهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ.

أَيُّهَا النَّاسُ، أَطِيبُوا مَثْوَاكُمْ، وَأَصْلِحُوا أُمُورَكُمْ، وَاتَّقُوا اللَّهَ رَبَّكُمْ، وَلَا تُلْبِسُوا نِسَاءَكُمْ الْقَبَاطِيَّ، فَإِنَّهُ إِنْ لَمْ يَشْفَ فَإِنَّهُ يَصِفُ.

أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي لَوَدِدْتُ أَنْ أُنْجُو كَفَافًا لِإِلَهِ وَلَا عَلَيَّ، وَإِنِّي لَأَرْجُو أَنْ عَمَرْتُ فِيكُمْ بَسِيرًا أَوْ كَثِيرًا أَنْ أَعْمَلَ بِالْحَقِّ فِيكُمْ إِنْ شَاءَ اللَّهُ، وَالْأَبْقَى أَحَدٌ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَإِنْ كَانَ فِي بَيْتِهِ إِلَّا أَنَا حَقُّهُ وَنَصِيْبُهُ مِنْ مَالِ اللَّهِ، وَلَا يَعْمَلُ إِلَيْهِ نَفْسُهُ، وَلَمْ يَنْصَبْ إِلَيْهِ يَوْمًا وَأَصْلَحُوا أُمُورَكُمْ الَّتِي رَزَقَكُمْ اللَّهُ، وَلَقَلِيلٌ فِي رَفَقِ خَيْرٍ مِنْ كَثِيرٍ فِي عَنَفٍ، وَالْقَتْلُ حَتْفٌ مِنَ الْخَوْفِ، يُصِيبُ الْبِرَّ وَالْفَاجِرَ، وَالشَّهِيدَ مَنْ احْتَسَبَ نَفْسَهُ وَإِذَا أَرَادَ أَحَدُكُمْ بَعِيرًا فَلْيَعْمِدْ إِلَى الطَّوِيلِ الْعَظِيمِ فَلْيَضْرِبْهُ بِعَصَاهُ، فَإِنْ وَجَدَهُ حَدِيدَ الْفُؤَادِ فَلْيَشْرِهِ

“O, ljudi! Doista je pohlepa siromaštvo, a nedostatak je (onoga što je u rukama drugih ljudi) bogatstvo. Vi doista skupljate ono što nećete pojesti, a maštate o onome što ne možete postići. Vi samo privremeno boravite u Kući varljive naslade. A za vrijeme Allahova Poslanika, vi ste bili tretirani prema Objavi; onaj koji je nešto tajio u svojoj nutrini to je Allahu poznato i samo On će ga za to što taji pitati, a onaj koji je nešto javno obznanjivao tretiran je prema onome što čini i izjavljuje, zato prema zajednici muslimana ispoljavajte najbolje ponašanje,

a Allah najbolje zna šta je u dušama vašim. Onaj koji bude ispoljio nešto, misleći da je njegova savjest (nutrina) ispravna, nećemo mu povjerovati, dočim onaj koji bude javno ispoljio dobro prema zajednici muslimana, smatrat ćemo to dobrom i prema tome će biti nagrađen. Znajte da je škrtost jedan od znakova licemjerstva.

...I udjeljujte – za vas će biti bolje! Oni koji budu sačuvani vlastitog tvrdičluka – oni će se spasiti. (Et-Tegabun, 16)

O, ljudi! Uredite svoja mjesta boravka, popravljajte svoje stanje, bojte se Allaha, svoga Gospodara. Ne odijevajte svoje žene egipatskim platnom, jer, iako ono ne otkriva, kroz njega se ocrta (tijelo).

O, ljudi! Ja doista želim da se spasim, a da to ne bude na način da sebi želim pribaviti korist, a niti štetu nanijeti. Nadam se, da ću, koliko god mi bilo suđeno da upravljam nad vama, kratko ili dugo, pravedno presuđivati među vama, ako Bog da, te da neće ostati niko od muslimana a da mu neće biti dato njegovo pravo i dio iz Bejtul-mala, pa makar se ne kretao iz svoje kuće, ne radio i ne trudio se.

Svoj imetak, koji vam je Allah podario, očistite, a doista je bolje i manje (imетка), koje se postiže blagošću od onoga što je veliko, a što se postiže nasiljem.

Ubistvo je smrt koja pogađa i dobročinitelja i grješnika, a istinski šehid je onaj koji se žrtvuje da stekne Allahovo zadovoljstvo. Onaj ko od vas bude želio kupiti mužjaka deve, neka se prihvati dugog konopca i štapa da ga ukroti, pa ako utvrdi da se radi o plahovitom mužjaku, neka ga pazari...⁶

Vrlo je važno sastaviti sadržaj hutbe prema socijalnoj strukturi onih kojima se ona saopćava. A to pretpostavlja solidan uvid u strukturu džematske zajednice, i to iz različitih aspekata; obrazovnog, socijalnog, kulturnog te, dakako, i iz aspekta vjerske izobrazbe i prakse. Nekada imam utisak da podižemo ljestvicu u praktičnoj primjeni vjere (insistirajući na nafilema) a nisam siguran da su oni kojima se govori savladali, utvrdili i primijenili farzove – prioritete u svome životu. Mislim da je najprioritetnije, danas u ovom vremenu, staviti naglasak na teme braka i porodičnog života iz različitih aspekata komunikacije i saradnje među muslimanima u društvu, zatim, afirmaciju volonterizma i društvenog angažiranja, te podizanje ekološke svijesti u zajednici muslimana. Ove teme se mogu aktualizirati kroz više hutbi, one ne mogu biti neaktualne, pogotovo danas kad svjedočimo posvemašnjoj krizi porodice, braka, podizanja potomstva,

6 Muḥammed b. Ġarīr at-Ṭabarī, *Tārīḫul-ʿumam wa al-mulūk -Tārīḫ at-Ṭabarī*, IV tom, str. 215-216.

te pasivnosti na polju rada za opći interes i nemara, na svakom koraku, u pogledu brige za životnu sredinu.

Vrijeme u kojem danas djeluju hatibi, s obzirom na složeni društvenopolitički kontekst, javno mnjenje i dominaciju različitih medijskih platformi (koje imaju svoje prednosti, ali i brojne manjkavosti i opterećenja životu koji se odvija), obavezuje nas da hutbi kao javnom mediju, čija je dostupnost otvorena svima (i muslimanima i nemuslimanima), pristupamo s punom odgovornošću, odgovornim stavom i emanetom koji nam je povjeren. Hatibsko ovlaštenje koje nam potpisuje reisul-ulema, kao vrhovni muftija, emanet je misijskog poslanja i duhovne silsile (niza) koji je na nas prenesen i nama povjeren.

Sloboda je neprocjenjiva vrijednost koju naša zajednica danas ima. Sloboda izraza, izbora i odabira teme koju hatib, u našim uslovima hvala Bogu, ima dar je koji se treba i opravdati odgovornim odnosom prema slobodi. Sloboda se ima, ostvaruje, za nju se bori, za nju se i žrtvuje, ali se sloboda i ne zloupotrebljava. Hutba, u našem današnjem bosanskohercegovačkom kontekstu, (pre)punom tenzija, napetosti, isključivosti, svađalačkih tonova i polemika, morala bi biti faktor povezivanja, zbližavanja, relaksiranja, uključivanja u pozitivne procese. Džamijski prostor i džemat kao zajednica pronose takvu poruku i na njoj se temelji naše poslanje. Hutbom bismo morali posvjedočiti tu odrednicu. Katkada nam se čini da možda jednom hutbom, vazom, predavanjem, porukom, objavom ili *twittom* možemo napraviti spektakularan rezultat, izazvati veliku promjenu u svijesti i ponašanju ljudi. Skloniji sam uvjerenju da jedna hutba, a niti bilo koji drugi sadržaj jednokratne naravi, ne može dati takav rezultat. Ovdje je prije svega riječ o procesu, o nečemu što se mora brižljivo i pažljivo njegovati i u što treba podosta ulagati, ito strpljivo i kontinuirano. Hutba traži kontinuitet, a da bi se održao taj kontinuitet potrebno je stalno ulaganje, traganje, propitivanje, osmišljavanje. Ideja vodilja uvijek bi nam trebao biti kur'anski ajet:

إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ

*Ne želim ja ništa osim da, koliko mogu, popravim, a uspjeh ću samo ako to Bog htjedne, na Njega se oslanjam i Njemu se pokajanjem obraćam.*⁷ (Hud, 88)

7 Kur'an s prijevodom Nurke Karamana.

* Izlaganje mostarskog muftije Salem-ef. Dedovića na stručnom seminaru pod nazivom "Hutba i izazovi populizma" za imame Muftijstva mostarskog u organizaciji Odjela za vaz i iršad Uprave za vjerske poslove Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, održanom 1. juna 2023. godine u Studentskom hotelu Mostar.

سالم أفندي ديدوفيتش، مفتي موستار

خطبة يوم الجمعة في السياق الراهن

تتناول هذه المقالة مسألة خطبة يوم الجمعة كوسيط ووسيلة إسلامية لتبليغ الرسالة الإلهية للناس من خلال منظور سنة رسول الله عليه الصلاة والسلام وعمل الخلفاء الراشدين من بعده. ويجري في المقالة النظر في إمكانيات وفعاليات الخطبة في ظروف كثرة القنوات التواصلية والبرامج الإعلامية وواجب الخطيب أن يحفظ صحتها العبادية دون أن يخضع لتأثير تحديات الشعبية المتصاعدة والواقع السياسي اليومي السيء.

Salem ef. Dedovic, Mufti of Mostar

Sermon in the Current Social Context

Summary: The paper deals with the sermon as an Islamic medium for delivering God's message to people through the prism of the Prophet's Sunnah and the practices of the righteous caliphs after him. The paper examines the possibilities and scope of the sermon in the age of a multitude of communication channels and media platforms, as well as the obligations of preachers (khaṭībs) to maintain its worship-ritual credibility, not falling under the influence of the growing challenge of populism and the strong daily political reality.

Islamski pristup radu sa žrtvama ratnog zločina silovanja i drugih oblika torture*

IFET MUSTAFIĆ

ifetion@yahoo.com

stručni saradnik za međureligijske odnose
u rijasetovoj upravi za vanjske poslove i dijasporu

Sažetak: Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu znakovita je po mnogo čemu. Jedna od njenih karakteristika je i kampanja sistematskog i ciljanog masovnog silovanja žena Bošnjanki, kao sredstvo genocida. Fokus ovog rada je na vjerskim autoritetima, kao dijelu šire društvene zajednice, njihovoj ulozi, kapacitiranosti i kvalificiranosti za suočavanje sa posljedicama ovog zločina, među kojima je trauma najteža.

Ključne riječi: *zločin, ratni zločin silovanja, žrtva, počinitelj, svjedok, trauma, stigmatizacija, poniženje, dostojanstvo, genocid, vjerski autoriteti*

* Prilagođena verzija teksta pisanog za potrebe *Priručnika za vjerske službenike koji rade sa žrtvama silovanja u ratu*.

UMJESTO UVODA

Agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu imala je više ciljeva. Pored zauzimanja određenih teritorija i svođenja bošnjačke populacije na manje od deset procenata, putem etničkih progona i genocida, imala je za cilj i poniziti Bošnjake te im ubiti svaku volju za bilo kakav suživot s bosanskim ali i drugim Srbima, a samim tim i volju za povratak u svoje zavičaje. Jedan od načina za postizanje tog cilja bilo je sistematsko obeščaćivanje bošnjačkih djevojčica, djevojaka, majki i starica. Ratni zločin silovanja prouzrokovao je teške traume kod silovanih žena s kojima se one i njihove porodice moraju nositi do kraja svojih života. Te osobe trebaju i zaslužuju pomoć šire društvene zajednice, pa tako i vjerskih službenika. One moraju imati “adresu” na koju će se obratiti, vrata na koja će pokucati, kvalificiranu osobu kojoj će “otvoriti dušu” i, tako, olakšati teret traume koju nose, opskrbiti se nadom i osjetiti se shvaćenima i prihvaćenima, a sve to u sigurnosti zagarantirane diskrecije.

Svaki imam koji je završio neki od priznatih islamskih fakulteta smatra se i teologom, koji je potencijalna “adresa” na koju se žrtva ratnog zločina silovanja može obratiti. Većina imama Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini svršenici su Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu (FIN), ili nekog drugog islamskog fakulteta u Bosni i Hercegovini ili inozemstvu. Međutim, iako na FIN-u postoje određeni predmet iz oblasti psihologije, teološko-psihološka terapija ili savjetovanje je još uvijek nedovoljno razvijeno i prisutno u imamskoj praksi, koja je jedan dobar servis koji ima potencijal da muslimanskim žrtvama ratnog zločina silovanja pruži adekvatnu pomoć kako bi se lakše nosile sa svojim psiho-socijalnim traumama, problemima i nedoumicama. I pored ogromnog duhovnog i infrastrukturno-kadrovskog potencijala, imamsko-mualimska praksa je hendikepirana nedostatkom treninga i obuke za korištenje ovih potencijala u svrhu pružanja duhovno-savjetodavne usluge ovim i sličnim društvenim kategorijama.

ŽRTVA, POČINITELJ I SVJEDOK RATNOG ZLOČINA SILOVANJA

Bez sukoba i nasilja ne bi bilo ni žrtava, ni počinitelja, ni svjedoka zločina. Postoje mišljenja da je sukob prirodno stanje na Zemlji, iako Stvoritelj tvrdi suprotno – da je na Zemlji uspostavljen red – i poziva na njegovo održavanje i čuvanje.¹ Islam, koji etimološki u svom korijenu sadrži termin *selam* (mir, sigurnost) potpuna je suprotnost neredu, nasilju, konfliktu, torturi, ratu i svemu što do toga dovodi, strogo to osuđujući i zabranjujući.² Međutim, Kur'an ne niječe ljudsku

1 Kur'an, 7:56.

2 *Ibid.* 16:90.

sklonost ka nasilju.³ Naprotiv, on upozorava na tu ljudsku slabost ukazujući nam na primjere njene manifestacije, među kojima je i slučaj sinova praoca ljudskog roda Adema i prvi primjer nasilja i ubistva u ljudskoj povijesti.⁴ Poslanik, a.s., kaže da je Svemogući Sebi uskratio pravo da čini zulum (nasilje, tiranija, razbojništvo, ugnjetavanje, tortura) a i ljudima ga je zabranio.⁵ Iako ljudima priznaje pravo na odbrambeni rat i borbu protiv agresora, okupatora i tlačitelja, kojeg nisu prvi napali,⁶ i pravo na recipročnu, pravednu i zakonitu odmazdu,⁷ Kur'an, prije svega, ističe vrijednost i svetost ljudskog života⁸ te strogo osuđuje pojave i postupke pojedinaca ili grupa koji ga ugrožavaju. Takvi postupci, među kojima su govor mržnje, nepriznavanje, neprihvatanje i nepoštovanje drugog i drukčijeg, pored ostalog, prethode svakoj vrsti nepravde, nasilja i zlostavljanja,⁹ a nerijetko dovode i do rata, koji se dopušta samo onima nad kojima se vrši nasilje.¹⁰ Prema usaglašenosti brojne uleme, Stvoritelj podnosi čak i nevjerovanje, ali nepravdu i nasilje (zulum) ne, jer svako nasilje pretpostavlja i žrtvu.

Imajući u vidu opću definiciju žrtve, koja podrazumijeva osobu kojoj je učinjeno ili se još uvijek čini nasilje u bilo kojem obliku, islamski izvori upozoravaju i na njenu vjersku različitost kao čest motiv ili "opravdanje" počiniocu.¹¹ Kur'an žrtvu zločina sa smrtnim ishodom, koja nije nikoga ubila, izjednačava sa pomorom cijelog čovječanstva.¹² Pored nasilja u koje spadaju i sve vrste ratnog zločina, pa tako i zločin silovanja, žrtve su izložene i progonima iz svojih zavičaja i sa vlastitih ognjišta, a sve to, nerijetko, samo zato što drukčije vjeruju.¹³ Potencijal vjerskih službenika i religijskih zajednica je ogroman i treba ga usmjeriti ka izgradnji mira i povjerenja među ljudima različitih vjerskih tradicija i drugih identiteta, a ne ka sataniziranju i tabuiziranju istih.¹⁴ Hutbe, mise i vjerska

3 *Ibid.* 2:30.

4 *Ibid.* 5:27-31.

5 Hadisi-kudsi, u: Sahih Muslim: 1828.

6 Kur'an, 2:190.

7 *Ibid.* 2:178.

8 *Ibid.* 5:32.

9 *Ibid.* 2:191.

10 *Ibid.* 22:39-40.

11 *Ibid.* 22:40.

12 *Ibid.* 5:32.

13 *Ibid.* 22:40.

14 Na pitanje ko su nama, muslimanima, oni koji nisu muslimani, hazreti Alija je odgovorio: "Muslimani su naša braća po vjeri. Svi drugi su naša braća po ljudskosti."

pouka, kao i međureligijska interakcija, najbolji su način da se to postigne na primjeren i djelotvoran način.

Ratni zločin silovanja je relativno nov pojam u sudskoj praksi, a nije eksplisitno tretiran ni u primarnim vjerskim izvorima, premda se pomoću analogije, koja je u islamu prihvaćena kao jedan od izvora za razumijevanje islama, može svrstati u teže oblike kršenja velikog broja islamskih propisa i stavova.

Žrtva ratnog zločina silovanja, kao i počinitelj i svjedok zločina, imaju prava i obaveze. Žrtva ima pravo na istinu i pravdu kako bi započela liječenje svoje traume. Počinitelj ima pravo na zasluženu kaznu kako bi započeo proces isкупljenja i katarze. Očevidac zločina ima pravo da svjedoči postizanju pravde i kažnjavanju zločinca. Time bi započelo i njegovo prevazilaženje vlastite traume ako se radi o sekundarnoj žrtvi, ili pokajanju za nečinjenje i nesprječavanje ako se radi o pasivnom saučesniku u zločinu. Što se obaveze tiče, svo troje trebaju uložiti veliki i svjestan napor, svako na svoj način, da shvate da, kako god trauma žrtve i svjedoka zločina nije dobra za njihovo duševno zdravlje, tako ni nekažnjenost počinioca nije dobra kako za njegovo zdravlje tako i za zdravlje društva u cjelini. U svojim zvaničnim obraćanjima, vjerski službenici trebaju pripremiti društveno okruženje za prihvatanje i resocijalizaciju žrtava, a u neposrednim razgovorima sa žrtvom trebaju je ohrabrivati da komunicira sa ljudima i(li) s njima samima i podijeli svoje probleme koji su posljedica njenog teškog traumatskog iskustva. Milostivost, saosjećanje, dobročinstvo i čovjekoljublje su vrijednosti koje su u fokusu svih religija. Potrebno je samo da vjerski službenici upoznaju građane, posebno mlađu populaciju, s ovim vrijednostima i koristima koje donose ljudima te ih na taj način inspiriraju i potaknu da se uključe.

Različite vjerske zajednice i njihovi službenici imaju različite pristupe rješavanju postkonfliktnih situacija i problema. Međutim, opća formula za oporavak, kako pojedinačnih žrtava, tako i cjelokupnog društva, oko koje su se vjerski poglavari u Bosni i Hercegovini, ipak, složili jeste "istina, pravda i suživljenje".¹⁵ Nikakav oprost ne može žrtvi vratiti dostojanstvo, ali istina o njihovom stradanju i pravda, bez obzira bila potpuna ili djelimična, mogu ih uvjeriti da nisu nevidljive niti same i da ih društvo nije zaboravilo, što bi mogao biti dobar temelj ili početak njihova oporavka.

Deklaracija o suzbijanju stigmatizacije osoba koje su preživjele seksualno nasilje u ratu u Bosni i Hercegovini,¹⁶ koju je, 2017. godine, usvojilo i Međureligij-

15 *Izjava o zajedničkom moralnom angažiranju*, tačka 1, u: *Glosar religijskih pojmova*, MRV BiH, Sarajevo, 1999, str. 5-8

16 Na: mrv.ba/upload/attachments/deklaracija_hr_za_web_yDK.pdf.

sko vijeće BiH, poziva na moralnu, kulturnu i socijalnu odgovornost. Usvajanje ove Deklaracije mogao bi biti prvi korak ka institucionaliziranju ove odgovornosti, ne samo u Bosni i Hercegovini, nego i u drugim društvima i državama u svijetu.

TRAUMA RATNOG ZLOČINA SILOVANJA – DUGOROČNI PROBLEM ZA ŽRTVU I DRUŠTVO

Trauma ratnog zločina silovanja ostavlja brojne posljedice na samu žrtvu, nje-nu porodicu i širu zajednicu. Društvo koje čine tako traumatizirane osobe, pa i cijele porodice, ne može biti zdravo društvo, što, dugoročno, ide u prilog ideolozima i egzekutorima kampanje ratnog zločina silovanja. Kao i sam ratni zločin silovanja, i traumu koju žrtve poslije toga nose, na izvjestan način se pokušava minimizirati, ne smatrajući je ozbiljnim i dugotrajnim problemom. U prilog tome govori i činjenica da u vjerskim zajednicama ne postoje specijalizirana savjetovališta niti organizirane aktivnosti kojima bi se tretirala ova trauma i problemi do kojih ona dovodi. U strukturi Islamske zajednice postoji Ured za društvenu brigu, ali u njegov opis poslova ne ulaze, eksplicitno, aktivnosti koje bi bile od veće koristi žrtvama ratnog zločina silovanja. Jednostavno su previdene, ne toliko što je to tabu-tema, nego više zato što ne postoji izgrađena svijest u društvu o postojanju takve populacije i njihovim potrebama, s jedne, i veliki strah kod samih žrtava od reakcije istog tog društva, s druge strane.

Za sagledavanje svih posljedica traume ratnog zločina silovanja, pored dobre volje, potrebna su i određena stručna znanja. S obzirom da ratni zločin silovanja nije svakidašnja pojava, ni fenomen traume prouzročene ovim zločinom i njenih posljedica na žrtvu, njenu porodicu i društvo nije česta tema psiholoških, socioloških a, posebno, ne teoloških rasprava. Prije bi se reklo da su to sporadični slučajevi, uglavnom u vrijeme i neposredno poslije oružanih sukoba. Jedna od takvih studija, nastala povodom počinjenih ratnih zločina silovanja i za njih vezanih trauma u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, jeste multidisciplinarna studija dr. Mevludina Hasanovića “Utjecaj psihološke traume na vjerovanje”. Prema mišljenju Hasanovića, osobe koje su izložene psihološkoj traumi silovanja “najčešće pate od potpunog poremećaja ljudskog duha”.¹⁷ Sve što su do tada znale i vjerovalle one dovode u pitanje i na sve gledaju iz potpuno drukčije perspektive i s mnogo nepovjerenja u ljudsku zajednicu.

17 Dr. Mevludin Hasanović: “Utjecaj psihološke traume na vjerovanje” u: *Hikmet* (XII) br. 5-8 (128-131) / 1999, str. 88.

Bavljenje ljudskom prirodom, psihološkim traumama i njihovim liječenjem zahtijeva potpunu kompetentnost onih koji se time bave. Prema dr. Mevludinu Hasanoviću, ta kompetentnost uslovljena je “imperativnim uključenjem i osobnog vjerovanja u Boga samih klijenata”,¹⁸ u našem slučaju traumatiziranih žrtava ratnog zločina silovanja. Vjerski službenici su osposobljeni da probude eventualno poljuljanu vjeru u Boga kod žrtve, a time i njeno povjerenje u Božija obećanja, Njegovu milost, Njegovu pravdu i zaštitu, Njegovu podršku i pomoć, Njegovu nagradu strpljivima i ustrajnicima... Ako se poslužimo logikom njemačkog književnog klasika Goethea, koji za znanje kaže da se prima samo od onih koje volimo, za žrtve ratnog zločina silovanja mogli bismo reći da one primaju pomoć i savjet samo od onih kojima vjeruju. Koristeći profesionalnu poziciju u kojoj se nalaze, vjerski službenici su svakodnevno u prilici da pomognu pojedinačnoj žrtvi i njenoj porodici u procesu savladavanja individualne traume, kako se stanje traumatičnosti ne bi prenijelo na cijelo društvo, a potom i na generacije koje će tek doći. Na ovaj način bi se u najvećoj mjeri osujetila stigmatizacija žrtve.

VRAĆANJE ŽRTVI ODUZETOG DOSTOJANSTVA

Pravo na ljudsko dostojanstvo, koje je žrtvi oduzeto samim činom silovanja, jedno je od temeljnih ljudskih prava koja su u islamu nepovrjediva i kojima je Allah odlikovao sve potomke Ademove.¹⁹ Ljudsko dostojanstvo je temelj koji određuje kvalitet ljudskih djela. Život bez dostojanstva i nije život dostojan čovjeka. Nasuprot dostojanstvu je poniženost, potcijenjenost, obespravljenost, potlačenost. Da bi poniženim osobama, kao što su žrtve ratnog zločina silovanja, povratili vjeru i volju za životom, moramo im, prije svega, vratiti njihovo dostojanstvo. Sve resurse kojima društvo raspolaže, bili oni vjerskog ili svjetovnog, formalnog ili neformalnog karaktera, treba iskoristiti da bi se žrtvama povratilo njihovo dostojanstvo.

Za razliku od drugih subjekata društva, vjerski službenici nisu u poziciji praviti kompromise kada su u pitanju principi i načela vjere, ali kada se taj njihov udvojeni pogled na čovjeka uvaži, oni imaju mnogo za ponuditi timu zainteresiranih subjekata kojima je cilj pomoć žrtvi ratnog zločina silovanja. Vjerski službenici znaju da je čovjek duhovno koliko i materijalno biće i vjeruju da je njegova duhovna dimenzija direktna veza s Bogom. Obnavljanje te dimenzije

18 *Ibid.* str. 89.

19 Kur'an, 17:70.

trebalo bi pomoći žrtvi da se uzdigne iz stanja poniženosti i traumatiziranosti u stanje povezanosti s Bogom, koje, u principu, nadilazi svaku fizičku i duševnu bol. Vjerski službenici svojim znanjem i duhovnom ekspertizom, koje svakodnevno testiraju u svojim zajedničkim vjerskoedukacijskim djelovanjima, mogli bi dati veliki doprinos u tom procesu, i na taj način biti dio tima za pomoć i podršku žrtvama ratnog zločina silovanja.

Imajući u vidu da su vjerski službenici u svome radu fokusirani uglavnom na svoje kongregacije, za njihovo adekvatno uključenje u tim bilo bi važno osigurati im interakciju sa svim postojećim resursima ili zainteresiranim subjektima društva. Vjerske službenike treba uključiti u aktivnosti, druženja, razgovore ili predavanja o problemima traumatiziranih žrtava, koje organizira neko izvan vjerskih zajednica i obrnuto. Tako bi se osigurala razmjena iskustava i znanja a žrtvama pružila kompletnija i djelotvornija pomoć i podrška. Nijedan resurs, pa tako ni vjerski službenici, nema dovoljno kapaciteta da sam odgovori na zahtjeve i potrebe žrtava, ali su im zajedno šanse mnogo veće.

SVIJEŠĆU PROTIV STIGMATIZACIJE

Stigmatizacija žrtve ratnog zločina silovanja je, nažalost, neizbježna pojava, čijem bi preveniranju uveliko doprinijelo njeno prokazivanje i vjerska osuda svih oblika ponašanja koji omogućavaju čin same stigmatizacije. Islam je vrlo jasan kad je u pitanju ova vrsta diskriminacije te druge negativne socijalne percepcije i tretmani ljudskih bića. Islam ne pravi razliku među ljudima bez obzira na porijeklo, boju kože, socijalni, bračni i akademski status, spolnu, vjersku, etničku ili nacionalnu pripadnost.²⁰ Svi su ljudi, shodno islamskom učenju, Božija stvorenja istoga porijekla te, kao takvi, jednaki u pravima i ovozemaljskim dužnostima.²¹ Činjenje dobra drugim ljudima islam rangira odmah do samog vjerovanja u Boga,²² a ružan i štetan govor, omalovažavanje i ponižavanje drugoga smatra gorim i odvratnijim od hanibalizma, odnosno jedenja mrtvog tijela vlastitog brata.²³

Najbolja prevencija stigmatizacije jest čuvanje časti i dostojanstva svake osobe, a posebno žrtve. Poput našeg društva u cjelini, ni vjerski službenici nisu dovoljno osviješteni kad je u pitanju problem stigme, čime se dodatno opterećuju žrtve ratnog zločina silovanja i njihove porodice, kao ni o posljedicama koje,

20 *Ibid.* 49:13; 2:285; i Poslanikov govor na Oproštajnom hadžu.

21 Hadis: 41:5097, u: Ebu Davud, *Sunen*.

22 Kur'an, 19:96.

23 *Ibid.* 49:12.

nerješavanjem ovoga problema, mogu zadesiti kako užu zajednicu tako i društvo u cjelini.

Misija vjerskih službenika jest da okupljaju vjernike, ne samo one koji su redovni korisnici njihovih usluga nego i one koji su na margini vjerničke zajednice, ili su čak izvan nje, te da im pruže sigurno duhovno utočište i pomoć, ali i da ih upozore na sve one faktore koji uzrokuju osjećaj poniženja, odbačenosti i izolacije drugih i drukčijih unutar određene društvene zajednice. Za žrtve ratnog zločina silovanja to bi mogao biti prvi korak ka njihovu povratku u širu društvenu zajednicu. Od velike koristi bi bilo kada bi vjerske zajednice imale razrađene programe koje bi pratili i(li) inicirali ove procese prevencije i prevazilaženja stigme. S obzirom na mogućnost svakodnevnog neposrednog kontakta sa žrtvama ratnog zločina silovanja i njihovim porodicama, kao i periodičnog kontakta sa širom zajednicom vjernika, vjerski službenici su u dobroj prilici da direktno utječu na svijest društvene zajednice o pogubnosti stigme, kao i na potrebu stigmatiziranih žrtava ratnog zločina silovanja da ne pokleknju pod teretom predrasuda i ljudskog nehaja i ne zapadnu u vlastitu stigmatizaciju, iz koje se je mnogo teže ponovo uključiti u društvo.

UMJESTO ZAKLJUČKA

Silovanje počinjeno u ratu, bilo da je nasumično, planirano ili sredstvo genocida, jeste ratni zločin²⁴ a ne sporedna pojava koja može ali i ne mora biti registrirana i procesuirana.

Pravilno definiranje ovog zločina prvi je korak u njegovoj osudi kao i prvo priznanje težine iskustva traume koju nosi žrtva ratnog zločina silovanja. Stalnim korištenjem punog naziva ovog zločina, umjesto njegova “sakrivanja” iza nekih skraćenica, poručujemo žrtvi da smo svjesni situacije u kojoj se ona nalazi, a potencijalnim pomagačima, prvenstveno vjerskim službenicima, u ruke dajemo moćno sredstvo za zadobijanje povjerenja same žrtve.

Uz spomenuti terapijski alat i preporuke sadržane u ovom tekstu, vjerski službenici mogu biti respektabilan faktor u pravilnom razumijevanju ratnog zločina silovanja, njegove žrtve, njene traume i socijalne stigme koja je prati.

Logistički potpomognuti svojim vjerskim zajednicama te u kontinuiranoj interakciji s vladinim i nevladinim organizacijama, oni će biti u stanju iznalaziti puteve i načine kako da se pomogne traumatiziranoj žrtvi i spriječi njeno daljnje stigmatiziranje. Jer su upravo oni, kao takvi, potencijalna savjest društva.

24 Vidjeti članove 172 i 173 Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine.

عفت مصطفىتش

Ifet Mustafic

الإسلوب الإسلامي في معاملة ضحايا جريمة الاغتصاب وغيرها من أشكال التعذيب

An Islamic Approach to Working with Victims of the War Crime of Rape and Other Forms of Torture

للاعتداء الصربي على البوسنة والهرسك ميزات
كثيرة ومن جملة هذه الميزات حملة منتظمة ومصممة
وشاملة لاغتصاب النساء البوشناقيات أجريت
كأداة من أدوات الإبادة. هذه المقالة مركزة على دور
علماء الدين - كجزء من المجتمع العام - ومدى
قدرتهم وأهليتهم للمواجهة مع هذا التحدي.

Summary: The aggression against the Republic of Bosnia and Herzegovina is significant in many ways. One of its characteristics is the campaign of systematic and targeted mass rape of Bosniak women, as a means of genocide. The focus of this paper is on religious authorities, as an integral part of the wider social community, their role, capacitation and qualification for dealing with the consequences of this crime, among which trauma is the most severe.

Foto-dokumentarna reportaža o Husein-ef. Đozi Đozo kao student, roditelj, suprug, djed, domaćin

MEHO MANJGO

magistar islamske teologije
mehomanjgo@hotmail.com

Sažetak: U fokusu ovog rada jeste Husein-ef. Đozo u njegovu privatnom, svakodnevnom životu, u pitanju je njegovo predstavljanje kao studenta, roditelja, supruža, djeda i domaćina. U radu su objavljena pisma koja je Đozo slao iz Kaira u Sarajevu, te njegove fotografije iz studentskih dana, iz kojih se vidi da Đozo nije zaboravio Bosnu i Bošnjake. Iz arhivske dokumentacije koja se čuva u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu saznajemo da je Husein Đozo do imenovanja na mjesto vjerskoprosvjetnog referenta Starješinstva IVZ 1960. godine radio kao nastavnik arapskog jezika u Gazi Husrev-begovoj medresi, bio je vjeroučitelj i zamjenik vjeroučitelja, vjerskoprosvjetni referent Ulema-medžlisa, a nakon Drugog svjetskog rata radio je u više sarajevskih preduzeća. Kao otac, roditelj, suprug i djed bio je susretljiv, ljubazan i krajnje tolerantan.

Ključne riječi: Husein-ef. Đozo, student, roditelj, suprug, djed, domaćin

UVOD

Koristeći se neobjavljenom arhivskom građom, dokumentima, fotografijama i sjećanjima njegove porodice, poznanika, saradnika, kolega i prijatelja, rad o Husein-ef. Đozi podijeljen je u tri djela. U prvom dijelu rada predložen je odnos Husein-efendije prema domovini, Bošnjacima, prijateljima i porodici za vrijeme studiranja na Univerzitetu Al-Azhar u Kairu. U drugom dijelu rada nastojali smo putem dokumenata koji se čuvaju u Arhivu Islamske zajednice, smještenom u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu, precizirati i tačno odrediti gdje je Husein-ef. Đozo radio od 1939. do 1960. godine, kada se zaposlio u Vrhovnom islamskom starješinstvu u svojstvu vjerskoprosvjernog referenta, jer se u dosadašnjim istraživanjima uglavnom usputno spominje njegov radni angažman do 1960. godine.

Treći dio rada ima za cilj pokazati Husein-ef. Đozu privatno, te predstaviti neke njegove ličnije navike, karakteristike i osobine. Stoga su u ovom dijelu rada objavljenja sjećanja njegova sina Džemaludina o Đozi kao roditelju, suprugu, djedu, prijatelju i domaćinu. Također, ovaj dio rada popraćen je fotografijama Husein-ef. Đoze u vrijeme dok je studirao u Kairu, te

njegovim fotografijama u društvu supruge Almase, djece, snaha, zetova i unučadi.

PISMA IZ KAIRA I BORAVAK NA AL-AZHARU

NIJE ZABORAVIO BOSNU I BOŠNJAKE

Nakon okončanja školovanja u Šerijatskoj sudačkoj školi, 24. juna 1933. godine, privremenog imamskog i vjeoučiteljskog rada u Timurhanovoj džamiji te pojedinim sarajevskim osnovnim školama,¹ Husein-ef. Đozo je od decembra 1934. do jula 1939. godine boravio u Egiptu, gdje je studirao na Univerzitetu Al-Azhar, smjer šerijatsko pravo. Za vrijeme boravka u Kairu, Đozo je bio u kontaktu s porodicom, prijateljima, kolegama, Islamskom zajednicom, Bosnom i Bošnjacima. Porodici je slao fotografije i razglednice, glasilima Islamske zajednice svoje tekstove, a prijateljima i poznanicima pisma i čestitke.

Kao student kairskog univerziteta, Đozo je održavao prijateljske odnose sa Džemaludin-ef. Čauševićem, koji mu je na izvjestan način pomogao u njegovu intelektualnom i spisateljskom sazrijevanju. Na relaciji Egipat – Sarajevo, Đozo i Čaušević razmjenjivali su knjige, časopise, pisma i bajramske čestitke. U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu sačuvana su tri pisma

1 Jusuf Ramić, "Bošnjaci na Al-Azharu, Husein Đozo (1912-1982)", *Glasnik Rijaseta Islamske zajednice*, LVIII/1996, br 4 - 6, str. 289.

koja je Čaušević uputio Đozi u Egipat, te jedno pismo koje je Đozo uputio redakciji *Glasnika IVZ*.²

Najstarije sačuvano pismo datirano je 19. oktobra 1935. godine, a poslao ga je Džemaludin-ef. Čaušević iz Sarajeva u Kairo Husein-ef. Đozi. Pismo je naslovljeno: *Uvaženome hazreti šejhu Đozi Huseinu, studentu Al-Azhara* الى حضرت الشيخ المحترم جو زو حسين من طلاب الزهر. U pismu Čaušević problematizira tekst o ravnopravnom položaju muslimana s drugim jugoslavenskim narodima u pogledu vjerskih i političkih prava, koji je Đozo objavio u časopisu *Savtul-islam*. Navodeći primjere neravnopravnog položaja muslimanske djece u školama i školskim udžbenicima, gdje je na djelu prisutno kršćansko misionarstvo, Čaušević poriče Đozine navode o ravnopravnom položaju muslimana s pripadnicima drugih vjerskih zajednica u Jugoslaviji. Uz srdačne selame, Čaušević je na kraju poručio Đozi: "Omer Lutfi mi nije poslao nijednu knjigu koju sam tražio, nema snage niti moći osim kod Allaha, dž.š. Ako ga vidiš, prenesi mu selame od mene, a ti preuzmi pošiljku koju ti šaljem."³

Husein Đozo je na ovo pismo odgovorio 26. oktobra 1935. godine i u samom uvodu je napisao: "Presvijetli!

Dobio sam Vaše pismo i novine. Ne znam kako i na koji način da vam se zahvalim. Ne mogu da nađem riječi kojima bih izrazio ono što osjećam prema vama." Zatim je u vezi s tekstom o statusu muslimana u Jugoslaviji kazao: "Priznajem, presvijetli, da sam se u najmanju ruku hiperbolično izrazio o stanju jugoslavenskih muslimana. Na to me je potaklo ono što sam vidio ovdje u Misru. Naime, začudio sam se kad sam saznao da u državnim školama nema uopće vjeronauke i da su im mektebi posve slabi, kao da ih nema. To i još drugo nagnalo me je da malo uveličam stanja muslimana u Jugoslaviji." Potom je Đozo obavijestio Čauševića da Lutfi Omera-efendiju često viđa, ali da "ne zna(m) kako s njime da postupi(m) glede... knjiga", koje je obećao poslati. "Meni kako izgleda, on ih dragovoljno neće poslati, a 6-7 lira nije malo. Ja sam vam na raspolaganju u toj stvari i spreman sam da vam učinim sve. On mi je rekao jedanput da vam je poslao مجلة الجمع الغوي, u što sumnjam." Na kraju pisma Đozo je upitao Čauševića za zdravlje. "Kako ste sa zdravljem? Vaše me zdravlje neobično interesuje. Da vas Svemogući poživi još dugo godina na ponos i diku nas jugoslavenskih muslimana. A sada primite mnogo selama! Vaš odani Husein."⁴

2 Zahvaljujem se kolegi mr. Hamzi Kurtanoviću na pomoći prilikom čitanja i prijevoda pisama s arapskog na bosanski jezik.

3 Arhiv na bosanskom jeziku, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, signatura dokumenta: DZC-6-867-1935.

4 Arhiv na bosanskom jeziku, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, signatura dokumenta: DZC-3-

U odgovoru na ovo pismo Čaušević je rukom, na arapskom jeziku, između ostalog zabilježio: “Primio sam od pošte osamnaesti broj časopisa *Savtul-islam* i... pismo datirano 26. oktobra 1935. godine. Zahvaljujem ti se na srdačnome pozivu i onome na što si ukazao u svome pismu u vezi s tekućim dešavanjima kod vas. Što se tiče našeg šejha Omera Lutfija, on je već poštom poslao knjige i pisma...”⁵

Đozo i Čaušević su po svemu sudeći razmjenjivali pisma i slali jedan drugome knjige, časopise i listove, sve dok je Čauševića zdravlje služilo. U posljednjem pismu koje smo pronašli tokom ovog istraživanja Čaušević piše Đozi: “Jučer, u četvrtak, prije podne, stiglo mi je tvoje pismo datirano... 1937. godine. Poslije podne je došao neko iz posluge i donio mi knjige koje si odabrao za mene. Pročitao sam dijelove iz (...)”⁶ *Džeziretul-areba* i *Tahjul-islama*. Da te Allah, dž.š., nagradi na ovom izboru. Najtoplije ti se zahvaljujem na ovoj ljubaznosti. Čestitam ti nadolazeći Kurban-bajram i činim dovu Gospodaru da ti podari dobro zdravlje te da tvoje grudi učini

prostranim. Primi od mene selame uz dovu i poštovanje. 12. 2.1937.”⁷

U Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu se, pored spomenutih pisama, čuva i jedno pismo koje je Đozo, kao student Al-Azhara, 10. februara 1938. godine poslao Aliji Nametku, tadašnjem uredniku *Glasnika IVZ*. U pismu Đozo piše: “Ovih dana se, ova-mo na istoku, ozbiljno počelo govoriti i pisati o obnovi ustanove hilafeta. Ja sam radi toga evo napisao jedan članak za *Glasnik*, pa vam ga, evo, šaljem s molbom da ga objelodanite. Mnogo Vas poštujem i selamim. Cairo, 10. II 1938. Al-Azhar. Husein Đozo.”⁸ Redakcija *Glasnika IVZ* obavijestila je Đozu, 22. februara 1938. godine, da su primili njegov članak i da ga ne mogu štampati u *Glasniku*, te su mu preporučili da isti objavi u *Novom Beharu*, što je na kraju i učinjeno.⁹

Pismo Husein-ef. Đoze upućeno iz Kaira Džemaludin-ef. Čauševiću i njegov odgovor Đozi napisan na arapskom jeziku, 26. oktobra 1935.

334-1935.

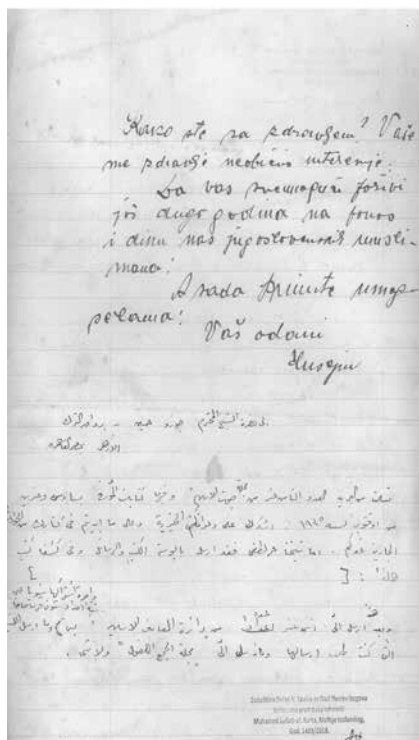
5 *Isto*.

6 Nečitko napisano.

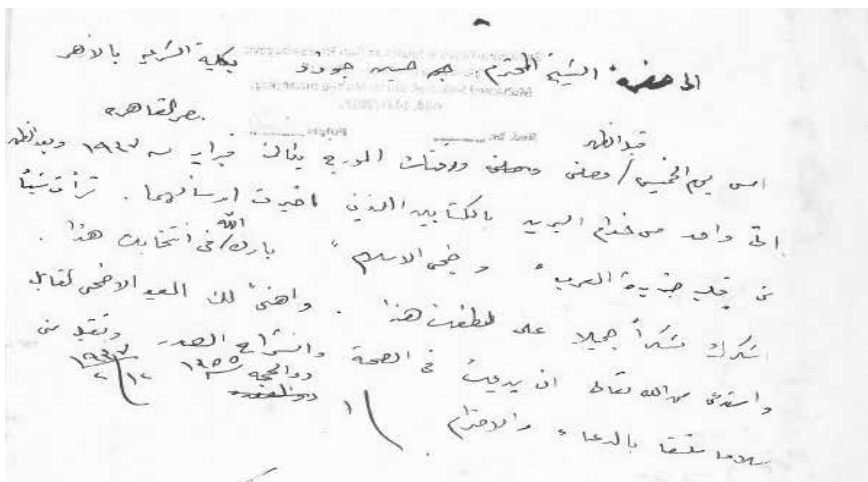
7 Arhiv na bosanskom jeziku, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu, signatura dokumenta: DZC-6-902-1937.

8 Arhiv Islamske zajednice smješten u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu (dalje AIZBiH), fond: Vrhovno islamsko starješinstvo, signatura dokumenta: G-VIS-1-145-1938.

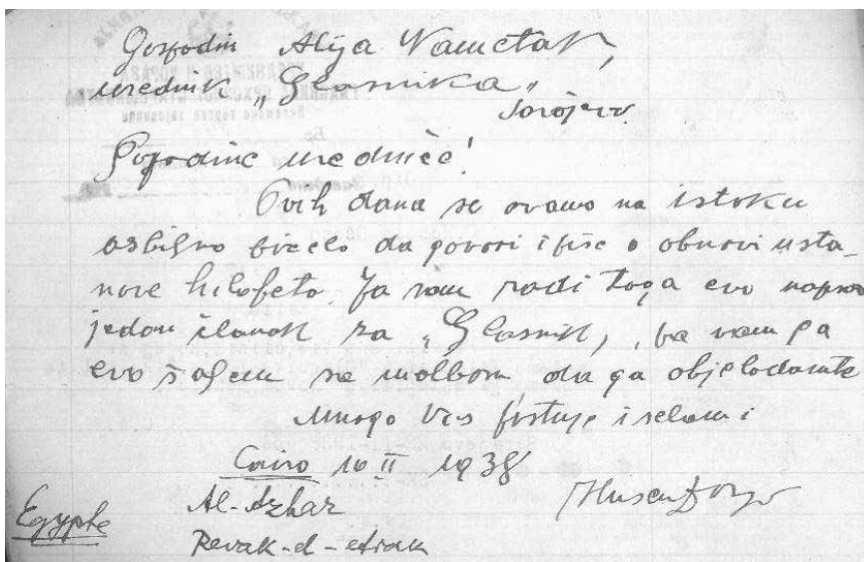
9 Vidi: Husein Đozo, “Da li je problem panislamizma i uspostave hilafeta jedini put progresu muslimana ili je to samo puka utopija?”, *Novi Behar*, XI/1937/38, br. 17-18, str. 266-268.

Pismo Džemaludin-ef. Čauševića na arapskom jeziku upućeno Husein-ef. Đozi u Kairo, 12. februara 1937.

Pismo Džemaludin-ef. Čauševića na arapskom jeziku upućeno Husein-ef. Dozi u Kairo, 12. februara 1937.

Pismo Husein-ef. Đoze upućeno iz Kaira Aliji Nametku, uredniku *Glasnika* IVZ, 10. februara 1938.

POVRATAK S AL-AZHARA I RADNI ANGAŽMAN

“Po povratku sa studija” iz Egipta u Bosnu i Hercegovinu “postavljen sam 1940. za nastavnika arapskog jezika na Okružnoj medresi u Sarajevu”, zapisao je Husein-ef. Đozo u nedatiranoj autobiografskoj bilješci koja je pohranjena u Arhivu Islamske zajednice u Bosni Hercegovini.¹⁰ Na zahtjev Đoze, a u svrhu regulisanja radnog staža, Ulema-medžlis je na temelju zvaničnih podataka izdao uvjerenje br. 2116/53 od 10. jula 1953. godine kojim se potvrđuje “da je Đozo Husein postavljen suplentom

za vjerskoorijentalne predmete na Nižoj okružnoj medresi u Sarajevu rješenjem... Ulema-medžlisa od 29. jula 1940 godine broj: 7523/40. Na ovoj dužnosti je ostao neprekidno do 2. avgusta 1943. godine, kada je iste razriješen.”¹¹

Prema Pravilniku o nošenju ahmedije i drugih znakova vjerskih službenika usvojenog od strane Ulema-medžlisa 1936. godine, Husein-ef. Đozo je kao nastavnik medrese bio dužan nositi bijelu ahmediju. Međutim, on je to iz “estetskih razloga” odbijao, a kada mu je od strane Uprave

10 AIZBiH, “Biografija Huseina Đoze”, fond: Varia, signatura dokumenta: V-37-4-1982.

11 AIZBiH, “Uvjerenje Ulema-medžlisa o kretanju u službi Huseina Đoze”, 10. juli 1953. godine, fond: Varia, signatura dokumenta: V-37-4-1982.

medrese početkom 1941. godine saopćeno da je “dužan u roku od tri dana zaviti bijelu ahmediju i stalno je nositi”, Đozo je odgovorio: “Prije svega, priznajem da sam kao službenik IVZ dužan poštivati naređenja svojih pretpostavljenih vlasti i pridržavati se postojećih uredaba, naređenja i zakona IVZ. Stojim na principu strogog i potpunog poštivanja svih propisa koji regulišu život jedne zajednice, sve dotele dok se ne izmijene, pa makar oni bili i nepotpuni, jer bez ovoga ne bi bilo reda ni discipline i vlasti bi izgubile autoritet bez kojeg ne bi mogle vršiti svoju dužnost. Protiv same ahmedije nemam ništa. Ja ju kao simbol i vanjsko obilježje vjerskih službenika, i ako ona nema nikakvog stvarnog dejstva na islamijet i javni rad čovjeka, poštujem. No iz čisto estetskih razloga sad bi mi je neugodno bilo zaviti. Ima tu još razloga zbog kojih ja ne mogu tako brzo da odlučim da zavijem ahmediju. Mislim da nije potrebno da ih sada iznosim. Na temelju gornjeg molim naslov da me oprostí za ovu godinu od nošenja ahmedije i da me i dalje zadrži u svojoj službi. U toku ove godine ja ću se pomiriti s jednim; ili ću zaviti ahmediju ili ću nakon što vam podnesem stvarne razloge, napustiti službu

u kojoj se danas nalazim.”¹² Prema kazivanju njegova sina Džemaludina, kolega i poznanika, Husein-ef. Đozo nikada nije nosio ahmediju, već je na glavi obično imao francusku kapu.

Sredinom oktobra 1941. godine Mehmed Mujezinović uputio je dopis reisul-ulemi Fehim-ef. Spahe u kojem ga je obavijestio da je “rješanjem Ministarstva nastave u Zagrebu broj 41. 753/41 od 8. IX 1941. postavljen za vjeroučitelja... Državne mješovite građanske škole u Sarajevu” zbog čega i “uz najbolju volju” više nije “u mogućnosti i dalje vršiti dužnost vjerskoprosvjernog referenta”, a istu je obnašao od 8. jula 1941. godine. Reisul-ulema Fehim-ef. Spaho uvažio je ostavku Mehmeda Mujezinovića, te je istovremeno donio odluku da od 15. oktobra 1941. godine “privremeno preuzme dužnost vjerskoprosvjernog referenta Husein Đozo, nastavnik ovdašnje okružne medrese.” U odluci je istaknuto da će Đozo “ovu dužnost voditi nuzgredno, zadržavajući i dalje svoj glavni poziv nastavnika” i da će “za ovaj vanredni uredski rad” primati mjesečni honorar od 800 kuna “koji će mu se isplaćivati od 15. listopada u naknadnim mjesečnim obrocima”.¹³ U spomenutoj autobiografskoj

12 Muhamed Hodžić, “Nije lahko nositi bijelu ahmediju”, *Preporod*, br. 22/1200, 15. novembar 2021, str. 40.

13 AIZBiH, “Imenovanje Huseina-ef. Đoze na mjesto vjerskoprosvjernog referenta u uredu reisul-uleme Fehim-ef. Spahe, 15. oktobar 1941, Fond: Reisul-ulema, Vrhovno islamsko starješinstvo, signatura dokumenta: R-VIS-7-1486-1941.

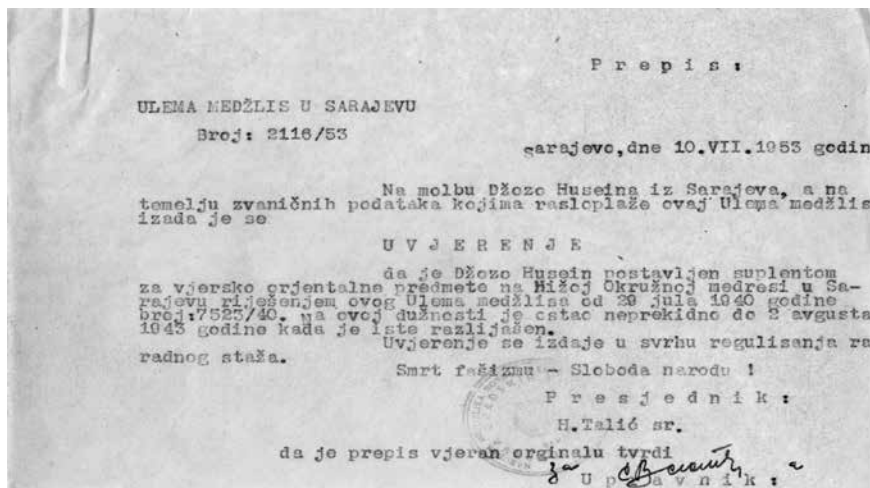
bilješki Đozo navodi da je poslove vjerskoprosvjernog referenta u uredu reisul-uleme obavljao do konca 1943. godine, kada je pozvan u vojsku, a zajedno s njim u uredu reisul-uleme jedno vrijeme radio je Ismet-ef. Šakić i Alija Nametak.¹⁴

Pored poslova koje je obavljao u uredu reisul-uleme, Đozo je, odlukom Ulema-medžlisa, br. 2007/42 od 29. juna 1942. godine, ovlašten da obavlja i dužnost zamjenika vjeroučitelja u Građanskoj školi u Sarajevu. Ovu odluku je potvrdio i Đozi uručio zastupnik reisul-uleme Salih Safvet-ef. Bašić, 2. jula 1942. godine.¹⁵ U Sarajevu je Husein Đozo boravio do "konca

1943. godine", kada je, kako navodi u autobiografiji, "pozvan u vojsku".

RADNA KNJIŽICA HUSEINA ĐOZE ANGAŽMAN U SARAJEVSKIM PREDUZEĆIMA

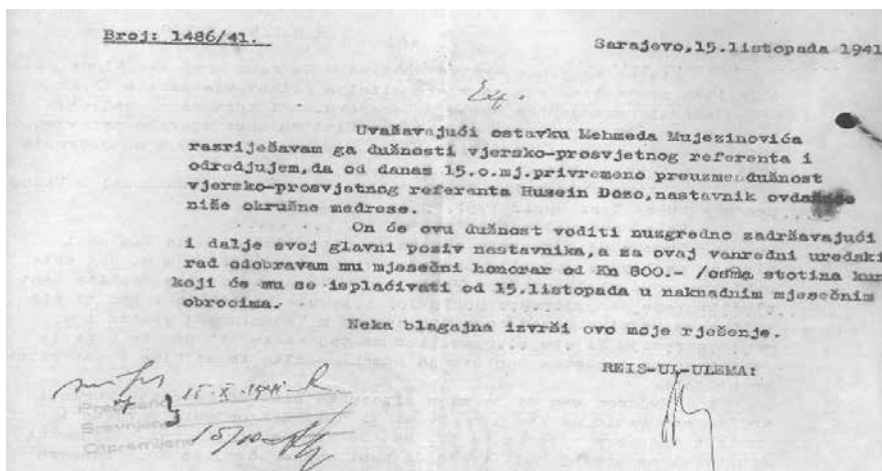
"Kaznu lišenja slobode izdržao sam i sada se nalazim na slobodi. Zaposlen sam kao evidentičar kod preduzeća Gradska tvornica kožnih preradevina u Sarajevu. Molim naslov da mi oprosti ostatak sporedne kazne gubitka političkih prava. (...) Oženjen sam i imam dvoje djece, a pošto ne mogu biti sistematiziran, jer nemam političkih prava, bit ću otpušten iz službe. Molim Naslov da uvaži ove okolnosti i povoljno riješi molbu", zapisao je

Uvjerjenje Ulema-medžlisa o radu Husein-ef. Đoze u Okružnoj medresi u Sarajevu, 10. juli 1953.

14 AIZBiH, "Naredba Salih Safvet-ef. Bašića, zastupnika reisul-uleme, da se službenicima ureda reisul-uleme unaprijed isplaćuju mjesečna primanja", 27. august 1942. godine, fond: Reisul-ulema, Vrhovno islamsko starješinstvo signatura dokumenta: R-VIS-4-826-1942.

15 AIZBiH, "Imenovanje Huseina Đoze na mjesto zamjenika vjeroučitelja Građanske škole u Sarajevu", fond: Reisul-ulema, Vrhovno islamsko starješinstvo, signatura dokumenta: R-VIS-3-624-1942.

Imenovanje Husein-ef. Đoze na mjesto vjerskoprosvjjetnog referenta u uredu reisul-uleme Fehim-ef. Spahe, 15. oktobar 1941.

Husein-ef. Đozo u molbi koju je, putem Vojnog suda Komande grada Sarajeva, uputio Prezidijumu FNRJ u Beogradu, 6. februara 1951. godine. Prema podacima iz radne knjižice, Đozo je u spomenutoj tvornici kožnih prerađevina započeo raditi 1. juna 1950. godine, gdje se zadržao do 31. novembra 1951. godine.¹⁶

Nakon prestanka rada u tvornici kožnih prerađevina, iz dostupnih dokumenata nije moguće utvrditi gdje je Husein-ef. Đozo radio do 13. marta 1953. godine, kada je primljen na mjesto fakturiste u Upravi gradskih

puteva Sarajevo "sa tarifnim stavom od 46 dinara po satu".¹⁷ U ovom preuzeću radio je jednu godinu, devet mjeseci i osamnaest dana, tj. do 31. decembra 1954. godine.¹⁸ Zatim je, od 1. januara 1955. godine do 15. marta 1960. godine, radio u preduzeću za trgovinu i uvoz metalne i tehničke robe na veliko "Metal-Import" Sarajevo. U ovom preduzeću obavljao je, prvo, dužnost višeg fakturiste, potom je raspoređen na poslove samostalnog referenta, višeg knjigovođe, a od decembra 1959. godine obavljao je poslove glavnog knjigovođe.¹⁹

16 AIZBiH, Radna knjižica Husein-ef. Đoze, fond: Varia, signatura dokumenta: V-37-4-1982.

17 AIZBiH, "Rješenje br. 787/53 od 13. marta 1953. godine kojim se Đozo prima u Upravu gradskih puteva Sarajevo", fond: Varia, signatura dokumenta: V-37-4-1982.

18 AIZBiH, Radna knjižica Husein-ef. Đoze, fond: Varia, signatura dokumenta: V-37-4-1982.

19 Rješanja o napredovanju u službi u preduzeću "Metal-Import" Sarajevo vidi: AIZBiH, fond: Varia, signatura dokumenta: V-37-4-1982.

Iz preduzeća “Metal-Import” Dozo je prešao u Vrhovno islamsko starješinstvo u Sarajevu, gdje je rješenjem, koje je potpisao reisul-ulema Sulejman-ef. Kemura, 14. marta 1960. godine postavljen za vjerskoprosvjernog referenta. Dva dana kasnije, Dozo je pismenim putem obavijestio svoje pretpostavljene da je 15. marta 1960. godine nastupio na dužnost vjerskoprosvjernog referenta.²⁰

DOZO KAO UČENIK, STUDENT, OTAC, DJED I PRIJATELJ²¹ **DOZO KAO UČENIK I STUDENT**

Moj otac, Husein Dozo, rodio se u jednom malom selu Bare, pored Goražda, 1912. godine, od oca Sulejmana i majke Hasibe. Imao je jednu sestru Hadžiru i četvericu braće: Halila, Hilmu, Salka i Nazifa, koji je bio društveno-politički aktivan. Radio je u Općini Goražde i u ovom gradu i goraždanskim selima ostao je upamćen kao vrijedan aktivista, ističući se prilikom elektrifikacije sela, izgradnji škola i seoskih puteva.

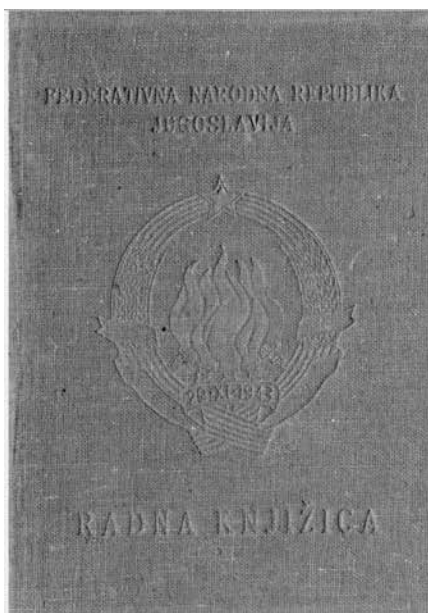
Otac je osnovnu školu završio u jednom selu pored Bara, koje je bilo udaljeno nekoliko kilometara od naše porodične kuće. Poslije osnovne

škole, upisao se u medresu Mehmed-paše Kukavice u Foči, a potom je učio u Merhemića medresi i Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu, a nakon toga je završio Šerijatsku sudačku školu. Babino rodno selo bilo je udaljeno od Sarajeva oko 3 sata putovanja. Da bi stigao do Sarajeva morao je ići šumskim puteljkom do autobusa ili u Ustipraču pa na Ćirin voz do stanice na Bistriku.

Kao dobar, vrijedan i inteligentan đak medrese i Šerijatske sudačke škole, na preporuku Vakufske direkcije u Sarajevu, babo je dobio stipendiju za studij na Al-Azharu u Kairu 1934. godine. Po okončanju studija 1939. godine, vratio se u svoje rodno selo Bare, gdje ga je na prilazu u selo dočekalo nekoliko desetina konjanika. Jedan konj bio je osedlan za moga babu Huseina Dozu i on je na konju krenuo prema selu u kojem ga je povodom njegovog povratka sa studija čekalo mnoštvo ljudi ne samo iz Bara već i iz drugih okolnih goraždanskih sela, a vjerovatno je bilo i ljudi iz Sarajeva. Njegov dolazak u Bare pretvorio se u jedno općenarodno veselje. Od toga dana pa do danas u Barama

20 AIZBiH, “Rješenje br. 864/60 od 14. marta 1960. godine, kojim se Dozo imenuje za vjerskoprosvjernog referenta Vrhovnog islamskog starješinstva”, fond: Varia, signatura dokumenta: V-37-4-1982.

21 Zahvaljujem se gosp. Džemaludinu Dozi na ljubaznosti, susretljivosti i ustupljenim informacijama, fotografijama i dokumentima iz porodične arhive. Dio njegovih sjećanja o Huseinu Dozi preuzet je iz njegova intervjua objavljenog u sedmičnu listu *Stav*, vidi: Nedim Hasić i Filip Mursel Begović, “Džemaludin Dozo, sin Huseina Doze: Moj otac nije bio fašista”, intervju je objavljen i na web-stranici lista *Stav* 28. 1. 2021. godine.

Porodično ime (prezime) Đozo
 Očevo ime Lujo
 Rodeno ime Husein
 Djevojačko porodično ime X
 Dan, mjesec i godina rođenja 3. VII. 1942
 Mjesto rođenja, kotar i narodna republika Bare, Goražde B. i H.
 Državljanstvo JNRJ
 Narodnost hrvat
 Stručnost:
 zanimanje (struka) _____
 kvalifikacija (zvanje) _____
 U Sarajevu
 datum izdavanja 28. 7. 1953 (M. P.)
 Potpis Predsjednika Savjeta: [Signature]
 Potpis vlasnika radne knjižice: [Signature]

PODACI O				ZAPOSLJENJU			
Broj matične knjige	Naziv i sjedište poduzeća (nadležna - ustanove)	Datum zaposlenja	Datum prestanka zaposlenja	Trajanje zaposlenja poduzeća			Potpis i pečat
				dan	mjesec	godina	
1	Uprava grad. putova	12. 12. 1953	31. 12. 1954	1	9	18	[Signature]
2	Sarajevu	1. 1. 1955	15. 11. 1960				
3	Vojna ispravna	15. 11. 1960					
4							
5							
6							
7							

Radna knjižica Husein-ef. Đoze

se tradicionalno održava teferič u znak sjećanja na povratak moga oca sa studija iz Egipta. Ljudi se okupljaju, godišnji odmori u Sarajevu, Stockholmu, New Yorku i drugdje se planiraju da bi se došlo i prisustvovalo ovom teferiču. To je pravi narodni teferič sa ringišpilima, pečenjem i tradicionalnim bosanskim kolom. Mnogi ljudi znaju kojim povodom je organiziran teferič, a neki i ne znaju, ali se ipak to prenosi s generacije na generaciju.

Pored ovog teferiča u Goraždu se već sedam-osam godina, u organizaciji Vlade Bosansko-podrinjskog kantona i Muftijstva goraždanskog, održava manifestacija "Dani Husein-efendije Đoze", koja se obično završava zajedničkim iftarom u Barama, rodnome mjestu moga oca.

ĐOZO KAO SUPRUG

Babo se nakon povratka iz Kaira 1939. godine oženio mojom majkom Almasom, kćerkom Ahmed-bega Brčaklije, bogatog i uglednog trgovca koji je posjedovao nekoliko stambenih zgrada u centru Sarajeva, te velike zemljišne posjede i kuće u Tarčinu. Negdje ima sačuvan zapis da je moja majka bila jedna od najljepših i najbogatijih Sarajki. Babo Husein i majka Almasa živjeli su u skladnom braku. Majka je bila vrijedna domaćica, a ocu nisu išli od ruke kućni poslovi. U njihovoj bračnoj zajednici rodila se prvo sestra Fatima 1941. godine, zatim Lejla 1945. godine, i ja (Džemaludin) 1951. godine. Sestra Fatima predavala je geografiju i historiju u sarajevskim školama, Lejla je bila ekonomista, preselila

Porodična kuća Husein-ef. Đoze u selu Bare kod Goražda

Na poledini fotografije napisano je rukom:
"Pozdrav i uspomena iz Aleksandrije od tvog
Huseina, 21. juni 1936."

"Za milu Almasu šalje Husein, u ramazan, 14.
septembar 1935(6), Banje Hilvan".

je na ahiret 2013. godine, a ja sam završio Ekonomski fakultet u Sarajevu.

Nakon babinog hapšenja 1945. godine i tokom njegova petogodišnjeg boravka u zatvoru, najteže je bilo našoj majci Almasa-hanumi. Ona je bila najveća žrtva babinog hapšenja. Ostala je sama s dvije djevojčice, a bila je nezaposlena. Nikakvih prihoda nije bilo, a sva naša imovina je nacionalizovana.

Ostali smo bez igdje ičega u jednosobnom stanu, u nekadašnjoj Zrinskoj-čikmi, a današnjoj Ćumurija-čikmi. Trebalo je živjeti tih pet godina s malom djecom. Trebalo je ići babi u posjete, spremati pakete i zaputiti se u Zenicu, a kasnije i u Stolac, gdje je babo služio zatvorsku kaznu. U Stocu su majku prilikom njena obilaska

Đozo s kolegama Bošnjacima u Kairu, na poledini piše: "Radi dugotrajnog sjećanja šalje iz Kaira Almasi njen Husein Đozo. 10. 1. 1935. Slikano 29. XII 1934. kod Nila."

Husein-ef. Đozo, supruga Almasa i kćerka Fatima, Sarajevo, 1942.

Husein-ef. Đozo sa suprugom Almasom, 4. oktobar 1940. godine, Markale, Sarajevo.

babe ljubazno primali članovi ugledne porodice Mehmedbašić.

Na svu sreću majka je imala dosta zlata i dukata jer je bila iz bogate porodice. U sačuvanoj dokumentaciji ima papir na kojem je zapisano koliko je stotina dukata mati iznijela od kuće i prodala u Zlatarskoj ulici da bi preživjela s djecom. Kasnije sam našao taj papirić na kojem je ona zapisivala šta je mijenjala i koliko je šta koštalo. Kada je babo izišao iz zatvora, zagrlio je svoju sestru i rekao joj: "Ja sam tvoj babo!" Ona mu se otrgla iz ruku i kazala da je njen babo u zatvoru. Sjećam se, otac je jedne godine išao u Egipat i rekao je majci da će se sresti s muf-tijom Huseinijem. Jedna mirna žena, koja je sve to preživjela, tada je planula. Nisam sve dobro čuo, ali je govorila o tome koliko se napatila, koliko je bila žrtva očevog zatvora i da je muf-tiju smatrala odgovornim za to. Sve je to itekako utjecalo na njeno zdravlje. Umrla je mlada, 1971. godine, u pedeset i sedmoj godini života.

Nakon smrti Almasa-hanume, Đozo se nije ženio, a na upit svojih prijatelja zašto se ne oženi, znao je kazati: "Trebao bih, ali kako da promijenim navike koje sam stekao sa svojom Almasom? Kad bih se odlučio ponovo oženiti, tražio bih takvu koja dobro

zna daktilografiju."²² Svojoj supruzi Đozo je bio zahvalan do kraja života i pred njenu dušu učio je dove, poklanjao proučene Jasine i naručivao učenje hatmi tokom ramazana. Na jednom bajramskom prijemu kod reisul-uleme Đozo je Muharem-ef. Omerdiću kazao: "Pred sami ramazan sam dogovorio sa imamom u džematu Tarčin, odakle je moja rahmetli žena, da joj prouči dvije hatme. Kad je završio, javio mi je da dođem i da joj proučimo dovu pred teraviju. Vidiš, ja sam pisao protiv učenja hatmi umrlima, posebno za pare, a nisam to trebao. Šta je očuvalo učenje Kur'ana kod nas i podsticalo slanja djece u mekteb nego želja roditelja da im nakon smrti ima neko nešto proučiti."²³

ĐOZO KAO RODITELJ I DJED

Tokom studija na Ekonomskog fakultetu živio sam zajedno s babom koji me je često ispitivao da li učim, čitam, te konstantno podsjećao na značaj učenja i sticanja znanja. U tim razgovorima o fakultetu nije išao u detalje, nije pitao koje predmete polazem, koja sam godina, ali me je stalno podsjećao na obavezu učenja i studiranja. Nisam bio nemaran, učio sam i po okončanju studija došao sam babi i kazao: "Babo, ja sam diplomirao!" On

22 Muharem Omerdić, "Profesor Husein-efendija Đozo 1912-1982", *Preporod*, br. 20/1150, 15. oktobar 2019, str. 48-49.

23 *Isto*

se nasmijao i upitao: “Pa kako tako najednom, e svaka ti čast!”

Babo je prema nama bio autoritativan, a istovremeno i tolerantan. Dopuštao je da slobodno razmišljamo i iznosimo svoje stavove, da slobodno biramo školu i fakultete koje želimo upisati. Bio je tolerantan u našoj slobodi pri odabiru prijatelja i naših bračnih partnera. Naše društvo bilo je višenacionalno i prije i poslije rata, tako da se i kroz to vidi kako smo odgajani. Cjelokupan naš život babo je brižno pratio i ponekad usmjeravao. Odgajao nas je u duhu tolerancije i u duhu onoga što jesu ljepote i specifičnosti bosanskog islama. Uspio je da kod nas usadi osjećaj poštovanja prema porijeklu, vjeri, porodici, te široj društvenoj zajednici.

Otac je uvijek puno pisao i čitao, a u slobodno vrijeme volio je šetati u prirodi. Živio je zdrav život i volio je odlazak na planinu. Znao je iz centra grada otići pješice na Trebević i vratiti se. Ljeti smo, dok je majka bila živa, svi zajedno boravili u Tarčinu i odatle odlazili pješice u Mehinu Luku, u podnožju Bjelašnice, gdje smo uz planinski potok uživali u pripremanju ručka na ognjištu. Mnogo je volio biti u društvu svojih unučadi s kojima je također uživao u ljepotama bosanskih planina.

Period pedesetih godina prošlog stoljeća je period našeg skromnog materijalnog stanja. Živjeli smo u

skromnom jednosobnom stanu. Otac je radio kao činovnik, majka je obavljala kućanske poslove, a nas troje djece smo se školovali. Nakon prelaska u Islamsku zajednicu 1960. godine babo je dobio nešto bolju plaću, ali je uglavnom bio van kuće jer je mnogo radio. Odlazio bi rano ujutro i vraćao se kući uvečer oko sedam. Zbog obaveza koje je preuzeo i aktivnosti kojima je rukovodio, mogu kazati da je babo imao naporan i iscrpljujući život. Kancelarija, medresa i fakultet bila su mjesta na kojima je boravio. Vikendom ujutro znao je otići u “Parkušu”, gdje je imao jedan sto u izlogu koji je gledao na ulicu. Sa sobom je nosio notes, *Oslobođenje* i *Politiku*. U “Parkuši” je uz kahvu čitao novine i pisao. Stalno je pisao, bez obzira gdje se nalazio.

U vrlo složenim društvenopolitičkim okolnostima socijalističke Jugoslavije, babo je uspio sebi obezbijediti mogućnost nesmetanog rada. Često je falio socijalistički sistem iz razloga da sebi stvori prostor za rad. S obzirom na to da je Bosna i Hercegovina i Jugoslavija bila višenacionalna, babo nikada nikog nije uvrijedio na bilo kakav način zbog čega je uspio realizirati brojne društvenokorisne projekte. Mnogi su mu zamjerali da je podilazio socijalističkom uređenju, ali je on znao proturiti i tezu da muslimani nisu nikad bolje živjeli nego pod socijalizmom kako bi zaštitio Islamsku zajednicu i ojačao svoju poziciju. Mnogi

Hair-česma koju je Husein-ef. Đozo, zajedno s bratom Nazifom i sestrom Hadžirom, sagradio pred dušu svojih roditelja u selu Bare kod Goražda 1978. godine

su mu to zamjerali, ali je on to svjesno radio. Imao je veću slobodu nego što bi je imao danas. Recimo, niko mu nije osporio pravo da bude glavni urednik *Preporoda*. Bio je predsjednik Udruženja ilmijje i svaki je vikend bio na terenu, okupljao imame i držao im predavanja. Organizirao im je ekskurzije u inostranstvo, u Istanbul, Španiju, Rusiju... Sve to ne bi bilo moguće da nije imao povjerenje vlasti. Naravno, bilo je tu pritisaka, prozivanja, saslušanja i smjenjivanja s pozicije urednika *Preporoda*, ali je babo nastavljao raditi i boriti se.

Babo je bio aktivan ne samo u Bosni i Hercegovini već i u drugim dijelovima svijeta, posebno u arapskim zemljama, gdje je često pozivan

na konferencije i seminare. Njegov rad na međunarodnom planu i njegovo učešće na kongresima su itekako bili značajni za muslimane i Bosnu i Hercegovinu. Mnoge kompanije iz Bosne i Hercegovine su na osnovu babine preporuke prolazile na tenderima i dobijale poslove u arapskim zemljama. Osim toga, babo je s pozicije vjerskoprosvjernog referenta mnogim našim studentima pomogao da upišu i studiraju na Al-Azharu. Bio je član egipatske Akademije nauka i redovno je išao tamo. Jedne prilike mi je pričao da mu je rektor Al-Azhara ponudio da završi i doktorski studij. Međutim, babo nije bio time opterećen i nije prihvatio tu ponudu.

Husein-ef. Dozo i njegove kćerke, zetovi i unučad na izletištu Mehina Luka, 1978. godine

Iako su navedene aktivnosti na domaćem i međunarodnom planu udaljavale babu od kuće, on je ipak iznalazio vrijeme za druženje s porodicom. Nije zaboravljao svoju djecu, zetove, snahe i mnogo je volio biti u društvu svojih unučadi što između ostalog potvrđuju i sačuvane porodične fotografije. Babo nije zaboravio ni svoje roditelje, Sulejmana i Hasibu hanumu. Pred njihovu dušu je prije četrdesetak godina zajedno s amidžom i tetkom u selu Bare kod Goražda sagradio hair-česmu, koja i danas služi svojoj svrsi.

DOZINI KUĆNI PRIJATELJI

Sjećam se, babo me je često vodio kod Kasim-ef. Dobrače. Njih dvojica po čitav dan sjede i pričaju, a meni dosadno. Bio je veoma dobar s Alijom Nametkom, zatim s Kasimom Bukvićem, dedom Amera Bukvića, bivšeg direktora BBI banke. To su bili babini kućni prijatelji. Reisul-ulema Sulejman-ef. Kemura imao je običaj posjetiti nas svaki Bajram. Otac Harisa Silajdžića često nam je dolazio, sjećam se da mi je davao bajramluk. Porodica Silajdžić mi je u lijepom sjećanju, Haris i njegove sestre, to su naši prijatelji.

Fotografija na kojoj Husein-ef. Đozo, Muharem Hasanbegović i drugi "uče talkin" hفز. Sinanudin-ef. Sokoloviću. Odžak kod Pljevlja (Crna Gora), 3. juli 1971.²⁴

Babin dobar prijatelj bio je jedan štampar Kalajdžić. Babo me često vodio u njegovu štampariju, blizu hotela "Nacional".

Babini prijatelji bili su i Mustafa Mehić, sekretar Prirodno-matematičkog fakulteta u Sarajevu, zatim profesor Muhamed Huković, šerijatski sudija Bekir-ef. Jahić, hفز. Kamil-ef. Silajdžić, Mustafa Sahačić. Babo je davao prostor mnogima da pišu u

Preporodu, između ostalih, i Aliji Izetbegoviću. Aliji je to bila mogućnost da, preko *Preporoda*, iznese neke svoje stavove. Stanovali smo u Titovoj ulici, sjećam se da je Alija često dolazio i tražio babu. Volio je šetati, pa tako dođe do nas i pita ima li babe.

Naročito dobre odnose babo je imao s hفز. Sinanudin-ef. Sokolovićem, s kojim je zajedno putovao, obilazio naše džemate, prisustvovao otvaranju džamija, učenju mevluda

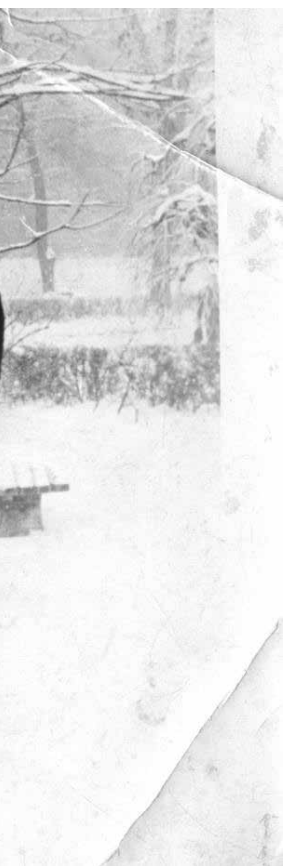
²⁴ Najiskrenije se zahvaljujemo se gosp. Mudžahidu Hasanbegoviću, sinu Muharema Hasanbegovića, na ustupljenim fotografijama.

itd. Njihovu prijateljstvu svjedočio je i Muharem-ef. Omerdić, koji je 1973. godine zajedno sa Đozom, hfz. Sokolovićem, reisul-ulemom Kemurom i drugim članovima delegacije iz Bosne i Hercegovine bio na putovanju u Sovjetski Savez. “U toku boravka u Moskvi hafizu Sokoloviću se povisio tlak pa smo bili zabrinuti. On i Đozo su bili veliki ahababi i često su zajedno putovali. Zabrinut, profesor Đozo je

neprekidno hodao hodnikom ispred Sokolovićeve sobe. Dok smo putovali vozom u oba pravca, u naša kušet-kola često je svraćao Sokolović, i kad je bilo običnih priča, vjerskih rasprava, ali i šala i Sinanudinovih dosjetki na koje bi se Husein-efendija naglas smijao. Kada Sokolovića ne bi duže bilo, Husein-efendija bi pitao šta ga je zabavilo.”²⁵

25 Muharem Omerdić, “Profesor Husein efendija Đozo 1912-1982”, *Preporod*, br. 20/1150, 15. oktobar

S lijeve strane stoji reisul-ulema Sulejman-ef. Kemura, prota Milan Smiljanić, hfz. Husein-ef. Mujić, hfz. Sinanudin-ef. Sokolović, Abdurahman Hukić i Husein-ef. Đozo*

Babo je imao kontakte i dobre odnose i sa predstavnicima drugih vjerskih zajednica u tadašnjoj Jugoslaviji. U Sarajevu je održavao prijateljske odnose sa fra Markom Oršolićem, bosanskim franjevcem, teologom, publicistom i politologom. Često je zvao na telefon i pitao: "Gdje ti je babo". Naravno, babo je imao i drugih prijatelja iz Katoličke i Pravoslavne crkve. Održavao je te veze i ljudi su ga voljeli. Sjećam se da je bio jako dobar prijatelj s uglednim protom Milanom Smiljanićem koji je babi slao pisma i često dolazio u Sarajevu. U jednom sačuvanom pismu prota Smiljanić piše babi:

Ravni, 14. juni 1974. g.

Uvaženi i dragi naš prijatelju Đozo,

Uredno primam list Preporod i časopis Glasnik i redovno ih pratim. Sa velikim zadovoljstvom evo hoću da ti javim, da čitam vrlo rado tvoje članke i dopise i evo pobuđen sam da ti rečem da sam pored ostalih vrlo rado pročitao u poslednjem broju Glasnika (5-6) tvoj dopis: "Pitanja čitalaca i naši odgovori". Taj sam dopis pročitao sa crvenim plajvazom u ruci, jer sam u njemu pronašao dosta tvojih misli i pogleda na pojedina postavljena pitanja, koji se pogledi u potpunosti slažu s mojim pogledima! Rekoh ti da sam ih čitao crvenim plajvazom u ruci jer hoću pojedine pasuse da doslovno pokažem pojedinim našim sveštenicima i parohijanima kao vrlo poučne i učiteljne. Ja ti na pisanju svesrdno čestitam! Kako ide na otvaranju fakulteta? Hoće li skoro biti gotov?

Želim ti od Gospoda Boga dug život, dobro zdravlje, uvek prijatno raspoloženje i najbolji uspeh u svima tvojim poduhvatima!

Svesrdno pozdravljam tebe, tvoje na domu i sve tvoje saradnike, tvoj iskreni prota Milan D. Smiljanić.²⁶

* Fotografija iz porodične arhive Džemaludina Čauševića

2019, str. 48-49.

26 Pismo se čuva u porodičnoj arhivi gosp. Džemaludina Đoze.

LITERATURA

Neobjavljeni izvori

- Arhiv Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
Fond Ulema-medžlis
Fond Reisul-ulema, Vrhovno islamsko starješinstvo
Fond Varia
- Zbirka dokumenata na bosanskom jeziku, Gazi Husrev-begova biblioteka u Sarajevu
- Fototeka Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu
- Porodična arhiva Husein-ef. Đoze (dokumenti i fotografije)
- Porodična fotoarhiva Muharema Hasanbegovića
- Foto-arhiva Šefika Kurdića
- Intervjui i razgovori s članovima porodice, kolegama i prijateljima Husein-ef. Đoze

Monografske publikacije

- Karić, Enes, *Husein Đozo*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2010.
- Zbornik radova sa naučnog simpozija “Život i djelo Husein-ef. Đoze”, Sarajevo, Fakultet islamskih nauka, 1998.
- Zbornik radova Fakulteta Islamskih nauka u Sarajevu, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2006.

Periodične publikacije

- *Glasnik* Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini
- *Novi Behar*
- *Preporod*, islamske informativne novine
- *Stav*, sedmični list za politiku, društvo i kulturu

ميهو مانيجو

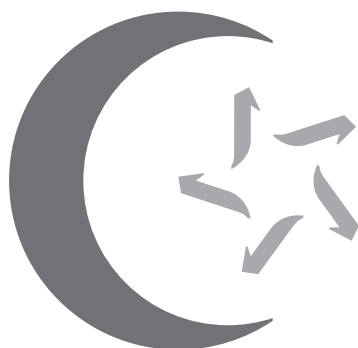
Meho Manjgo

عرض وثائقي مصور عن حسين أفندي جوزو: جوزو كطالب ووالد وزوج وجد رب البيت

Photo-Documentary Report on Husein-ef. Djozo: Djozo as a Student, Parent, Husband, Grandfather, Householder

هذه المقالة متركزة على حسين أفندي جوزو بصورته الشخصية والخاصة، أي على تقديمه كطالب ووالد وزوج وجد ورب البيت. وما جاء في المقالة الرسائل التي كان يرسلها جوزو من القاهرة إلى سرايفو وصوره الفوتوجرافية من أيام الدراسة والتي تشهد بأنه لم ينس البوسنة والبشانقة. وما نرى في الوثائق الأرشيفية المحفوظة في مكتبة الغازي خسرو بك بسرايفو أن جوزو، قبل تعيينه عام ١٩٦٠م على منصب رئيس إدارة الأعمال الدينية والمعارف في المشيخة الإسلامية، عمل كمدرس للغة العربية في مدرسة الغازي خسرو بك الإسلامية كمعلم ومساعد معلم للتعليم الديني وكرئيس لإدارة الأعمال الدينية والمعارف في مجلس العلماء، كما أنه عمل في ما بعد الحرب العالمية الثانية كموظف في عدد من الشركات السراييفية. وقد كان جوزو والدا وزوجا وجدا طيبا ورؤوفا ومتسامحا إلى أقصى الحدود.

Summary: The focus of this paper is Husein-ef. Djozo in private, i.e. presenting him as a student, parent, husband, grandfather and householder. The paper published the letters that Djozo sent from Cairo to Sarajevo, as well as his photos from his student days, which show that Djozo did not forget Bosnia and the Bosniaks. From the archival documentation kept in Gazi Husrev-bay's library in Sarajevo, we learn that Djozo, until he was appointed to the position of religious and educational officer of the Executive Body of the IRC in 1960, worked as an Arabic language teacher in a madrasah, then as a religious teacher and deputy religious teacher, and the religious and educational officer of the 'Ulamā - Majlis, and after the Second World War he worked in several Sarajevo companies. As a father, parent, husband and grandfather, he was accommodating, kind and extremely tolerant.

Službeni dio

Obrazac 1.

IZJAVA O PRIHVATANJU ČLANSTAVA I PLAĆANJU ČLANARINE																
1. LIČNI PODACI																
IME (ime roditelja) PREZIME																
DJEVOJAČKO PREZIME																
DATUM I MJESTO ROĐENJA																
POL	MUŠKI ŽENSKI															
ADRESA (ulica, broj i mjesto)																
TELEFON																
Izjava člana: Pod materijalnom i moralnom odgovornošću izjavljujem da: - prihvatom članstvo u Islamskoj zajednici i plaćanje članarine i to: (zaokružiti jednu opciju) prema mjestu prebivališta, prema mjestu boravišta, prema mjestu porijekla, prema mjestu povratka.																
Saglasnost: Saglasan/a sam da nadležni medžlis Islamske zajednice Bosne i Hercegovine moje lične podatke, kao i dostavljenu dokumentaciju u odnosu na članstvo u Islamskoj zajednici, može obrađivati dok za to postoje objektivni razlozi.																
<table><tr><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></table> Jedinstveni matični broj: Svojeručni potpis Datum: Ovim potpisom potvrđujem da su svi podaci u ovoj izjavi tačni.																

Napomena: u slučaju promjene ličnih podataka u odnosu na neke od članova
domaćinstva kao i zahtijeva za promjenu mjesta plaćanja članarine, potrebno
je dostaviti novu izjavu.

Podaci o članovima domaćinstva

Prezime (očevo ime) i ime	Srodstvo s nosiocem/ domaćinom	Zanimanje	Zaposlen Da/Ne	Datum rođenja

Broj: 03-2-06/23
Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g
03. maj 2023. godine

Na temelju člana 22. i člana 59. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajedni-
ce, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na konstituirajućoj sjednici
održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444.h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine,
donio je:

ODLUKU
o imenovanju članova Komisije za finansijske i administrativne poslove

Član 1.

Za članove Komisije za finansijske i administrativne poslove Sabora Islam-
ske zajednice u Bosni i Hercegovini imenuju se sljedeći članovi:

1. Suad Huskić
2. Dženan Kulović
3. Dževdet Šošić
4. Nejra Ramljak
5. Ifet Suljić

6. Mustafa Bećirević
7. Bajazit Jašarević
8. Tarik Zaimović – iz reda stručnjaka koji nisu sabornici.

Član 2.

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i biće objavljena u Glasniku Islamske zajednice.

Predsjednik Sabora
Edhem Bičakčić

Broj: 03-2-05/23
Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g
03. maj 2023. godine

Na temelju člana 22. i člana 59. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na konstituirajućoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444.h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, donio je:

O D L U K U

o imenovanju članova Ustavno-pravne komisije

Član 1.

Za članove Ustavno-pravne komisije Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini imenuju se sljedeći članovi:

1. Safet Softić,
2. Mirsad Mujić
3. Džemail Ćibo
4. Edin Atlagić
5. Fadil Islamović
6. Rešad Plojović
7. Emir Oković
8. Emir Kovačević – iz reda stručnjaka koji nisu sabornici;
9. Fahira Fejzić-Čengić – iz reda stručnjaka koji nisu sabornici.

Član 2.

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i biće objavljena u *Glasniku* Islamske zajednice.

Predsjednik Sabora
Edhem Bičakčić

Broj: 03-2-04/23

Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g

03. maj 2023. godine

Na osnovu člana 70. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i člana 59. i 64.. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na konstituirajućoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444.h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, donio je:

O D L U K U

o izboru dva potpredsjednika Sabora

I

Za potpredsjednike Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini izabrani su:

1. Mirza Šabić;
2. Mustafa Gobeljić.

II

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i biće objavljena u *Glasniku* Islamske zajednice.

Predsjedavajući Sabora
Safet Softić

Broj: 03-2-03/23

Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g

03. maj 2023. godine

Na osnovu člana 70. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i člana 59. i 64.. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na konstituirajućoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444.h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, donio je:

O D L U K U

o izboru predsjednika Sabora

I

Za predsjednika Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini izabran je Edhem Bičakčić.

II

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i biće objavljena u Glasniku Islamske zajednice.

Predsjedavajući Sabora
Safet Softić

Broj: 03-2-07/23
Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g
03. maj 2023. godine

Na osnovu člana 70. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i člana 59. i 64.. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na konstituirajućoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444.h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, donio je:

O D L U K U **o izboru sekretara Sabora**

I

Za sekretara Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini izabran je Faruk Hašimović.

II

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i biće objavljena u *Glasniku* Islamske zajednice.

Predsjednik Sabora
Edhem Bičakčić

Broj: 03-2-10/23
Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g
03. maj 2023. godine

Na temelju člana 68. a u vezi sa članom 52. i članom 61. Ustava Islamske zajednice u BiH – prečišćeni tekst, Sabor Islamske zajednice u BiH na svojoj prvoj redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444. h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, na prijedlog reisu-l-uleme, donio je:

ODLUKU o potvrđivanju imenovanja muftije

I

Sabor Islamske zajednice potvrđuje Odluku reisu-l-uleme br. 01-03-2-1237/23 od 22. ša'bana 1444. h.g., odnosno 14. marta 2023. godine, o imenovanju Sabahudina-ef- Ćemana na dužnost muftije sa sjedištem u Sjedinjenim Američkim Državama, za područje muftiluka na kojem djeluje krovna organizacija Islamska zajednica Bošnjaka u Sjevernoj Americi, na mandatni period od pet godina – drugi mandat.

II

Ova odluka stupa na snagu danom donošenja i ista će biti objavljena u *Glasniku* Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Predsjednik Sabora
Edhem Bičakčić

Na temelju odredbi člana 26. i člana 68. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na prijedlog Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, na prvoj redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444. h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, donosi:

Pravilnik o članstvu i članarini u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini

Član 1.

Ovim Pravilnikom na jedinstven način uređuje se članstvo u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini (U daljem tekstu: Islamska zajednica), pojam člana, članarine, prava i obaveze koja proizlaze iz članstva, članske kartice, vođenje matičnih evidencija, način učlanjenja u Islamsku zajednicu, centralizacija članarine, prestanak članstva i druga pitanja vezano za članstvo u Islamskoj zajednici Bosne i Hercegovine.

Član 2.

Član Islamske zajednice je njezin pripadnik koji prihvati članstvo u Islamskoj zajednici i izvršava propisane obaveze na temelju čega se evidentira u matičnu evidenciju članova kod medžlisa.

Član 3.

- (1) Članom Islamske zajednice se postaje davanjem izjave o prihvatanju članstva i plaćanjem članarine kod nadležnog medžlisa prema mjestu prebivališta shodno aktima medžlisa, datoj na Obrascu 1., koji čini sastavni dio ovog Pravilnika.
- (2) Ispunjavanjem uvjeta iz stava (1) ovog člana postaje se članom Islamske zajednice i stiču se prava i prihvataju obaveze utvrđene propisima Islamske zajednice.

Član 4.

- (1) Izuzetno od odredbe člana 3. ovog Pravilnika, član Islamske zajednice može u pisanoj izjavi o prihvatanju članstva i plaćanju članarine odrediti da plaća članarinu prema mjestu boravišta, prema mjestu porijekla ili u mjestima povratka, a izjavu dostavlja medžlisu u kojem ima prebivalište.
- (2) Član Islamske zajednice može biti član i plaćati članarinu i u više medžlisa.

Član 5.

- (1) Članarina u Islamskoj zajednici je novčani iznos koji se plaća kod nadležnog medžlisa.
- (2) Iz članarine proizlaze prava i obaveze regulisane ovim pravilnikom, pravilnikom nadležnog medžlisa i pravilnicima drugih organa Islamske zajednice.

Član 6.

- (1) Iznos članarine svojom odlukom utvrđuje izvršni odbor medžlisa prije početka svake kalendarske godine.
- (2) Na utvrđeni iznos članarine saglasnost daje nadležno muftijstvo.
- (3) Ukoliko nadležni organ, u roku iz stava (1) ovog člana ne utvrdi iznos članarine, do donošenja odluke, primjenjuje se iznos članarine za prethodnu godinu.

Član 7.

- (1) Članarina Islamske zajednice je jedinstvena i centralizovana na području svakog medžlisa Islamske zajednice.
- (2) Jedinstvena članarina podrazumijeva u pravilu isti iznos članarine.
- (3) Centralizovana članarina podrazumijeva da se sva sredstva od članarine uplaćuju u medžlis.
- (4) Sredstva prikupljena od uplata članarine predstavljaju prihod medžlisa i troše se u skladu sa usvojenim budžetom medžlisa.

Član 8.

- (1) Članarina Islamske zajednice određuje se po domaćinstvu.
- (2) Domaćinstvo u skladu sa ovim pravilnikom podrazumijeva supružnike i djecu do navršenih 26 godina života osim u slučaju stupanja u brak ili zasnivanja radnog odnosa djeteta prije navršenih 26 godina života.
- (3) Medžlisi mogu svojim aktima propisati i druge kriterije za način obavezivanja članarinom domaćinstva, prema broju članova, broju punoljetnih članova i sl.

Član 9.

- (1) Članarina se određuje na mjesečnom nivou.
- (2) Članarina se može plaćati mjesečno, kvartalno, polugodišnje i godišnje.

Član 10.

- (1) Plaćanjem članarine članovi Islamske zajednice omogućavaju izvršavanje obreda i drugih aktivnosti u džamijama, kako slijedi:
 - a. dnevni namazi,
 - b. džuma namaz,
 - c. bajram namazi,
 - d. teravih namaz,
 - e. mektebska nastava za djecu,
 - f. ostali vidovi vjerske edukacije,
 - g. svečanosti u džamijama,
 - h. te drugi vjerski programi u džematu.
- (2) Članovi i pripadnici Islamske zajednice na području cijele Islamske zajednice ostvaruju prava i koriste usluge iz prethodnog stava.

Član 11.

Pored prava iz člana 10. ovog pravilnika, u medžlisu u kojem je upisan u matičnu evidenciju, član ostvaruje i sljedeća prava i usluge:

- a. da učestvuje u izborima u Islamskoj zajednici, da bira i bude biran, u skladu s propisima Islamske zajednice;
- b. da učestvuje u radu organa Islamske zajednice, kroz džematsku skupštinu i druge organe u koje bude izabran;
- c. da može aktivno učestvovati u džematskim aktivnostima, koje organiziraju organi i službenici Islamske zajednice.
- d. da se može obraćati organima Islamske zajednice radi zaštite svojih vjerskih prava;

- e. da mu se klanja džezaza namaz i obavi učenje na kaburu od strane jednog imama.

Član 12.

- (1) Svaki član u medžlisu prema mjestu prebivališta, odnosno u medžlisu u kojem je upisan u matičnu evidenciju shodno članu 4. ovog pravilnika, ima pravo na ukop, ukopno mjesto u mezarjima u vlasništvu Islamske zajednice, te druge vjerske i tehničke usluge koje će mu se obaviti u skladu sa aktima medžlisa.
- (2) Član Islamske zajednice može ostvariti prava iz stava (1) ovog člana i kod drugog medžlisa, uz obavezu izvršenja dodatnih obaveza u tom medžlisu.
- (3) Ukoliko lice koje nije član Islamske zajednice zahtijeva neko od prava iz ovog člana, obavezan je učlaniti se i izvršiti druge obaveze koje propisuje medžlis.
- (4) Medžlisi su obavezni donijeti odluku kojom se reguliše ostvarenje prava propisanih ovim članom, a na koju saglasnost daje nadležno muftijstvo.

Član 13.

Obaveze člana:

- (1) da se pridržava islamskih normi, štiti islamske vrijednosti i čuva islamske običaje;
- (2) da poznaje i primjenjuje propise Islamske zajednice;
- (3) da plaća članarinu i daje redovne doprinose i druge priloge za potrebe Islamske zajednice;
- (4) da čuva ugled i jedinstvo Islamske zajednice.

Član 14.

- (1) Obaveza medžlisa je vođenje matične evidencije članova u jedinstvenoj i centralnoj bazi podataka.
- (2) Matična evidencija se vodi dvostruko, u elektronskoj formi i u pisanoj formi na odgovarajućim obrascima.
- (3) U matičnu evidenciju članova upisuju se svi članovi domaćinstva.
- (4) Pored evidencije članova, medžlisi su dužni voditi i evidenciju obveznika članarine prema normativnim aktima kojima se reguliše početak obaveze plaćanja članarine.
- (5) Sadržaj i izgled matične evidencije utvrdit će Rijaset Islamske zajednice.

Član 15.

Medžlisi su obavezni izdati člansku kartu koja će sadržavati znak Islamske zajednice, te na odgovarajući način podatke o nosiocu neophodne za njegovu

identifikaciju kao člana, te eventualno druge podatke prema potrebi izdavaoca.

Član 16.

- (1) Član Islamske zajednice koji je u stanju socijalne potrebe može biti oslobođen plaćanja članarine po odluci medžlisa.
- (2) Član iz stava (1) ovog člana ostvaruje ista prava u medžlisu kao i drugi redovni članovi.

Član 17.

- (1) U slučaju promjene prebivališta člana Islamske zajednice, član je dužan u drugom medžlisu priložiti dokaz o plaćenju članarini iz medžlisa u kojem je imao ranije prebivalište.
- (2) Medžlis kojem se priloži potvrda u skladu sa prethodnim stavom ovog člana, dužan je bez ikakve naknade evidentirati člana u svoju matičnu evidenciju članstva i od datuma prelaska u medžlis zadužiti člana članarinom shodno svojim aktima koji regulišu ovo pitanje.

Član 18.

Članstvo u Islamskoj zajednici prestaje voljom člana ili neizvršenjem obaveza propisanih ovim pravilnikom i drugim aktima Islamske zajednice.

Član 19.

Medžlisi su dužni u roku od 6 mjeseci od dana donošenja ovog pravilnika uskladiti svoje akte sa odredbama ovog pravilnika.

Član 20.

Danom početka primjene ovog Pravilnika stavljaju se van snage svi akti koji su regulisali pitanje članarine na nivou Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini a koji su donijeli najviši organi Islamske zajednice (Sabor i Rijaset).

Član 21.

Ovaj Pravilnik stupa na snagu danom donošenja, a primjenjivat će se od 01.01.2024. godine.

Predsjednik Sabora
Edhem Bičakčić

Broj: 03-2-12/23

Broj: 03-2-09/23

Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g

03. maj 2023. godine

U skladu sa odredbama člana 59. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini te odredbama člana 68. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na prvoj redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444. h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, usvojio je sljedeći:

Z A K L J U Č A K

Usvaja se Finansijski izvještaj organa IZ u BiH za 2022. godinu.

Predsjednik Sabora
Edhem Bičakčić

Broj: 03-2-11/23

Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g

03. maj 2023. godine

U skladu sa odredbama člana 83. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na prvoj redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444. h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, usvojio je sljedeći:

Z A K L J U Č A K

Sabor Islamske zajednice usvaja inicijativu Rijaseta Islamske zajednice za promjenu člana 53. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst u dijelu koji se odnosi na broj mandata muftija i tačke (z) člana 57. Ustava koji se odnosi na osnivanje ustanova.

Inicijativa za promjenu Ustava upućuje se Ustavno-pravnoj komisiji Sabora na dalje postupanje u skladu sa Ustavom Islamske zajednice i Poslovnikom o radu Sabora.

Predsjednik Sabora
Edhem Bičakčić

Broj: 03-2-08/23

Sarajevo, 13. ševval 1444. h.g

03. maj 2023. godine

U skladu sa odredbama člana 59. Poslovnika o radu Sabora Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini te odredbama člana 68. Ustava Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini – prečišćeni tekst, Sabor Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na prvoj redovnoj sjednici održanoj u Sarajevu dana 09. ševvala 1444. h.g., odnosno 29. aprila 2023. godine, usvojio je sljedeći:

Z A K L J U Č A K

Usvaja se Izvještaj o radu organa Islamske zajednice u BiH za 2022. godinu:

Reisu-l-ulema;

Vijeće muftija;

Rijasat Islamske zajednice u BiH.

Predsjednik Sabora

Edhem Bičakčić

Aktivnosti Vijeća muftija

Broj: 04-1-84-2/23

Datum: 7. zul-ka'de 1444. h. g.

26. maj 2023. godine

Na osnovu članova 10., 28. i 33. Poslovnika o radu Vijeća muftija, članovi Vijeća su na dvadeset i drugoj telefonskoj sjednici, održanoj 7. zul-ka'da 1444. h.g., odnosno 26. maja 2023. godine, razmatrajući prijedlog Vakufske direkcije, donijeli sljedeći

ZAKLJUČAK

Daje se saglasnost Medžlisu IZ Doboj da može u korist firme BIZ INVEST d.o.o. Sarajevo uspostaviti pravo građenja na vakufskim nekretninama i to:

- k.č. broj 875/1, u naravi njiva 6. klase, površine 4303 m2, upisana u ZK uložak broj 150 KO Miljkovac, Vakuf džamije džemata Miljkovac;

- k.č. broj 463/2, u naravi njiva 6. klase, površine 1877 m2, upisane u ZK uložak broj 831 KO Potočani, Vakuf džamije džemata Miljkovac;

- k.č. broj 303/1, u naravi njiva 7. klase i njiva 2. klase, površine 4546 m2, upisane u LN broj 187/3, KO Potočani, Vakuf džamije džemata Ševarlije Potočani;

- k.č. broj 1656, u naravi njiva 5. klase i njiva 7. klase, površine 4777 m2, upisana u ZK uložak broj 204, KO Ševarlije, Vakuf džamije džemata Ševarlije Potočani i

- k.č. broj 746/4, u naravi njiva 7. klase, stambeni objekat i dvorište, površine 4439 m2, upisane u ZK broj 671, KO Pridjel, Vakuf Medžlisa IZ Doboj.

Uspostava prava građenja se vrši radi izgradnje solarnih elektrana na period od 25 godina uz uslov plaćanja godišnje zakupnine u iznosu od 10% neto prihoda solarne elektrane za svaku vakufsku nekretninu na kojoj se uspostavlja pravo građenja.

Nakon isteka perioda na koji je uspostavljen pravo građenja, obavezuje se BIZ INVEST d.o.o. Sarajevo da nekretnine na kojima je uspostavljeno pravo građenja vrati u prvobitno stanje.

Svi gore navedeni elementi imaju se definirati ugovorom.

Zadužuje se Medžlis IZ Doboj da Vakufskoj direkciji dostavi izvještaj nakon realizacije uspostave prava građenja.

Za provođenje ovoga zaključka zadužuju se Medžlis IZ Doboj i Vakufska direkcija Sarajevo.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 04-1-85-2/23

Datum: 7. zul-ka'de 1444. h. g.

26. maj 2023. godine

Na osnovu članova 10., 28. i 33. Poslovnika o radu Vijeća muftija, članovi Vijeća su na dvadeset i drugoj telefonskoj sjednici, održanoj 7. zul-ka'da 1444. h.g., odnosno 26. maja 2023. godine, razmatrajući prijedlog Vakufske direkcije, donijeli sljedeći

ZAKLJUČAK

Poništava se Zaključak Vijeća muftija broj 04-1-161-2/19 od dana 25.10.2019. godine kojim je data saglasnost Kaldušić Đulzidi, kći Ibrahima, iz Nove Kasabe da može uvakufiti za potrebe džemata Nova Kasaba-Pomol, Medžlis IZ Vlasenica, svoju zemljišnu parcelu označenu kao k.č. br. 302, zv. „Ovlagija“, kuća i zgrada, površine 68 m² i dvorište površine 653 m², upisane u p.l. br. 119/5, K.O. Nova Kasaba uz uvjet da se predmetne nekretnine uknjiže na ime: Islamska zajednica u BiH - Medžlis Islamske zajednice Vlasenica – Vakuf džemata Nova Kasaba-Pomol.

Obavezuje se Medžlis IZ Vlasenica da poništi potpisani ugovor o poklonu i da Kaldušić Đulzidi izvrši povrat uvakufljene imovine.

Za provođenje ovoga zaključka zadužuju se Medžlis IZ Vlasenica i Vakufska direkcija Sarajevo

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 02-03-2-1663-3/23

Datum: 14. ševval 1444. god. po H.

04. maj 2023. godine

Na temelju odredbe člana 17. i člana 34. Pravilnika o organizaciji i radu Rijaset, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na 06. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu dana 14. ševvala 1444. god. po H., odnosno 04. maja 2023. godine, na prijedlog Uprave za ekonomske i finansijske poslove; donio je sljedeću:

ODLUKU

o izmjeni Odluke o osnivanju Vakufske direkcije u Sarajevu

Član 1.

U Odluci o osnivanju Vakufske direkcije u Sarajevu broj: 2486/96 od 14.06.1996. godine mijenja se član 2. i sada glasi:

“Naziv ustanove: Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini – Vakufska direkcija”

“Sjedište: Sarajevo, ul. Hasiba Brankovića 2A.”

Član 2.

U ostalom dijelu Odluka ostaje nepromijenjena.

Član 3.

Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 02-03-2-1947/23

Datum: 14. ševval 1444. god. po H.

18. maj 2023. godine

Na temelju odredbe člana 17. i člana 34. Pravilnika o organizaciji i radu Rijaset, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na 06. redovnoj sjednici,

održanoj u Sarajevu dana 14. ševvala 1444. god. po H., odnosno 04. maja 2023. godine, na prijedlog Uprave za obrazovanje i nauku, donio je sljedeću:

O D L U K U

o imenovanju Disciplinske komisije za vjeroučitelje

Član 1.

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini imenuje Disciplinsku komisiju za vjeroučitelje u sljedećem sastavu:

1. Prof.dr. Zuhdija Adilović (*redovni profesor IPF-a u Zenici*), predsjednik;
2. Faruk Hašimović, *dipl. pravnik*, član;
3. Mr. Omer Kozić, *vjeroučitelj i direktor*, član.

Član 2.

Za zamjenske članove Disciplinske komisije za vjeroučitelje imenuju se:

1. Dr.sc. Ahmed Husić (*stručni savjetnik za vjeronauku PZ Mostar*);
2. Mr. Emina Grabus (*stručni savjetnik u PZ Zenica*);
3. Merhemović Nermin – *vjeroučitelj i direktor*.

Član 3.

Mandat članova i zamjenskih članova je četiri godine.

Član 4.

Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 02-03-2-1900-4/23

Datum: 06. zul-ka'de 1444. god. po H.

25. maj 2023. godine

Na temelju odredbe člana 17. i člana 34. Pravilnika o organizaciji i radu Rijaset, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na 07. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu dana 06. zul-ka'dea 1444. god. po H., odnosno 25. maja 2023. godine, na prijedlog Uprave za obrazovanje i nauku, donio je sljedeći:

P R A V I L N I K

o dopuni Pravilnika o distribuciji i promociji printanih i drugih izdanja u prostorima i objektima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Član 1.

U Pravilniku o distribuciji i promociji printanih i drugih izdanja u prostorima i objektima Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini broj: 02-03-2-956-4/20 od 16. ša'bana 1441. god. po H., odnosno 09. aprila 2020. godine, iza člana 8. dodaje se novi član 8a. koji glasi:

“Iz traženja saglasnosti izuzimaju se knjige drugih izdavača koje predstavljaju odbranjene magistarske ili doktorske radnje na obrazovnim ustanovama Islamske zajednice i koje se objavljuju u istovjetnom obliku u kojem su odbranjene pred stručnom komisijom fakulteta.”

Član 2.

Ovaj Pravilnik stupa na snagu danom usvajanja i bit će objavljen u *Glasniku* Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 02-03-2-2001-2/23

Datum: 06. zul-ka'de 1444. god. po H.

25. maj 2023. godine

Na temelju odredbe člana 17. i člana 34. Pravilnika o organizaciji i radu Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na 07. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu dana 06. zul-ka'dea 1444. god. po H., odnosno 25. maja 2023. godine, na prijedlog Uprave za pravne i administrativne poslove, donio je sljedeću:

ODLUKU

Član 1.

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini daje saglasnost na Statut Islamske zajednice Bošnjaka u Australiji koji je usvojen od strane Skupštine Islamske zajednice Bošnjaka u Australiji na sjednici održanoj dana 03. aprila 2021. godine.

Član 2.

Statut iz člana 1. Ove Odluke usklađen je sa Pravilnikom o rganiziranju Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u dijaspori.

Član 3.

Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 02-03-2-84-3/23

Datum: 06. zul-ka'de 1444. god. po H.

25. maj 2023. godine

Na temelju odredbe člana 17. i člana 34. Pravilnika o organizaciji i radu Rijaset, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na 07. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu dana 06. zul-ka'dea 1444. god. po H., odnosno 25. maja 2023. godine, na prijedlog Uprave za pravne i administrativne poslove, donio je sljedeću:

ODLUKU

Član 1.

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini daje saglasnost na Statut Islamske zajednice Bošnjaka u Italiji koji je usvojen od strane Skupštine Islamske zajednice Bošnjaka u Italiji na sjednici održanoj dana 28. decembra 2022. godine.

Član 2.

Statut iz člana 1. Ove Odluke usklađen je sa Pravilnikom o organiziranju Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u dijaspori.

Član 3.

Zadužuje se Islamska zajednica Bošnjaka u Italiji da izvrši usklađivanje člana 22. i člana 23. Statuta u pogledu pojma "potpredsjednik" i "zamjenik predsjednika", kao i broja potpredsjednika.

Član 4.

Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 02-03-2-2208-3/23

Datum: 27. zul-ka'de 1444. god. po H.

15. juni 2023. godine

Na temelju odredbe člana 17. i člana 34. Pravilnika o organizaciji i radu Rijaset, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na 08. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu dana 27. zul-ka'dea 1444. god. po

H., odnosno 15. juna 2023. godine, na prijedlog Uprave za vjerske poslove, donio je sljedeću:

O D L U K U

I

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini daje saglasnost na Odluku Medžlisa Islamske zajednice Sarajevo broj: 01-03-1-1120-5/23, od 24.05.2023. godine, o imenovanju Mirzete Drkić za direktora Privatne predškolske ustanove "Dječiji koraci".

II

Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 02-03-2-2355-2/23

Datum: 27. zul-ka'de 1444. god. po H.

15. juni 2023. godine

Na temelju odredbe člana 17. i člana 34. Pravilnika o organizaciji i radu Rijaset, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na 08. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu dana 27. zul-ka'dea 1444. god. po H., odnosno 15. juna 2023. godine, na prijedlog Uprave za obrazovanje i nauku, donio je sljedeću:

O D L U K U

I

Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini daje saglasnost na prijedlog Upravnog odbora Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici, broj: 201-06-176/23 od 30.05.2023. godine, za izbor i imenovanje prof. dr. Muharema Adilovića na dužnost dekana Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici, na mandatni period od četiri godine, počevši od 01. augusta 2023. godine.

II

Odluka stupa na snagu danom donošenja.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Broj: 02-03-2-2367-3/23

Datum: 27. zul-ka'de 1444. god. po H.

15. juni 2023. godine

Na temelju odredbe člana 17. i člana 34. Pravilnika o organizaciji i radu Rijaset, Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini na 08. redovnoj sjednici, održanoj u Sarajevu dana 27. zul-ka'de 1444. god. po H., odnosno 15. juna 2023. godine, na prijedlog Uprave za obrazovanje i nauku, donio je sljedeću:

O D L U K U

o dopuni Odluke o osnivanju JU Elči Ibrahim-pašina medresa

Član 1.

Ovom odlukom vrši se dopuna Odluke o osnivanju Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku broj:163/93 od 17.09.1993. godine i Odluke o izmjeni odluke o usklađivanju djelatnosti i izmjene Pravila medrese broj: OPU-IP-302/2012.

Član 2.

U članu 8. Odluke o osnivanju dodaju se sljedeće djelatnosti:

85.10 predškolsko obrazovanje;

85.20 osnovno obrazovanje;

85.41 obrazovanje nakon srednjeg obrazovanje koje nije visoko obrazovanje;

91.02 djelatnost muzeja;

93.29 ostale zabavne i rekreativne djelatnosti.

Član 3.

Prije pokretanja djelatnosti iz člana 2. ove Odluke Medresa je obavezna obezbijediti saglasnost Osnivača.

Član 4.

Ova Odluka stupa na snagu danom donošenja i bit će objavljena u *Glasniku* Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini.

Husein-ef. Kavazović
Reisu-l-ulema

Napomene saradnicima

Glasnik je zvanično glasilo Rijaset Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini. Izlazi dvomjesečno. Objavljuje akademske članke, istraživačke i stručne radove, prevedene tekstove, prikaze knjiga iz oblasti vjerskih disciplina i islamske/bošnjačke kulturne baštine, kao i službena akta organa Rijaset Islamske zajednice. Objavljuje i radove iz drugih oblasti po odluci urednika. *Glasnik* nastoji popularizirati naučna istraživanja iz oblasti islamskih nauka i kulturne baštine Bošnjaka, te informirati čitaoce o radu službi i institucija Rijaset IZ-e.

Svi objavljeni radovi odobreni su od strane urednika. Akademska, pravna i jezička odgovornost je na strani autora. Osnovni jezik *Glasnika* je bosanski. Prilikom pisanja radova primjenjuje se norma Pravopisa bosanskog jezika sa fonetskom transkripcijom, dok se naučna transkripcija primjenjuje u uskostručnim tekstovima. Vrstu naučne transkripcije bira autor.

Dostavljeni radovi su predmet provjere urednika u smislu akademskih i tehničkih

kriterija. Autori prihvataju redakcijske intervencije u tekstu.

Radovi se mogu poslati putem maila glasnik_riz@yahoo.com ili na adresu: Kovači 36, 71000 Sarajevo. Rad mora biti u Microsoft Wordu, ne duži od deset stranica formata A4, font Times New Roman, veličina 12. Slike i svi drugi prilozi moraju biti priloženi odvojeno. Časopis prihvata samo radove koji nisu ranije objavljeni, niti predani uredništvu nekog drugog lista. Uz rad autor je dužan dostaviti i sažetak rada u kome se nalaze samo najvažniji detalji koji su potrebni za razumijevanje značaja rada. Broj riječi sažetka ne treba biti veći od stotine. Uz sažetak treba navesti i ključne riječi, izvučene iz sadržaja rada, kojih ne treba biti više od pet.

Sva prava zadržana. Nijedan dio *Glasnika* ne može biti umnožavan i pohranjivan u sisteme za umnožavanje bez prethodnog dopuštenja Uredništva, izuzev kratkih navoda u naučne svrhe. U slučaju preuzimanja nekog rada iz Glasnika, obavezno je navesti izvor iz kog je rad preuzet.

ISSN 1512-6609, ISSN 2233-095X (Online)

Izdavač: RIJASET ISLAMSKJE ZAJEDNICE U BOSNI I HERCEGOVINI. Urednik: MUSTAFA PRLJAČA; Redakcija: MEHO ŠLJIVO, SAMEDIN KADIĆ, SENADA TAHIROVIĆ, MEVLUDIN DIZDAREVIĆ, EKREM TUCAKOVIĆ i ALDINA SULJAGIĆ-PIRO; tehnički urednik: SUAD PAŠIĆ lektura: AMILA ŠADIĆ HAJDAREVIĆ; dizajn korice: TARIK JESENKOVIĆ; prijevod na arapski jezik: NURKO KARAMAN; prijevod na engleski jezik: IFET MUSTAFIĆ. DTP: El-Kalem. Štampa: Štamparija DOBRA KNJIGA, d.o.o. - Sarajevo; Uredništvo i administracija: 71000 Sarajevo, Gazi Husrevbegova br. 56A, telefon: 033/532-255, fax: 033/441-800, e-mail: glasnik_riz@yahoo.com. Glasnik izlazi dvomjesečno. Rukopise slati na adresu Uredništva. Rukopisi se ne vraćaju. Štampani tiraž 2000 primjeraka. Cijena Glasnika iznosi 10 KM. Uplata u KM na žiro-račun 1602005500015065 kod VAKUFSKE BANKE DD Sarajevo - uz naznaku za Glasnik. Glasnik je upisan u registar javnih glasila u Ministarstvu obrazovanja, nauke, kulture i sporta pod brojem 446 od 27. 08. 1994. godine.

The Herald

of the Riyasat of the Islamic Community
in Bosnia and Herzegovina

البلاغ

مجلة المشيخة الإسلامية
في البوسنة والهرسك